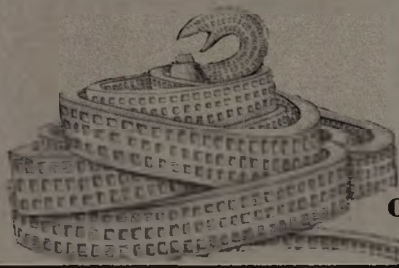

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Υπάρχει κρίση του μαρξισμού;
ή μηδενική στάθμη της άριστεράς

Τό στάδιο του καθρέφτη
ως διαμορφωτής του πρώτου ένικου προσώπου

Ήταν φεουδαρχία τό Βυζάντιο;

οί «άντίπαλες» πόλεις

Μαρία Άνδριανού, Κάποιες πρόχειρες σκέψεις γύρω άπ' τήν «ισότητα». **Μαριάννα Δήτσα**, Καί τώρα τί θά γίνουμε χωρίς άρχαία. **Παύλος Λουκάκης**, Οί «άντίπαλες πόλεις». **Άγγελος Έλεφάντης**, Οί τόνοι καί τά πνεύματα του κακού ● **Νίκος Πολίτης**, «Ό άνθρωπος άπό μάρμαρο» ● **Μαρία Άντουανέττα Ματσιότσι**, Μέ τίς Περσίδες όπως μέ τούς ναύτες τής Κροστάνδης ● **Άριστείδης Μπαλτάς**, Ή μηδενική στάθμη. ● **Γεωργία Πετράκη**, Τό φοιτητικό κίνημα – μιά πολύ συγκεκριμένη όψη τής κρίσης τής έλληνικής άριστεράς ● **Jacques Lacan**, Τό στάδιο του καθρέφτη ως διαμορφωτής του πρώτου ένικου προσώπου (je) ● **Νίκος Πουλαντζάς**, Ύπάρχει κρίση του μαρξισμού σήμερα; ● **Νίκος Βαρδίκας**, Ήταν φεουδαρχία τό Βυζάντιο; ● **Κωνσταντίνος Τσουκαλάς**, «Έλληνική κοινωνία: όψεις ύπανάπτυξης» του Νίκου Μουζέλη ● **Μαριάννα Δήτσα**, «Κ. Βάρναλης – Κ. Καρυωτάκης» του Β. Βαρίκα ● **Παντελής Μπουκάλας**, Για τήν κρίση του κομμουνιστικού κινήματος ● Δύο βιβλία ● Νέα βιβλία, περιοδικά, έπιστολές.

Μηνιαία έπιθεώρηση ● τευχ. 25 ● Μάρτιος-Άπρίλιος 1979 ● 60 δρχ.

ο πολιτης

Μηνιαία επιθεώρηση Μάρτιος 1979, 60 δρχ.

Κέκροπος 2, Αθήνα (Πλάκα), τηλ. 3245332

περιεχόμενα

Μαρία Άνδριανού	Κάποιες πρόχειρες σκέψεις γύρω άπ' την «ισότητα»
Μαριάννα Δήτσα	τά άρχαία
Παύλος Λουκάκης	Οι «άντίπαλες πόλεις»
Άγγελος Έλεφάντης	Οι τόνοι καί τά πνεύματα του κακού
Νίκος Πολίτης	«Ο άνθρωπος άπό μάρμαρο»
Μαρία Άντουανέτα Μασιότσι	Μέ τίς Περσίδες όπως μέ τούς ναύτες τίς Κρονστάνδης
Άριστείδης Μπαλτάς	Η μηδενική στάθμη
Γεωργία Πετράκη	Τό φοιτητικό κίνημα – μιά πολύ συγκεκριμένη όψη τής κρίσης τής ελληνικής άριστεράς
Jacques Lacan	Τό στάδιο του καθρέφτη ως διαμορφωτής του πρώτου ένικού προσώπου (je)
Νίκος Πουλαντζάς	Υπάρχει κρίση του μαρξισμού σήμερα;
Νίκος Βαρδίκας	Ήταν φεουδαρχία τό Βυζάντιο;
Κωνσταντίνος Τσουκαλάς	«Ελληνική κοινωνία: όψεις ύπανάπτυξης» του Νίκου Μουζέλη
Μαριάννα Δήτσα	«Κ. Βάρναλης – Κ. Καρυωτάκης» του Β. Βαρίκα
Παντελής Μπουκάλας	Γιά την κρίση του κομμουνιστικού κινήματος – Δυό βιβλία
Νέα Βιβλία, Περιοδικά, έπιστολές άναγνωστών	

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: έξάμνη 300 δρχ., έτήσια 550. ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: Εύρώπη: έξάμνη 400 δρχ., έτήσια 750. ΗΠΑ-Καναδά (άερ.): έξάμνη 500 δρχ., έτήσια 900 ■ Για Όργανισμούς, Τράπεζες, Άνών. Έταιρείες: έξάμνη 500 δρχ. έτήσια 1.000 ■ ΕΜΒΑΣΜΑΤΑ – ΤΡΑΠΕΖΙΚΕΣ ΕΠΙΤΑΓΕΣ: Σπύρος Δελέγκας, Κέκροπος 2, Αθήνα 119, τηλ. 32.45.332 ■ ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ Ταχυδρ. Θυρίδα Νο 1762, Πλ. Συντάγματος Αθήνα.

Έκδότης, «Σ. Δελέγκας καί Σία Ο.Ε.» Διευθυντής: Άγγελος Έλεφάντης, ● Φωτοστοιχειοθεσία: Φωτοκύνταρο ΕΠΕ. Βασ. Άλεξάνδρου 2 – Χίλτον, τηλ. 748314 ● Έκτύπωση, Άφοί Ρόμπολα ΕΠΕ, Τατοίου καί Μπιζανίου 3, Μεταμόρφωση Άττικής, τηλ. 2754328 ● Φωτογραφική έπιμέλεια, Ναπολέον Τζανέτος. ● Διόρθωση: Παντελής Μπουκάλας ● Έξώφυλλο: Γιώργος Χατζημιχάλης.

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Κάποιες πρόχειρες σκέψεις γύρω απ' τήν «ισότητα»

(Καί μέ τήν υπόθεση ότι τό «νομοσχέδιο Γαζή»
μπορεῖ ποτέ νά φτάσει στή Βουλή ὅπως εἶναι)

Βάλαμε τά δυνατά μας καί ἀπό ἕνας πού ἦταν πρίν γίναμε τρεῖς: ὁ σύζυγος-πατέρας, ἡ σύζυγος-μητέρα καί ὁ δικαστής. Ἡ οἰκογενειακή ἐξουσία μπορεῖ νά μὴν καταργεῖται, μοιράζεται ὁμως στά τρία.

Καί γιά νά πάρουμε τά πράγματα μέ τή σειρά: καταργεῖται ἡ ἀρχηγία τοῦ οἴκου, ἡ «ἐξουσία κλειδῶν» τῆς γυναίκας («ἡ γυνή ἔχει τήν διεύθυνσιν τοῦ συζυγικοῦ οἴκου»), ἡ προίκα, ἡ πατρική ἐξουσία. Δέν θά μιλάμε πιά γιά θάρη τοῦ γάμου πού «φέρει ὁ ἀνὴρ», μουκιανό τεκμήριο («τά εἰς τήν νομήν ἢ κατοχήν ἑνός τῶν συζύγων ἢ ἀμφοτέρων εὐρισκόμενα κινητά τεκμαίρεται ὑπέρ τοῦ ἀνδρός καί τῶν δανειστῶν τούτου ὅτι ἀνήκουσιν εἰς αὐτόν»)

Ἀντίθετα, στήν πατρική ἐξουσία (βλέπε ἀπόλυτο δικαίωμα τοῦ πατέρα πάνω στό παιδί μέ ἐξουσία καταναγκασμοῦ) ἀντιπαράκειται ἡ γονική μέριμνα, «οἱ σύζυγοι φέρουν τά θάρη τοῦ γάμου ἀπό κοινού, ἕκαστος ἀναλόγως τῶν δυνάμεών του», «τά εἰς τήν νομήν ἢ κατοχήν ἑνός τῶν συζύγων ἢ ἀμφοτέρων εὐρισκόμενα κινητά τεκμαίρονται ὑπέρ τῶν δανειστῶν ἑκατέρου τῶν συζύγων ὅτι ἀνήκουν εἰς τόν ὀφειλάντιός ὃ,τι ἀφορᾷ τόν συζυγικόν βίον» καί ἡ ρύθμιση αὐτή πρέπει νά μὴν παρακωλύει τήν ἐπαγγελματική καί λοιπή δραστηριότητα τοῦ καθενός καί νά μὴν παραβιάζει τήν σφαίρα τῆς προσωπικότητάς του. Ἔτσι ἀπόκτησε καί ἡ γυναίκα προσωπικότητα (καιρός ἦταν), στό χαρτί βέβαια. Γιατί ὅπου προκύπτουν διαφωνίες καί ἀμφισβητήσεις καλεῖται ὁ τρίτος φορέας τῆς οἰκογενειακῆς ἐξουσίας, ὁ δικαστής, νά ἀποφασίσει. Αὐτός εἶναι ἡ ἀσφαλιστική δικλείδα τοῦ νομοθέτη, ἀπό κεῖ ὁμως θ' ἀρχίσουν νά μπαίνουν τά νερά στό σκάφος. Γιατί τό δικαστήριο, γιά νά λύσει τίς διαφωνίες πού θά προκύψουν ἀνάμεσα στό ζεύγος – τό ὅποιο π.χ. μέσα στά πλαίσια τοῦ «παντός ὃ,τι ἀφορᾷ τόν συζυγικόν βίον» θά πρέπει νά συναποφασίσει ἀπό τήν ἐπιλογή τοῦ τόπου κατοικίας μέχρι τοῦ ἔργου πού θά δεῖ στόν κινηματογράφο, δηλαδή μία κλίμακα θεμάτων πολύ ἄνισων σέ βαρύτητα μεταξύ τους –, θά πρέπει νά προσφύγει σέ κάποια κριτήρια ἐξωνομικά πού θά βοηθήσουν στήν ἐπίλυση τῆς διαφοράς. Κι αὐτά θά εἶναι κατά κύριο λόγο οἱ τρέχουσες οἰκογενειακές συνήθειες, τό τί γινόταν ὡς τώρα σέ παρόμοια θέματα. Πῶς λοιπόν θά μπορέσει νά συνδυάσει ἄς ποῦμε τήν ὑποχρέωση τῶν συζύγων γιά συμβίωση (ἄρθρο 1386 Α.Κ.) μέ τήν πιθανή καί εὐλογη λόγῳ συγκεκριμένων περιστάσεων ἀπαίτηση τῆς γυναίκας νά ἔχει δική της κατοικία ἢ νά τήν ἀκολουθήσει ὁ ἄντρας σ' αὐτήν, ἀφοῦ μάλιστα τώρα καταργεῖται καί ἡ ἀπό τό νόμο ὑποχρέωσή της νά ἔχει «κατοικίαν τήν τοῦ συζύγου αὐτῆς». Πῶς νά τό κάνουμε, σέ μιάν ἀκρῆ τοῦ μυαλοῦ τοῦ δικαστή ὁ ἄντρας θά εξακολουθήσει νά παραμένει ἡ «ἐξουσία», ἐξουσιοδοτημένος σιωπηρά νά ρυθμίζει τά πράγματα

Δια γυμνου οφθαλμου Δια γυμνου οφθαλμου

ἔξω ἀπ' τὸ νόμο, καὶ μάλιστα σέ μιὰ ἐποχὴ πού ἡ «ὑποχρέωσις πρὸς συμβίωσιν» εἶναι μιὰ ἔννοια ἀόριστη καὶ λίγο ἀσυνάρτητη.

Κι ἀκόμη, ὅταν «ἐπὶ ἀδυναμίας ἐνός τῶν συζύγων ἀποφασίζει μόνος ὁ ἕτερος» (ἄρθρο 24) δὲν θέλει πολλή φαντασία γιὰ νὰ βροῦμε ποιὸς θά 'ναι αὐτός ὁ «ἕτερος» καὶ στό δικαστὴ θ' ἀπομένει, ὅταν φτάσει τὸ πρόβλημα μπροστά του, νὰ ὀνοματίσει «ἀδυναμία» τῆς συζύγου γιὰ ἀπόφαση κάθε εἶδους κατάσταση πού θά δικαιολογεῖ τὴν αὐθαιρεσία τοῦ ἄντρα, τὴν ἀπὸ τὸ νόμο δοσμένη καὶ δικαιολογημένη ὡς τώρα. Κι ἀκόμη, εἶναι δικό του θέμα τὸ νὰ διαγράψει καὶ νὰ περιχαρακώσει τὰ οὐσιαστικά περιθώρια ἐλευθερίας πού ἡ γυναίκα διατηρεῖ στά πλαίσια τῆς ἐπαγγελματικῆς καὶ λοιπῆς δραστηριότητάς της καὶ τῆς προσωπικότητάς της, ἀφοῦ μέσα σ' αὐτά τὰ πλαίσια οἱ σύζυγοι εἶναι ἀδέσμευτοι ἀπὸ τὴν ὑποχρέωση τῆς συναπόφασης. Ἐκεῖ ὁ καθένας ἀποφασίζει μόνος, πόσο ὁμως μακριὰ τοῦ ἐπιτρέπεται νὰ πάει;

Κι ὅταν, κατὰ τὴν ἀσκηση τῆς γονικῆς μερίμνας, ἡ μάνα θέλει σχολεῖο δημόσιο γιὰ τὸ παιδί καὶ ὁ πατέρας ἰδιωτικό; Καὶ τί θά πεῖ: «ἐάν ὁ πατήρ ἢ ἡ μήτηρ παραβαίνει τὰ ἐκ τῆς γονικῆς μερίμνης καθήκοντα περὶ τὴν ἐπιμέλειαν τοῦ προσώπου τοῦ τέκνου...» Ἡ, ὅτι οἱ σύζυγοι συνεισφέρουν στά θάρη τοῦ γάμου «καὶ δι' ἐργασίας»; Ἡρθε ἄραγε ὁ καιρὸς πού οἱ δουλειές τοῦ νοικοκυριοῦ θά μεταφραστοῦν ἀπὸ τὸ δικαστὴ σέ συνεισφορά στά θάρη ἀποτιμητὴ σέ χρῆμα (πράγμα πού θά μπορούσε νὰ σημαίνει ὅτι ἦρθε καὶ γιὰ τὸν ἄνδρα ἡ στιγμή νὰ καταδεχτεῖ τέλος πάντων νὰ πλύνει πιάτα καὶ νὰ σφουγγαρίσει);

Μέσα ἀπὸ τὸ δρόμο τῆς νομολογιακῆς ἐρμηνείας καὶ ἐπεξεργασίας τοῦ νόμου κινδυνεύουμε νὰ ξαναγυρίσουμε στά ἴδια ἀποτελέσματα. (Ὁ κ. Σταμάτης μπορεῖ νὰ κοιμᾶται ἤσυχος.) Ἡ ἐπιλογὴ τῆς λύσης τῆς σωστότερης γιὰ τὸ συμφέρον τῶν ἀναμειγμένων προσώπων καὶ τῆς πιὸ σύμφωνης πρὸς τὸ κοινωνικὸ αἶσθημα σήμερα θά ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη ποιότητα τοῦ δικαστῆ καὶ ἀπὸ τὴν ἰκανότητά του νὰ πιάνει τὸ πνεῦμα τῶν καιρῶν. Ἐπειδὴ ὁμως, ὡς γνωστόν, ὁ δικαστὴς ἐκφράζει κατὰ κανόνα τὴν συντηρητικότερη πλευρὰ τῆς κοινῆς γνώμης, θά ξαναγυρίζουμε γι' ἀρχετὸ καιρὸ ἀκόμη στίς ἴδιες ἀπαντήσεις παρ' ὅλο πού τὰ ἐρωτήματα εἶναι πιά διαφορετικά.

Παρ' ὅλα αὐτά, καὶ γιὰ νὰ μὴν μεμψιμοιροῦμε πάντα: στὴν περίπτωσή πού τὸ νομοσχέδιο θά ἔφτανε νὰ ψηφιστεῖ ὅπως εἶναι, αὐτὸ θά σήμαινε ὄχι ἓνα ἀλλὰ πολλὰ θήματα μπρός. Ὅσους ἐνδοιασμούς καὶ ἐπιφυλάξεις κι ἂν ἔχει κανεὶς, καὶ ὅσο καὶ ἂν ἐπισημαίνει κινδύνους πού μπορεῖ νὰ προκύψουν ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν μεταρρυθμίσεων, ἐντούτοις δὲν πρέπει νὰ παραβλέπει ὅτι τὸ νομοσχέδιο δὲν ρυθμίζει μόνον τίς σχέσεις μεταξὺ συζύγων καὶ τὴν κατάργησιν τῆς προίκας· ὀργανώνει σέ δικαιότερες καὶ ὀρθολογιστικότερες βάσεις τίς σχέσεις μεταξὺ γονέων καὶ τέκνων, τὴ διαχείριση τῆς περιουσίας τοῦ παιδιοῦ, τὴν προσβολὴ τῆς γνησιότητας, τὴν ἀναγνώριση καὶ τὰ θέματα διατροφῆς τῶν ἐξώγαμων, τὴν ἐπιτροπεία καὶ τὴν χειραφεσία· κι ἀκόμη ὅτι ἡ εἰσηγητικὴ ἐκθεση πάει μακρύτερα καὶ εὐχεται νὰ προχωρήσει ὁ νομοθέτης καὶ στὴ θέσπιση τοῦ πολιτικοῦ γάμου καὶ κατάργησιν τῆς μοιχείας ὡς λόγον διαζυγίου· θέματα τόσο ἐπιγοντα καὶ ἄμεσα ὅσο καὶ δικαιολογημένα ἀπὸ μιὰν ἀδήριτη πραγματικότητα.

Μαρία Ἀνδριανοῦ

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Τά ἀρχαῖα μας...

«Ὁ Ἀριστόδημος ἤθελε σώνει καὶ καλά νά βάλουν στήν τραπεζαρία καί τό ἄγαλμα τῆς Δόξας. Ἔτσι θά τῶβλεπαν ὅλοι οἱ καλεσμένοι καί θά τούς καθόταν καρφί στά μάτια.

– Ἡθέλησαν νά μᾶς δείξουν τά πλούτη τους· νά τούς δείξουμε καί ἡμεῖς τά ἰδικά μας».

Ἀπό τόν Ἀρχαιολόγο τοῦ Α. Καρκαβίτσα

Νέου τύπου «Ὁρεστειακά»; Ἄν ἡ ἱστορία ἐπαναλαμβάνεται, τό μόνο πού θά ἔπρεπε νά μᾶς ἐνδιαφέρει εἶναι νά βροῦμε καί νά κατανοήσουμε τόν ὑποκινητή τῶν γεγονότων τοῦ Ἡρακλείου. Κι ἂν θά θέλαμε νά ἐπαληθεύσουμε τό ρῆμα ὅτι ἡ ἱστορία ἐπαναλαμβάνεται μοναχά σάν φάρσα, νάτος: στή θέση τοῦ συντηρητικοῦ «κατεστημένου» Μιστριώτη, πού τό 1903 ὑποκινεῖ φοιτητικές ταραχές γιά μιά μετάφραση τῆς Ὁρέστειας, ὁ προοδεντικός λαόφιλος Ἀνδρέας, «τά κόμματα τῆς ἀντιπολιτεύσεως». Φυσικά, κανεῖς δημοκρατικός πολίτης σήμερα δέν δέχεται – ξέροντας τί σημαίνει – μιά τέτοια εὐκολή ἐξήγηση γιά τά γεγονότα τοῦ Ἡρακλείου. Ἀλλά, ἀπό τήν ἄλλη, πολλοί πού δέν θέλουν νά ἔχουν μιά ἐξιδανικευμένη ἰδέα περί λαοῦ, ἀπόρησαν μέ τήν τόσο ἀγωνιστική στάση ἐνός κόσμου γιά ζήτημα πού στό κάτω κάτω, ἀντικειμενικά, δέν ἀντιστοιχεῖ μέ κανένα ἀπό τά τόσα κοινωνικά του προβλήματα. Καί ἐλπίζω πώς ἀρκετοί ἔνωσαν καί μιάν ἀνησυχία, διαβάζοντας ἀνταποκρίσεις ἀπό τήν «ἐξέγερση τῆς Κρήτης» σάν τήν παρακάτω: «Μέ κλάματα καί τραγούδια οἱ χιλιάδες λαοῦ ἔστησαν σ' ὅλη τήν περιοχὴ γύρω ἀπό τό Μουσεῖο ξέφρενους χορούς, ἀφοῦ ἀπομάκρυναν τά ὁδοφράγματα ἀπό τούς δρόμους».

«Πολλά ἄτομα χόρευαν μέσα στό Μουσεῖο μέ τίς τοπικές φορεσιές τῆς Κρήτης, ἀγκαλιασμένοι μέ δεκάδες παπάδες, οἱ ὁποῖοι εἶχαν δηλώσει ὅτι θά εἶναι οἱ πῶτοι πού θά ἀντιδράσουν δυναμικά ἂν ἐπιχειρηθεῖ ἡ βίαιη ἀπομάκρυνση τῶν ἀρχαιοτήτων».

«Στό γλέντι ρίχτηκαν ἀργότερα καί οἱ πολλοί λυράρηδες τῆς πόλης, καθὼς καί ἡ μπάντα τοῦ Δήμου». (Ἐλευθεροτυπία, 2 Μαρτίου 1979).

Ἐλπίζω πώς τέτοιες κουθέντες προκάλεσαν σέ ἀρκετούς μιά αὐτόματη ἀναδρομὴ σέ διάχυτα ἰδεολογήματα τῆς περιορέουσας ἀτμοσφαιράς. Πιθανότατα εἶναι εἰκόνες πού δέν ἔχουν μεταφραστεῖ σέ μιά συστηματικότερη γλώσσα. Ἐντούτοις, εἶναι κουθέντες ἐξαιρετικά πλούσιες σέ διωματικές καί ἐμπειρικές φορτίσεις. Ἴσως γι' αὐτό ἡ ἀπορία αὐτῆ, δύσκολη στήν ἐξήγηση, δέν πῆρε δημόσια ἔκφραση. Προβλήθηκε γιά ἄλλη μιά φορά ἡ ἀποψη πού ὑποκλίνεται σέ ὅ,τι κάνει ὁ λαός καί πού ἐξάρει ὅ,τι σχετίζεται μέ τήν «πολιτιστικὴ μας κληρονομιά». Θεωρήθηκε αὐτονόητο, ὅτι τά ΜΑΤ, τό κράτος καί ὁ Καραμανλῆς δέν μπορεῖ παρά νά χτυπᾶνε τά Μουσεία, τούς παπάδες, τίς τοπικές φορεσιές, τούς λυράρηδες καί τίς μπάντες τοῦ Δήμου.

Μαζί – κι ὁ καθένας μέ τόν τρόπο του – (...) ἐκείνοι μέ τή γνώση κι ὁ λαός μέ τήν πείρα ἐνώνουν τή φωνή πρὸς τούς ὑπεύθυνους: Ὅπου καί νά ταξιδέψουμε ἢ Ἑλλάδα μᾶς πληγώνει. Πάψτε πιά νά τήν πληγώνετε...

(Ἐλευθεροτυπία 4/3/79)

Δια γυμνου οφθαλμου Δια γυμνου οφθαλμου

Ἀπό τὰ παραπάνω φαίνεται πὼς πρόθεσή μου δέν εἶναι νά ἐπιχειρηματολογήσω γιά τό διαδόητο ζήτημα «ἐξαγωγή ἢ ὄχι τῶν ἀρχαιοτήτων». Ἔχουν γραφτεῖ τόσα πολλά, ὥστε νά συγκροτοῦν ἤδη ἕναν χοντρό φάκελο ἀπό ντοκουμέντα, δημοσιεύματα ἐφημερίδων καί ψηφίσματα. Ἄν κάτι μοῦ ἔκανε ἐντύπωση, εἶναι ἀκριβῶς αὐτή ἡ πληθώρα καί μακροδιήτητα τῶν τόσο παθιασμένων ἀντιδράσεων γιά ἕνα θέμα γιά τό ὁποῖο σπάνια δείχνουμε ἐνδιαφέρον μέ κοινωνικές παραμέτρους. Γιατί; Τέτοιες ἀφορμές, ἂν μή τί ἄλλο, προκαλοῦν σειρᾶ ἐρωτημάτων – ἴσως ἀπλῶς μέ συνειρμικούς μηχανισμούς – πού θά ἔπρεπε κάποτε ν' ἀρχίσουμε νά διατυπώνουμε σέ γραπτό λόγο. Ἔστω κι ἂν πρόκειται γιά ἀποσπασματικές ἐντυπώσεις, θά πρέπει νά διατυπώνονται γραπτά μόνο καί μόνο γιά νά ξεφύγουν, ὅπως καί τόσα ἄλλα κεντὰ προβλήματα, ἀπό τό χῶρο τῆς ἰδιωτικῆς συζήτησης.

Ἡ θέα τῶν ΜΑΤ, λένε, ξεσήκωσε αὐτόν τό λαό, ὁ ὁποῖος, παρατηροῦσαν πολλοί, κατά τὰ ἄλλα ποτέ δέν εἶχε πάει στό μουσεῖο καί οὔτε ἤξερε τὰ ἀρχαῖα τὰ ὁποῖα ὑπεράσπισε μέ ὀδοφράγματα. Δέν ὑποτιμῶ τήν ἀπαράδεκτη κυβερνητική χειρονομία νά στέλνονται γιά τήν ἐπίλυση ἐνός τέτοιου ζητήματος τὰ ΜΑΤ. Εἶναι τό λιγότερο γελῶο νά πιστεύεις πὼς μέ τὰ ΜΑΤ θά φινώσεις ιδέες μέ τίς ὁποῖες ἐσὺ ὁ ἴδιος, τό κράτος, ἡ ἑλληνική παιδεία, τό σχολεῖο, ποτίζεις τόν λαό ἐπὶ δύο αἰῶνες... Μιά ἰδεολογία πού καλλιεργεῖ τήν πλήρη διάσταση μεταξὺ τῶν «ιδεῶν» (περὶ πατρίδος, ἀρχαίων ἡμῶν προγόνων, λαϊκοῦ μας πολιτισμοῦ σέ τουριστική γνάλα... τὰ φῶτα πού δώσαμε στή Δύση, ὁ λεβέντης ἄντρας, τὰ μεγάλα κατορθώματα τῆς Φυλῆς – ὅ,τι γράφουν τὰ διδακτικά βιβλία, κι ὄχι μόνο αὐτά, καί ἀποτελοῦν τή μοναδική μόρφωση αὐτοῦ τοῦ λαοῦ), μία ἰδεολογία, λοιπόν, πού καλλιεργεῖ τήν πλήρη διάσταση μεταξὺ τῶν «ιδεῶν» καί τῆς πραγματικῆς, τῆς προσωπικῆς δηλαδή καί κοινωνικῆς ζωῆς τοῦ ὑποκειμένου στό ὁποῖο ἀπευθύνεται, εἶναι φυσικό σέ κάποιες στιγμές νά μᾶς ἀποκαλύπτεται μέσα στήν ἀντιφατικότητά της. Αὐτό τό ὑποκείμενο, ὁ Νεοέλληνας, στόν ὁποῖο ἀπευθύνεται, ἔχει πού καί πού ἀνάγκη (γιατί ἄραγε συζητάει τόσο ρητορικά ἐφ' ὄλης τῆς ὕλης στό καφενεῖο;) νά συνδέσει αὐτά τὰ δύο ἐπίπεδα τῆς διχασμένης του κοινωνικῆς ὑπόστασης, ταυτίζοντας τοὺς δύο λόγους. Ἡ ἐξαγωγή τῶν ἀρχαιοτήτων θριάμβευσε ἀπό αὐτή τήν ἄποψη. Ἦταν ἕνα μοντέλο-κουτί γιά νά ἐνεργοποιήσῃ (μιά φορά, ἐπιτέλους, στή σωματική, πραγματική του διάσταση), αὐτόν τόν παράλληλο ψυχισμό, πού ἐγκαθίσταται στόν καθένα μας μέσω τῆς ἑλληνικῆς παιδείας, ψυχισμό ἐπενδυμένο μέ κάποιες αἰώνιες ιδέες, στάνταρντ, πού ἐκφράζονται μέ τόν στερεότυπο λόγο, ἐκτός ἀπό ἐξαιρετικές συγκυρίες. Ἐνῶ, τοῦ κόσμου τὰ πολιτιστικά προβλήματα πού ἐπιδροῦν στήν καθημερινή μας ζωή, ἀκόμη καί στήν πιό ἰδιωτική μας συμπεριφορά, δέν μποροῦν νά τύχουν ἀνάλογο βαθμοῦ συμμετοχῆς καί πάθους, γιατί δέν ἀνήκουν στό σῶμα τῆς καθιερωμένης παιδείας.

Ὅμως τὰ πράγματα δέν ἔχουν μόνο αὐτή τήν ὄψη. Ἡ «ἐξαιρετική συγκυρία» δέν ξελήθησε ἀπό μόνη της. Θά ἴλεγα πὼς στήν περίπτωση τῆς καμπάνιας γιά τή μή ἐξαγωγή τῶν ἀρχαιοτήτων μπορούμε νά δοῦμε – πέρα ἀπό αὐτό τό γενικό, κάπως ἄχρονο, πλαίσιο ἐρμηνείας πού ἀναφέρεται στό χαρακτήρα τῆς παιδείας μας – καί μίαν ἄλλη ὄψη τῶν πραγμάτων, πού ἀνάγεται σέ κάποιες πολιτικές πρακτικές τῶν κομμάτων τῆς ἀντιπολίτευσης. Μποροῦμε δηλαδή ν' ἀδιακρίνουμε τήν ἐκφραση κάποιων πολιτικῶν συνθημάτων πού διαμόρφωσαν τὰ ἀντι-

Ὁ ἑλληνικός λαός ἀρνεῖται
κάθε ἀνταλλαγή γιά τήν
ἀνεπανάληπτη κληρονομιά
του γιατί τήν κληρονομιά
αὐτή θεωρεῖ ἀναπόσπαστη
ἀπό τό ἔθνικό του ἔδαφος.
Α. Τάσος

(Ἐλευθεροτυπία, 4-3-79)

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

κυβερνητικά κόμματα – άλλο περισσότερο, άλλο λιγότερο (πάντως κανένα δεν επέδειξε αντίσταση στο ρεύμα) – τα τελευταία χρόνια μετά την μεταπολίτευση. Διότι είναι γνωστό πώς τα προοδευτικά κόμματα αντιτάχθηκαν τόσο δυναμικά στο ζήτημα της εξαγωγής των αρχαιοτήτων, ώστε κάποια στιγμή σχεδόν επενδύσανε πάνω σ' αυτό το αίτημα την έκδοχή κάποιας αποσταθεροποίησης της Κυβέρνησης. Όταν μιλάω για συνθήματα των προοδευτικών πολιτικών μηχανισμών, εννοώ ένα πλέγμα από προτάσεις και απόψεις που βασικά γεννιούνται μέσα από δύο σταθερές που προβλήθηκαν μετά το 1974 από τα αριστερά κόμματα: το σύνθημα και η καλλιέργεια του αντιαμερικανισμού (κι ἄς ονομάζεται συνήθως αντιιμπεριαλισμός) και ενός εθνικισμού με σκελετό τις αντιτουρκικές διαθέσεις. Σταθερές που είναι σαφές πώς, από τόν ίδιο τό χαρακτήρα τους ως ιδεολογήματα, και επιρροεσίες είναι σέ πολλαπλές και ποικίλες κοινωνικές δραστηριότητες, και υπόκεινται σέ υποτροπές που ξεφεύγουν από τά ὅρια μιᾶς προοδευτικῆς στάσης και μοιάζουν καμιά φορά μέ τάσεις που αντιτίθενται στον ἐκσυγχρονισμό που επιδιώκει, ἂν ὄχι σύσσωμη ἡ κυβέρνηση, τουλάχιστον ὁ Καραμανλῆς.

Πρώτη φορά ζοῦμε μιᾶ τόσο ἔντονη και πολύμορφη προσπάθεια που υποβάλλει τήν ἐθνική, τήν πατριωτική συνείδηση του ἀριστεροῦ Ἑλληνα.

Ἄς θυμηθοῦμε μόνο ὅτι τά ἐπιχειρήματα για τήν μή ἔνταξη στήν ΕΟΚ ἐκφράζονται συχνά σάν φόβοι για τή «δυτικοποίηση», τόν ἐξευρωπαϊσμό τῆς γνήσιας ἐλληνικῆς μας ταυτότητας.

Ὁ ἀγών δέν ἐπεράνθη
μή δεχθῆτε ἦθη ξένα.

τραγουδοῦσαν οἱ Ἕλληνες στά μέσα του περασμένου αἰώνα και ἔκαναν ὄντως ἀγώνα ἀπεγνωσμένο νά φτάσουν ὅσο γινόταν πιό βαθιά πρὸς τά πίσω, μέσω κυρίως μιᾶς γλώσσας, που κεκαθαρμένη πρὸς τό ἀρχαιότερο μᾶς ἔφερε πιό κοντά στήν ἀρχαία μας ταυτότητα. Κι ἀλήθεια, ἐλάχιστα βλέπουμε νά διαφοροποιεῖται τό ἐπιχείρημα για τή μή ἔνταξη στήν ΕΟΚ διατυπωμένο κίπως ἔτσι: «Ὁ ψυχρός, ὁ ἄνοστος και παρακμασμένος δυτικός πολιτισμός μέ τίς γλώσσες – ὀλότελα ρηχές (...) Κινδυνεύουν ὁμως ἄμεσα οἱ λαϊκές μάζες (...) που θά συνηθίζον τίς γλώσσες τους (...)» (Γ. Ἰωάννου, Χρονικό '78). Αὐτά βέβαια ἀφοροῦν ἕνα κύκλο διανοούμενων, ἂν και ἀπευθύνονται στό λαό. Μιλήσαμε και ἐμεῖς μέ ποιητές, μιᾶ και τά πράγματα ἔχουν πάρει αὐτή τήν τροπή: στίχοι του Γ. Σεφέρη νά σχολιάζουν στή λαϊκή Ἐλευθεροτυπία (4 Μαρτίου 1979) φράσεις ὅπως οἱ ἀκόλουθες, μέ τίς ὁποῖες κανονικά θά ἔπρεπε νά ἀνατριχιάζει κάθε προοδευτικός, κάθε πολίτης: «Ἐχουν δεῖ (ὁ κρητικός λαός) τήν Κρήτη τους νά γίνεται βάση ἀμερικανική. Ἐχουν ἀναπτύξει ἕναν λεβέντικο σωβινισμό που τόν καμαρώνει ὅλη ἡ Ἑλλάδα». Ἀπό κει και πέρα ὁ δρόμος εἶναι ἀνοιχτός σέ κάθε εἶδος ἐξάρσεις, πατριωτισμούς, λαϊκισμούς και ἀποπροσανατολισμούς ἀπό τά πραγματικά πολιτικά και κοινωνικά προβλήματα, πάντοτε ἐν ὀνόματι του Λαοῦ (ὁ ὁποῖος ὑπερασπίζεται μιᾶ «βαθύτερη ἰερρότητα», Πλασκοβίτης, Ἐλευθεροτυπία 4/3/79) και μπρός στον ὁποῖο ὑποκλινόμαστε ἐμεῖς οἱ «μικροί και συνηθισμένοι τῆς ζωῆς» (στό ἴδιο) βουλευτές Ἐπικρατείας.

Μαριάννα Δήτσα

Ἄνταλλαγές, λοιπόν, ναί.
Ἄλλά π ὡς και μέ ποιι
ἀναλογία; Μπορεῖ ἕνα
χαρακτικό του 18ου αἰώνα
ἢ ἕνας πίνακας
ἱμπρεσιονιστῆ ζωγράφου
του 19ου και 20ου αἰώνα ν'
ἀνταλλαγῆ μέ μιᾶ πληθώρα
μοναδικῶν
ἀρχαιοελληνικῶν
εὐρημάτων; (Ριζοσπάστης
11-3-79)

Κι ὅταν τ' ἀρχαία μας
ἀπογειωθοῦν ἀπό τήν
ἀμερικανική βάση του
Μητροπολιτικοῦ Μουσείου
κατευθυνόμενα πρὸς τό
Ἐρμιτάζ; Ὅπως ὅποτε
κάποιοι θά μποῦν μπράβο
σ' αὐτή τήν «λαϊκή
ἀνταλλαγή λαϊκῶν
κληρονομιῶν»...

ΠΕΡΙΚΛΗ Ν. ΚΑΛΟΔΙΚΗ

Η ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

(ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΛΙΤΙΚΟΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ)

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

- Θεωρία τής Λογοτεχνίας - Οι λογοτεχνικές έννοιες ● Ἡ Μεσαιωνική μας Γραμματεία καί Λογοτεχνία ● Ἡ Λογοτεχνία τής Κρήτης - Ὁ Διαφωτισμός - Ρήγας - Κοραΐς - Ἀνώνυμος
- Ἡ Λογοτεχνία τής Ἐπανάστασης τοῦ 21 - Ἀπομνημονεύματα
- Σολωμός - Κάλβος

ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

Ἡ Παλιά, ἡ Νέα Ἀθηναϊκή καί ἡ Ἐπανησιακή Σχολή ● Ροῖδης Παπαδιαμάντης ● Ὁ Δημοτικισμός ● Ψυχάρης - Πάλλης - Ἐφταλιώτης - Ὁ Κωστής Παλαμᾶς - Δροσίνης - Σουρῆς - Πολέμης - Γρυπάρης - Μαλακάσης - Παπαντωνίου - Κρυστάλλης - Καβάφης - Καρκαρίτσας - Ξενόπουλος - Βλαχογιάννης - Τραυλαντώνης.

ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΤΟΣ

- Τά ἐθνικολαϊκά καί σοσιαλιστικά ἰδιαιτικά στή Λογοτεχνία μας
- Χατζόπουλος - Θεοτόκης - Βουτυράς - Βάρναλης - Ρώτας
- Ἡ ἀντιπολεμική Λογοτεχνία - Μυριβήλης - Βενέζης - Τερζάκης Καζαντζάκης

ΤΟΜΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΣ

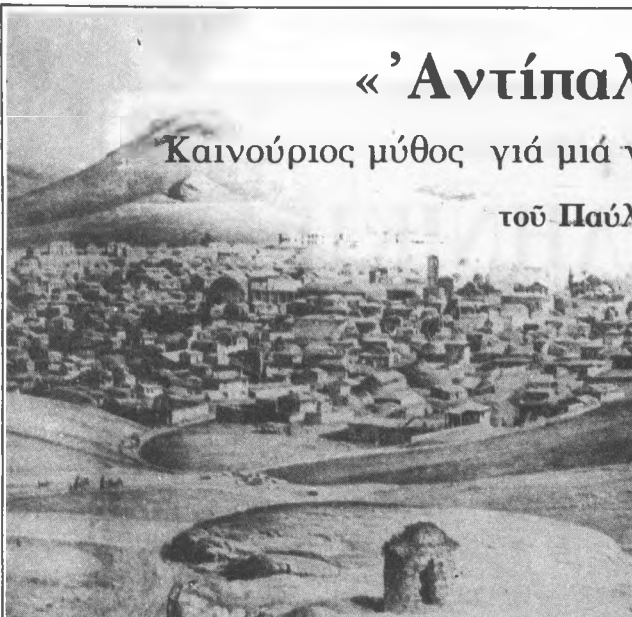
Ἡ Λογοτεχνία τής Ἐθνικῆς μας Ἀντίστασης ● Ρίτσος - Κορνάρος Χατζής - Τσίρκας - Πρεβελάκης - Μαυροειδῆ - Παπαδάκη - Σεφέρης Σωτηρίου - Λουντέμης - Μπούμη - Λειβαδίτης - Ἐλύτης

ΝΕΑ ΒΙΒΛΙΑ

- Μέ τήν κυκλοφορία τοῦ Γ' τόμου ὀλοκληρώθηκε τό «Γενικό Ἄσμα» τοῦ Π. Νερούδα σέ μετάφραση-ἐξηγητικά τής Δανάης Στρατηγοπούλου. Τό ἔργο κυκλοφορεῖ καί σέ ἕναν δεμένο πολυτελεῖ τόμο.
- Hanns-Wolf Rackl: Βουτιά στά περασμένα — Ὑποβρύχια Ἀρχαιολογία.
- Πέτρου Ντούσκου: Ἡ Οἰκονομική Στρατηγική τοῦ Ἱμπεριαλισμοῦ καί ἡ Ἑλλάδα.
- Elias Tuma: Εὐρωπαϊκή Οἰκονομική Ἱστορία.
- E. Durkheim: Οἱ Κανόνες τής Κοινωνιολογικῆς μεθόδου.
- M. Weber: Ἡ Προστατευτική Ἠθική καί τό Πνεῦμα τοῦ Καπιταλισμοῦ.

«'Αντίπαλες πόλεις»

Καινούριος μύθος για μία γνωστή παλιά πραγματικότητα
του Παύλου Λουκάκη

Στις 24 Μαρτίου 1979 ανακοινώθηκαν οι αποφάσεις του Έθνικού Συμβουλίου Χωροταξίας για τη χωροταξική πολιτική της κυβέρνησης.

Οι νέες κατευθύνσεις

Οι κύριες κατευθύνσεις της νέας χωροταξικής πολιτικής αποσκοπούν στα ακόλουθα (σημείο πρώτο της κυβερνητικής ανακοίνωσης):

«α. Τήν επίτευξη ενός επιθυμητού βαθμού αποκέντρωσης των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτιστικών λειτουργιών της χώρας.

β. Τήν ορθολογικότερη κατανομή του πληθυσμού και

γ. τήν αντιμετώπιση των σοβαρών προβλημάτων που έχει δημιουργήσει ή υπερσυνγκέντρωση του πληθυσμού στην Αθήνα και δευτερευόντως στη Θεσσαλονίκη».

Ειδικότερα η πολιτική αυτή αποσκοπεί:

1.1. Στη οικονομική ανάπτυξη των περιφερειών με την εντατικότερη χρήση των κινητρών των αναπτυξιακών νόμων και με την κατάλληλη προσαρμογή των προγραμμάτων Δημοσίων Έπενδύσεων ως και των προγραμμάτων παραλλήλων επενδύσεων.

1.2. Στη σταδιακή/εξύψωση/του οικιστικού περιβάλλοντος σε ολόκληρη τη χώρα (...) με ιδιαίτερη έμφαση, σε πρώτη φάση, σε ορισμένα περιφερειακά κέντρα, που λόγω μεγέθους, γεωγραφικής θέσεως και τάσεων μπορούν να εξελιχθούν σε περιφερειακούς πόλους έλξεως πληθυσμού και δραστηριότητων.

1.3. Στην ανάσχεση της πληθυσμιακής μεγεθύνσεως των Αθηνών και της Θεσσαλονίκης.

1.4. Στην εξασφάλιση άνεκτων συνθηκών διαβίωσης για τον πληθυσμό που θα παραμείνει στα μεγάλα αστικά κέντρα της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης...

1.5. Στην αποκέντρωση σε περιφερειακό και τοπικό επίπεδο των διαδικασιών λήψεως αποφάσεων

και εφαρμογής της περιφερειακής και οικιστικής πολιτικής...»

Για την εξειδίκευση και υλοποίηση αυτών των στόχων αποφασίστηκε η δημιουργία των εξής ομάδων οικιστικών κέντρων:

α) Αθήνα - Θεσσαλονίκη. Πληθυσμός τό 2.000 μ.Χ.: 4.300.000 και 1.100.000 κάτοικοι αντίστοιχα. Ειδικότερα για την Αθήνα τό μέγεθος αυτό σημαίνει τήν φυσική και μόνο αύξηση (γεννήσεις μείον θάνατοι), χωρίς νά έλθει σ' αυτήν ούτε ένας από τήν περιφέρεια.

β) Κέντρα Έντατικών Προγραμμάτων Αναπτύξεως (ΚΕΠΑ). Αυτά θά είναι:

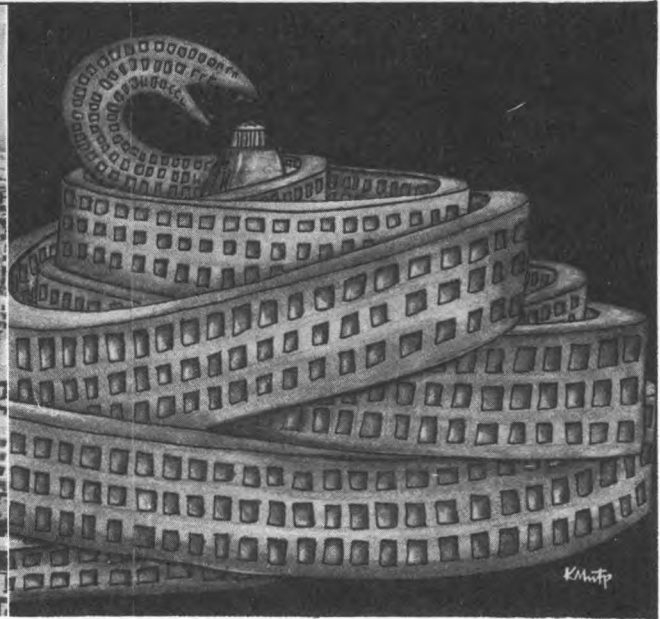
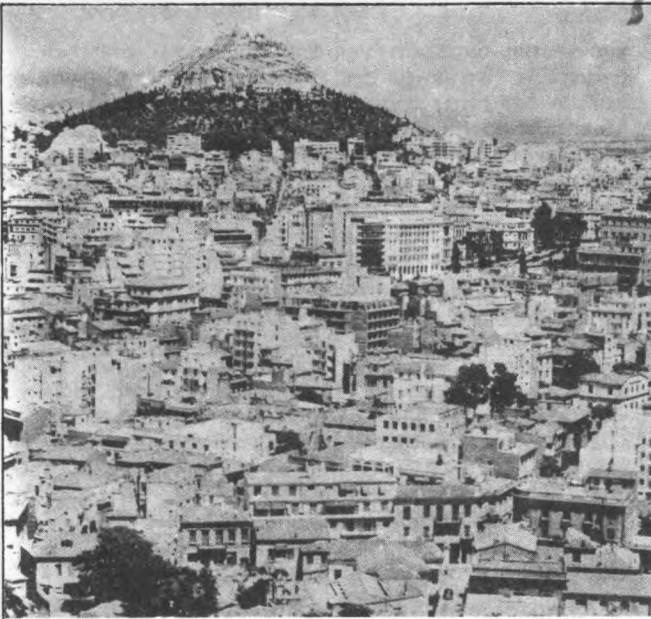
Λάρισα - Βόλος	: 550.000 κάτοικοι συνολικά
Πάτρα - Αίγιο	: 450.000 κάτοικοι συνολικά
Ηράκλειο	: 250.000 κάτοικοι συνολικά
Καβάλα	: 200.000 κάτοικοι συνολικά
Ιωάννινα	: 150.000 κάτοικοι συνολικά
Κοζάνη - Πτολεμαίδα	: 150.000 κάτοικοι συνολικά

γ) Τά Αστικά Οικιστικά Κέντρα (ΑΣΤΟΚ). Αυτά θά είναι «οί πρωτεύουσες των νομών, άλλες πόλεις που είναι σημαντικά κέντρα πληθυσμού καθώς και μικρότερες σήμερα πόλεις, που σ' αυτές ή τήν ενδοχώρα τους προβλέπεται έντονη οικονομική αύξηση». Αυτό σημαίνει κατ' ελάχιστο 43 πόλεις, δεδομένου ότι τά ΚΕΠΑ με τήν Αθήνα και τή Θεσσαλονίκη αριθμούν 9 πόλεις που αφαιρούνται από τίς συνολικά 52 πρωτεύουσες νομών.

δ) Τά Άγροτικά Οικιστικά Κέντρα (ΑΓΡΟΚ). Αυτά θά διαμορφωθούν με τήν «επιλογή άγροτικών οικισμών που παρουσιάζουν δυνατότητες δυναμικής εξέλιξης...» Έλάχιστο μέγεθος του ΑΓΡΟΚ 1.000 κάτοικοι.

Στό άρθρο 4 τής σχετικής απόφασης καθορίζεται τό πρόγραμμα δράσης και τά μέτρα εφαρμογής:

1. Ίδρυση Ύπουργείου Χωροταξίας, Οικισμού και Περιβάλλοντος (Υ.Χ.Ο.Π.)

2. Τροποποίηση του νόμου 360/1976 «περί χωροταξίας και περιβάλλοντος»

3. Η κατάρτιση σχεδίου νόμου για την «προσαρμογή της περιφερειακής διοικητικής οργάνωσης των Ύπουργείων».

4. «Σύνταξη οικονομικής και δημοσιονομικής μελέτης και τήν βάσει αυτής υπόδειξη των συγκεκριμένων πόρων χρηματοδότησεως των προγραμμάτων».

5. Ένημέρωση και αναθεώρηση κατά προτεραιότητα των παλαιών χωροταξικών και ρυθμιστικών μελετών, τήν εκπόνηση νέων για Θεσσαλονίκη και ΚΕΠΑ.

6. Παρουσίαση του Ρυθμιστικού Σχεδίου Πρωτεύουσας (Ρ.Σ.Α.)

7. Όλοκληρωση του προγράμματος δικτύου ΑΓΡΟΚ (ποτέ αλήθεια άρχισε;)

8. Μελέτη και πρόγραμμα μετακινήσεων διοικητικών υπηρεσιών.

9. Προτάσεις στεγαστικής πολιτικής οικιστικών προγραμμάτων.

10. Προτάσεις για «παροχή κινήτρων εγκαταστάσεως στα ΚΕΠΑ της έδρας, ήδη εγκατεστημένων εις αυτά βιομηχανικών επιχειρήσεων, ελευθέρων επαγγελματιών και επιχειρηγήσεων του τριτογενούς τομέως».

11. Μελέτη και υποβολή σχεδίων νόμων και αποφάσεων για τή δημιουργία φορέων που θα υλοποιήσουν τά έργα.

Τήν απόφαση αυτή του Έθνικού Συμβουλίου Χωροταξίας συνόδευσε ή πρωθυπουργική δήλωση που λέει ανάμεσα σ' άλλα ότι: «... Η Έλλάς διεμορφώθη όπως είναι σήμερα κατά τρόπο άπρογραμματίστο...»

Μερικά έρωτήματα

Έτσι γεννήθηκαν οι «αντίπαλες πόλεις». Έπισημοποιήθηκε δηλαδή ή πολιτική του ύφυπουργού κ. Στ. Μάνου, που τό Νοέμβριο του 1978, όταν ή ιδέα πρω-

τοδιατυπώθηκε από τόν ίδιο στον τύπο (ΒΗΜΑ 19.11.78), διευκρίνισε ότι αυτό αποτελούσε προσωπική του θέση και όχι κυβερνητική πολιτική (ΒΗΜΑ 21.11.78).

Η ιδέα και ή πράξη αυτή είναι διάτρητη σ' ότι αφορά τίς προθέσεις και τήν ουσία της. τό χρόνο που γίνεται, τόν τρόπο που προβάλλεται. Πρίν εξετάσουμε τήν ουσία, τίς προθέσεις και επιδιώξεις των νέων αποφάσεων που παρουσιάζονται σήμερα, έτος 1979, πρέπει νά ξαναγυρίσουμε πολλά χρόνια πίσω και νά αναζητήσουμε τίς ευθύνες για τή σημερινή «άπρογραμματίστη» διαμόρφωση των περιφερειακών σχέσεων στή χώρα μας. Για τήν αναζήτηση λοιπόν των ευθυνών χρειάζεται ανάμεσα στ' άλλα νά ξε-ρουμε:

- Από ποιόν, για ποιό σκοπό και μέ ποιά μέσα άποφασίστηκαν τό 1953 και 1955 τά κίνητρα για τήν ανάπτυξη της «επαρχιακής βιομηχανίας» και τήν προσέλκυση ξένου κεφαλαίου στήν Έλλάδα;

- Από ποιόν και μέ ποιό στόχο εκτελέστηκαν τά προγράμματα των έθνικών οδών και μεταφορών στήν περίοδο 1950-60;

- Από ποιόν και μέ ποιό στόχο ενοποιήθηκαν φορείς ύποδομής, όπως ή ΔΕΗ, ό ΟΤΕ, ό ΟΣΕ κλπ.;

- Ποίό σκοπό είχε ή ίδρυση φορέων όπως ό Όργανισμός Βιομηχανικής Άναπτύξεως και ό Αυτόνομος Όργανισμός Έργατικής Κατοικίας;

- Από ποιόν, μέ ποιούς στόχους και σέ ποιά μέρη έγιναν, τήν περίοδο 1960, μελέτες, προγράμματα και χρηματοδοτήσεις για τήν τουριστική ανάπτυξη της χώρας;

- Από ποιόν και μέ ποιούς στόχους υπογράφηκαν οι διεθνείς συμβάσεις έργασίας τό 1958 και 1961 μέ τό Βέλγιο και τή Δυτική Γερμανία για νά γίνει πράξη ή «εϋλογία του Θεού», όπως ονομάστηκε τότε ή έξωτερική μετανάστευση;

- Από ποιόν, μέ ποιούς στόχους και μέ ποιά μέσα ιδρύθηκαν και λειτούργησαν τό 1958-60 οι υπηρεσίες περιφερειακής αναπτύξεως, τό ΚΕΠΕ, ή ΕΤΒΑ και

για ποίο λόγο άρχισε ή εκπόνηση πενταετών προγραμμάτων οικονομικής ανάπτυξης;

- Από ποιόν ιδρύθηκε τό 1963 ή Ύπηρεσία Ρυθμιστικού Σχεδίου Ἀθηνών καί τί απέδωσε μέχρι σήμερα;

- Από ποιόν ανατέθηκαν τό 1972 τό Χωροταξικό Σχέδιο καί Πρόγραμμα Πρωτεύουσας, τό Ἐθνικό Χωροταξικό Σχέδιο πού ακόμη συνεχίζεται, παρά τίς κατά καιρούς αντιδράσεις καί τό Σχέδιο Προτύπου Μακροχρονίου Ἀναπτύξεως (ΣΠΜΑ) 1972-1985 τοῦ ΚΕΠΕ;

- Πόσες χωροταξικές καί ρυθμιστικές μελέτες έγιναν από τό 1958 μέχρι σήμερα για διάφορα διαμερίσματα καί πόλεις τῆς χώρας καί γιατί δέν εφαρμόστηκε καμιά;

- Ποιός διάβασε καί πήρε ὑπόψη του τά πορίσματα τοῦ Ε΄ Πανελληνίου Συνεδρίου Ἀρχιτεκτόνων, τό 1966, για τά «προβλήματα τῆς μείζονος περιοχῆς Ἀθηνών»; Πολύ περισσότερο όταν σ' αὐτό πήραν ἐπίσημα μέρος τό Ὑπουργεῖο Δημοσίων Ἔργων, τό ΚΕΠΕ, τό Γραφεῖο Δοξιάδη, φορεῖς δηλαδή πού ὑπεύθυνα χειρίστηκαν καί χειρίζονται τά προβλήματα αὐτά;

ΚΕΠΑ, ΑΣΤΟΚ, ΑΓΡΟΚ καί «ΧΑΣΟΚ»

Ἄν ὅλα αὐτά τά ἐρωτήματα διευκρινιστοῦν, τότε θά μπορούσαμε νά πάμε λίγο παρά πέρα ἀπό μιά ἰσοπεδωτική τῶν εὐθυνῶν διαπίστωση για τήν «ἀπρογραμμάτιστη» ἐξέλιξη τοῦ σημερινοῦ χωροταξικοῦ καί ἀναπτυξιακοῦ προτύπου τῆς χώρας.

Ἄν ὅλα αὐτά διευκρινιστοῦν, τότε θά δοῦμε πώς οἱ σημερινές προτάσεις δέν ὀδηγοῦν παρά στήν ἐκσυγ-

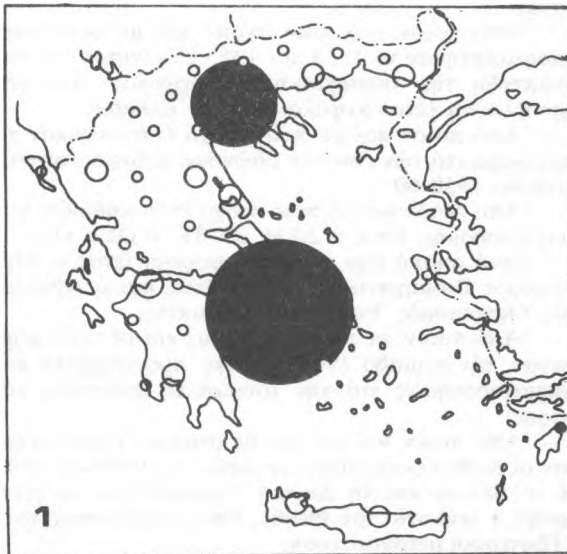
χροτισμένη ἀναπαραγωγή τοῦ σημερινοῦ μοντέλου ἀνάπτυξης. Θά δοῦμε πώς ὁ «μύθος» τῶν ἀντίπαλων πόλεων δέν εἶναι παρά ή σημερινή πραγματικότητα. Μιά πραγματικότητα ἀντίπαλων σχέσεων, δηλαδή ἀντιθέσεων, πού δέν ὀδηγοῦν παρά στή διατήρηση τοῦ μεγαθήριου Ἀθήνα, πού στύλος ὄρθιος ἐλέγχει τό γαϊτανάκι τῶν ἀντίπαλων πόλεων (ΚΕΠΑ), τῶν ΑΣΤΟΚ, τῶν ΑΓΡΟΚ, καί ἄλλοι, κι ἄς μὴν τό λείει, νά διαλύονται τά «ΧΑΣΟΚ», δηλαδή τά χαμένα οἰκιστικά κέντρα. Κι αὐτά εἶναι τά πῶ πολλὰ. Μιά πραγματικότητα πού ποτέ δέν μπορεῖ νά ἀνεχθεῖ πόλεις νά εἶναι «σύμμαχες» μεταξύ τους, τοῦς μικροῦς καί μεγάλους οἰκισμούς, τήν πρωτεύουσα καί τή Θεσσαλονίκη ἁρμονικά συνταιριασμένες. Μιά πραγματικότητα πού ἤδη ἔχει κάνει τίς «ἀντίπαλες πόλεις» νά λειτουργοῦν σήμερα ὡς ἀντίπαλες, νά ἀναπτύσσονται, νά ἔχουν τά ἴδια μέ τήν Ἀθήνα δομικά προβλήματα στόν πολεοδομικό ἰστό τους, νά τρώνε τίς σάρκες τῆς τοπικῆς ἐνδοχώρας τους. Μιά πραγματικότητα πού δέν ἐμποδίζει Ἀθήνα καί Θεσσαλονίκη νά μεγαλώνουν καί νά πάσχουν ἀπό γιγαντισμό.

Ἄν προσέξουμε περισσότερο τό προτεινόμενο πρότυπο ἀνάπτυξης διαπιστώνουμε πώς εἶναι κακέκτυπη ἐπανάληψη τῆς πρότασης τοῦ ΚΕΠΕ για τό Σχέδιο Προτύπου Μακροχρονίου Ἀναπτύξεως πού προβλέπει τήν «ὀλιγοπολική διάταξη» ὡς πρὸς τήν ἀνάπτυξη τῶν βασικῶν ἀστικῶν κέντρων.

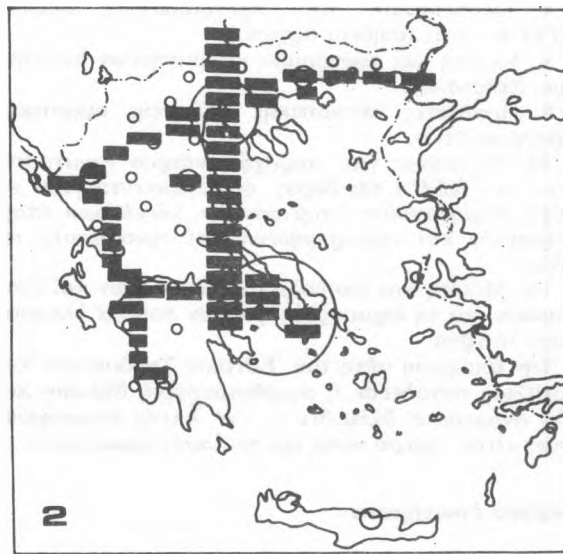
Σύμφωνα μέ τήν πρόταση τοῦ ΚΕΠΕ, πού διαλέχτηκε ἀνάμεσα σέ τέσσερις, δημιουργοῦνται δυνατότητες περιφερειακῆς ἀνάπτυξης χωρίς ὅμως νά μπαίνει σέ κίνδυνο ή διεθνῆς ἀνταγωνιστικότητα τῆς Ἀθήνας. Εἶναι μιά πρόταση δηλαδή πού ἀναγνωρίζει τόν κυρίαρχο ρόλο τῆς Πρωτεύουσας στόν ἐθνικό χώρο, πού δέν θέτει κατά συνέπεια σέ ἀμφισβήτηση

2000 μ.Χ.: Παραλλαγές εἰκόνων χωροταξικῆς ἀναδιάρθρωσης -

Πηγή: «Σχέδιον Προτύπου Μακροχρονίου Ἀναπτύξεως τῆς Ἑλλάδος», ΚΕΠΕ.

1. Μελλοντική εἰκόνα:
Χωροταξική ἀνάπτυξη μέσω δύο πόλων

2. Μελλοντική εἰκόνα:
Γραμμική χωροταξική ἀνάπτυξη

τό υπάρχον πρότυπο ανάπτυξης. Πάντως, μέσα στη λογική της, παρ' όλες τις αντιρροήσεις που θα μπορούσε να έχει κανείς, είναι σεμνότερη από τη σημερινή γιατί και ορθολογικότερη κατανομή των βασικών πόλων δέχεται και μικρότερα πληθυσμιακά μεγέθη προβλέπει και ορισμένες περιφερειακές διασυνδέσεις θεωρεί αναγκαίες, τέλος δε δέν δέχεται ότι θα υπάρξει μεγάλη έκροη πληθυσμού από την πρωτεύουσα προς την περιφέρεια.

Τά δημογραφικά δεδομένα

Στήν πρόταση που σήμερα γίνεται, αν δέν υπάρχει παραλογισμός τότε υπάρχουν λογιστικά λάθη. Γιατί προβλέπει ότι:

- μέσα από μία άκρως αισιόδοξη πρόβλεψη δημογραφικής εξέλιξης ο συνολικός πληθυσμός της χώρας από 8.700.000 κατοίκους τό 1971 θά φτάσει τό 2.000 μ.Χ. τούς 11.500.000 κατοίκους, προβλέπει δηλαδή αύξηση 2.800.000 κατοίκων.
- ο συνολικός πληθυσμός της Πρωτεύουσας, της Θεσσαλονίκης και των Κέντρων Έντατικών Προγραμμάτων Άναπτύξεως (οί μεγάλες πόλεις) από 3.750.000 κατοίκους τό 1971 θά φτάσει τά 7.150.000 κατοίκους τό 2.000 μ.Χ., αύξηση δηλαδή 3.400.000 κατοίκων.
- ο συνολικός πληθυσμός των ΚΕΠΑ από 380.000 κατοίκους τό 1971, που σήμερα φτάνει περίπου τίς 500.000 κατοίκους, θά φτάσει τούς 1.750.000 κατοίκους τό 2.000 μ.Χ., αύξηση δηλαδή 1.370.000 κατοίκων.

Ή απλή αριθμητική λέει ότι:

- 3.400.000 - 2.800.000 κάτ. = 800.000 κάτ. θά καλυφθούν πέρα από τή φυσική αύξηση του πληθυσμού

της χώρας. Θά έλθουν δηλ. από τά υπόλοιπα αστικά και αγροτικά κέντρα.

- 1.750.000 - 380.000 κάτ. = 1.370.000 κάτ. δέν είναι δυνατόν νά καλυφθούν από τή φυσική αύξηση του πληθυσμού των ΚΕΠΑ.

Ήν έτσι έχουν τά πράγματα, τά υπόλοιπα αστικά κέντρα - εκτός Άθήνας, Θεσσαλονίκης και ΚΕΠΑ - που τό 1971 είχαν 900.000 κάτ. περίπου, τί είδους αύξηση θά έχουν; Πόση και από που θά προέλθει; Θά υπάρξει γιά τά κέντρα αυτά δυνατότητα αύξησης και ποιά θά είναι; Τά έρωτήματα αυτά γίνονται σαφέστερα αν δούμε ότι μεταξύ 1961 - 71:

- από τά 23 αστικά κέντρα 10.000 - 19.990 κάτ. τά 11 παρουσίασαν μείωση του πληθυσμού τους μεταξύ 1961 - 71.

- ο συνολικός πληθυσμός των 23 αυτών αστικών κέντρων από 380.000 κάτ. τό 1961 μειώθηκε τίς 330.000 κάτ. τό 1971.

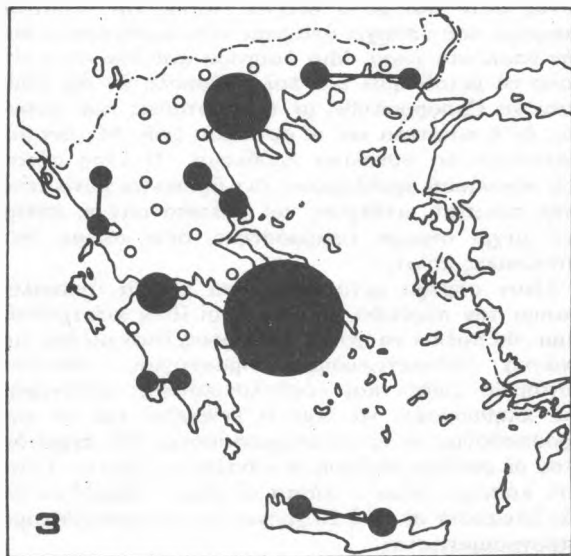
- ο συνολικός πληθυσμός των 12 αστικών κέντρων, πληθυσμός 20.000 - 29.999 κάτ., από 300.000 περίπου τό 1961 μειώθηκε τίς 280.000 κάτ. τό 1971.

Βλέπουμε δηλαδή ότι οι μικρές πόλεις, κυρίως οι πόλεις μέχρι 20.000 κάτ., παρουσιάζουν προβλήματα και απαιτούνται μέτρα τόνωσής τους.

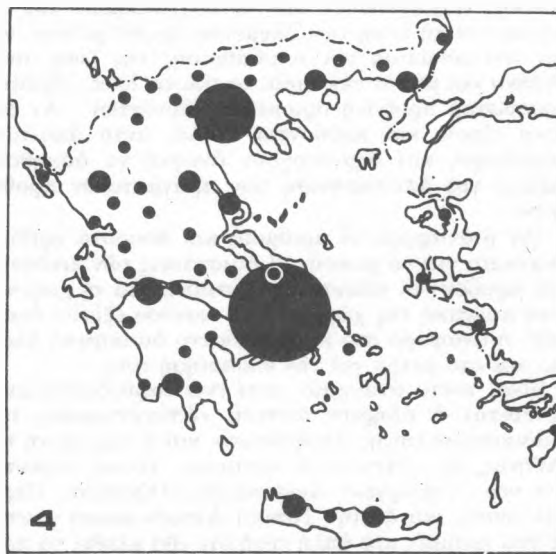
Αυτά σ' ότι αφορά τά ΑΣΤΟΚ. Σ' ότι αφορά τά ΑΓΡΟΚ πώς καθορίστηκε τό ελάχιστο λειτουργικό μέγεθος των 1000 κάτ.; Πόσοι οικισμοί είναι μεταξύ 1000 και 10.000 κάτ. που κατά τεκμήριο θά αναπτυχθούν; Θεωρητικά πρέπει νά είναι όλοι, εκτός αν δέν παρουσιάζουν «δυνατότητες δυναμικής εξέλιξης». Όσοι δέν τίς παρουσιάζουν θά γίνουν... ΧΑΣΟΚ!!

Θά είχαν ακόμα ενδιαφέρον οι πληθυσμιακές αναλογίες όπως προκύπτουν από τήν απογραφή του 1971 και από τίς προβλέψεις και υποθέσεις γιά τό 2.000 μ.χ.

συγκέντρωσης αστικού πληθυσμού-διομηχανιών

3. Μελλοντική εικόνα:
Όλιγοπολική Χωροταξική ανάπτυξη

4. Μελλοντική εικόνα:
Πολυπολική χωροταξική ανάπτυξη

1:8.000.000

	1971	2.000
΄Αστικός πληθυσμός	4.746.000	7.150.000 + 900.000
	=54%	=70%
Συνολικός πληθυσμός	8.700.000	11.500.000
Πληθυσμός ΄Αθ.+Θεσ.+ΚΕΠΑ	3.746.000	7.150.000
	=43%	=62%
Συνολικός πληθυσμός	8.700.000	11.500.000
Πληθυσμός ΚΕΠΑ	379.000	1.750.000
	=4,3%	=15%
Συνολικός Πληθυσμός	8.700.000	11.500.000
Πληθ. ΚΕΠΑ	379.000	1.750.000
	=11%	=23,5%
Πληθ. Α+Θ+ΚΕΠΑ	3.746.000	11.500.000

΄Από τις αναλογίες αυτές και μόνο φαίνεται μιά έντονοτατη και ανατρεπτική τών σημερινών σχέσεων μεταβολή μεταξύ αστικού και συνολικού πληθυσμού, με μιά μορφή πληθυσμιακής συγκέντρωσης που δεν μπορεί να μείνει, όπως στη σχετική ανακοίνωση γίνεται, χωρίς αναφορές στη δομή ολόκληρου του οικιστικού πλέγματος της χώρας. Μιά τέτοια πρόταση αν δεν συνοδεύεται από μιά ολοκληρωμένη εικόνα τών μελλοντικών δομών στις παραγωγικές σχέσεις μένει ξεκρέμαστη και κρύβει πολλά ή τίποτε.

Μιά πρόταση που κρύβει πολλά ή τίποτε

Τό τίποτε σημαίνει ότι όλη αυτή ή ανακοίνωση του Ε.Σ.Χ. δεν έχει άλλο στόχο παρά να καλύψει και μόνο τις όποιες αποφάσεις για έργα στην Πρωτεύουσα.

Τό τίποτε σημαίνει ένα άπλο προκάλυμμα «έπιστημονικής τεκμηρίωσης» τών αυτοσχεδιασμών που γίνονται για τή λύση τών δευμένων προβλημάτων, για τήν αντιμετώπιση τήν υποβάθμισης της ζωής στην ΄Αθήνα και με τήν ευκαιρία, τό τίποτε, ίσως, σημαίνει προσωπική προβολή όρισμένων ιθυνόντων. ΄Αν δεν είναι τίποτε και κρύβονται πολλά, αυτά απαιτούν διερεύνηση και δημιουργούν ανάγκη να ασκηθούν πιέσεις για άποσαφήνιση τών πραγματικών προθέσεων.

΄Αν ή αναφορά σε αριθμούς και ποσοστά κρίθηκε αναγκαία για να φανούν οι διαστάσεις τών κινδύνων που κρύβουν οι τελευταίες προτάσεις για τή χωροταξική πολιτική της χώρας, είναι ωστόσο εξίσου αναγκαία ή αναφορά στο προβλεπόμενο διοικητικό πλαίσιο και στα μέτρα για τήν υλοποίησή τους.

Είναι τούτο αναγκαίο γιατί ενώ βαρύνδουπα μνημονεύεται ή αδήριτη ανάγκη «άποκέντρωσης τών διαδικασιών λήψης αποφάσεων» και ή παραμονή της ΄Αθήνας ως «έπιτελικού κέντρου», τελικά ιδρύεται ένα νέο ΄Υπουργείο Χωροταξίας, Οικισμού, Περιβάλλοντος, για δέ τήν Τοπική Αυτοδιοίκηση γίνεται σε δύο γραμμές μιά άπλη εύχη ότι «θά κληθεί να παίξει σημαντικό ρόλο στο πρόγραμμα άποκέντρωσης».

Τό ΄Υπουργείο Συντονισμού διατηρεί τις άρμοδιότητες χωροταξικού σχεδιασμού σε έθνικό επίπεδο, τό

Υ.Χ.Ο.Π. χωροταξεί σε επίπεδο περιφερειών, θά γίνουν φορείς υλοποίησης τών στόχων (άρθρο 4.11) ενώ οι περιφέρειες θά υλοποιούν τά προγράμματα και κάπου εκεί θά χάνουν μαζί με τήν Τοπική Αυτοδιοίκηση τό δικαίωμα να συμμετέχουν ή να δρουν άποφασιστικά στον καθορισμό στόχων και στην εκπόνηση μελετών.

Σ' ό,τι άφορά τά μέτρα για τήν υλοποίηση τών αποφάσεων, άπλά θά ενεργοποιηθεί ή σημερινή πολιτική κινήτρων – που τόσα απέδωσε 25 χρόνια – και θά αναδιαταχθούν οι Δημόσιες ΄Επενδύσεις χωρίς βέβαια να γίνεται λόγος προς όφελος τίνων πραγματοποιούνται σήμερα ούτε πώς είναι τώρα διαρθρωμένες. Θά χρειαστεί βέβαια, όπως τονίζεται στο άρθρο 4, να βρεθεί τρόπος να εγκατασταθούν στα ΚΕΠΑ οι έδρες ήδη εγκατεστημένων σ' αυτά επιχειρήσεων διομηχανίας, ελεύθερων επαγγελματιών και γενικά του τριτογενούς τομέα, χωρίς να όμολογείται πώς όλες αυτές οι έδρες βρίσκονται στην Πρωτεύουσα. Τό γεγονός αυτό και μόνο δείχνει επίσης τήν ποιοτική διαφορά που υπάρχει άνάμεσα στην πρωτεύουσα και τήν υπόλοιπη χώρα. Μιά διαφορά που δεν είναι εύκολο να μεταβληθεί και πολύ δύσκολο αν όχι άδύνατο να εξισορροπηθεί με τις προτάσεις που γίνονται, αν ή ποιότητα και οι συνθήκες ζωής δεν αντιμετωπιστούν ως συνολικό πρόβλημα. ΄Η λύση αυτού του συνολικού προβλήματος δεν βρίσκεται μόνο μέσα στην πολιτική κινήτρων, και μάλιστα σαν κι αυτήν που μέχρι σήμερα εφαρμόστηκε, ούτε άκόμη στις «άντιπαλες πόλεις».

Όταν σήμερα μετά από τόσα χρόνια ανακαλύπτουμε τήν πυρίτιδα, που έμεις οι ίδιοι καταχωνιάσαμε, θά πρέπει να χουμε τό θάρρος, όταν μιλάμε για ανάγκη «άποκέντρωσης», δημιουργίας «άνεκτων συνθηκών ζωής» και «όρθολογικότερης κατανομής του πληθυσμού», να λέμε τί έννοούμε και να μην προσπαθούμε να ξανακαταχωνιάσουμε τήν πυρίτιδα μέσα σε συνθήματα όπως οι «άντιπαλες πόλεις» Γιατί έτσι κάποιιο άλλοι – πάντα οι ίδιοι – άρμόδιοι θά μās ξαναπούν σε 10 ή 20 χρόνια ότι «ανάπτυχθήκαμε άπρογραμματίστα».

Τότε, θά είναι όχι μόνο πολύ άργά, αλλά και ούτοπία τό ξεπάστρεμα τών πολεοδομικών και χωροταξικών τεράτων...

Οί τόνοι καί τά πνεύματα τοῦ κακοῦ

τοῦ Ἁγγελου Ἐλεφάντη

Ἄμεση καί ἐπιτακτική ἀνάγκη θεώρησαν τήν ἀπλοποίηση τοῦ τονικοῦ μας συστήματος οἱ συνδικαλιστικοί ἐκπρόσωποι τῶν ἐκπαιδευτικῶν ὅλης τῆς χώρας, δηλαδή ἡ Διδασκαλική Ὁμοσπονδία Ἑλλάδος, ἡ Ὁμοσπονδία Λειτουργῶν Μέσης Ἐκπαιδεύσεως καί ἡ Ὁμοσπονδία Ἰδιωτικῶν Ἐκπαιδευτικῶν Λειτουργῶν Ἑλλάδος. Οἱ τρεῖς ὁργανώσεις σέ συγκέντρωση πού ὁργάνωσαν στίς 2.4.79 στό Πολυτεχνεῖο, (ὁμιλητές ἦταν ὁ καθηγητής κ. Ἐμμ. Κριαράς καί ἡ ψυχολόγος κ. Ἐλπίδα Καλύβα), σέ σχετικό τους ψήφισμα τονίζουν ὅτι ἡ μεταρρύθμιση τοῦ τονικοῦ συστήματος ἐπιβάλλεται διότι:

1. Καμιά ἱστορική συνέπεια δέν ἐπιβάλλει τή διατήρηση τοῦ πολυτονισμοῦ γιατί αὐτό εἶναι μεταλεξανδρινό κατάλοιπο καί δέν ἀποτελεῖ κλασική μας παράδοση.
2. Ἡ ποικιλία τῶν τριῶν τόνων δέν ἐξυπηρετεῖ κανένα πρακτικό σκοπό καί καμιά γλωσσική ἀνάγκη.
3. Ἡ ἐκμάθηση τῶν κανόνων τοῦ τονισμοῦ στερεῖ ἀπό τά παιδιά χρόνο καί δυνάμεις, πού θά μπορούσαν νά διατεθοῦν γιά ἄλλη, οὐσιαστική ὀρφωση.
4. Ἡ μηχανική ἀπομνημόνευση ἀχρηστων τύπων μαραίνει τό πνεῦμα, δεσμεύει τή σκέψη, ναρκωθετεῖ τή μάθηση καί κλονίζει τήν ἐμπιστοσύνη τῶν παιδιῶν πρὸς τό Σχολεῖο καί τή φυσική τους ἐφεση γιά μάθηση.
5. Ἡ χρήση τῶν τόνων ἔξω ἀπό τό Σχολεῖο ἐπιβαρύνει τήν οἰκονομία μέ ἀνυπολόγιστη δαπάνη σέ χρήμα καί χρόνο ἐργασίας.
6. Τήν τονική μεταρρύθμιση τήν ἔχουν ἤδη ἀποδεχτεῖ καί ἐνμέρει τήν ἔχουν ἐφαρμόσει πλῆθος παράγοντες (συγγραφεῖς, ἡμερήσιος καί περιοδικός τύπος).

Γιά τούς παραπάνω λόγους, τονίζεται στό ψήφισμα, οἱ τρεῖς συνδικαλιστικές ὁργανώσεις, «ἀπαιτοῦν ἀπό τό κράτος νά ἀπαλλάξει τήν ἐκπαίδευση καί τό λαό ἀπό ἓνα ἐπιζήμιο δάρος».

Τό ψήφισμα αὐτό τῶν τριῶν ὁργανώσεων ἔχει ἰδιαίτερη σημασία. Πρέπει νά προσεχτεῖ καί νά συζητηθεῖ, ὄχι γιατί θέτει τό ζήτημα τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ μονοτονικοῦ συστήματος – ἔχει τεθεῖ ἀπό χρόνια

πολλά – ἀλλά γιατί συμπυκνώνει ἐπιγραμματικά τό σύνολο τῶν ἐπιχειρημάτων πού κατά καιρούς ἔχουν διατυπωθεῖ καί ἐπομένως παρέχει συγκεκριμένη βάση γιά τή συζήτησή του. Καί γιά ἓνα ἄλλο λόγο, πῶς σημαντικό: διότι ἀποτελεῖ θέση, πολιτική θέση ἐννοῶ, τῶν τριῶν συνδικαλιστικῶν ὁργανώσεων πού τά μέλη τους (καθηγητές μέσης ἐκπαιδεύσεως, δάσκαλοι δημοσίων καί ἰδιωτικῶν, νηπιαγωγοί, κλπ.), μαθαίνουν γράμματα στά παιδιά – καί πρῶτα ἀπ' ὅλα γραφή καί ἀνάγνωση. Καί ἐπειδή ἡ ἀποψη τῶν λειτουργῶν τῆς ἐκπαίδευσης βασίζεται σέ μιά ἀντικειμενική ἀρμοδιότητα ἔχει πολύ μεγαλύτερη σημασία ἀπό τίς γνώμες ἐπιστημόνων πού ἐκφράστηκαν ὑπέρ τοῦ μονοτονισμοῦ,¹ (ἱστορικῶν, φιλολόγων, ψυχολόγων κλπ.) καί μετράει περισσότερο, ἀπό τήν ἐφαρμογή τοῦ «μονοτονικοῦ» συστήματος ἀπό τίς μεγαλύτερες ἡμερήσιες ἐφημερίδες.

Δικαίωμα τῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας – κρινόμενο πάντως τυπικό δικαίωμα – εἶναι νά μὴ χρησιμοποιεῖ τήν δασεία ἢ τήν περισπωμένη, νά ἐφαρμόζει ὅποια ὀρθογραφία θεωρεῖ σωστή, νά ἀδιαφορεῖ ἀκόμα καί γιά τά ὀρθογραφικά λάθη. Καί ἀπ' αὐτή τήν ἀποψη εἶναι δικαίωμα τῶν ἐφημερίδων ἢ ὅποιοιδήποτε ἄλλου νά ἐφαρμόζει ὅποιο σύστημα τονισμοῦ ἐπιλέγει, νά τό βαπτίζει «μονοτονικό» καί νά τό παρουσιάζει σάν «ἐθνική ἀναγκαιότητα». Στήν περίπτωση ὅμως τῶν τριῶν συνδικαλιστικῶν ὁργανώσεων τό θέμα δέν μπορεί νά τεθεῖ μέ ὄρους δικαιώματος. Γιατί πρῶτα ἀπό τήν ἀσκηση τοῦ δικαιώματος, τήν κατηγορηματική ἀπόφαση ἢ τήν τελειωμένη ἀπόφαση, ὅλοι θά εἶχαμε τήν ἀξίωση ἀπό τίς δημοκρατικές - συνδικαλιστικές ὁργανώσεις ζητήματα πού δέν ἀφοροῦν μόνο τά μέλη τους καί δέν ἀναφέρονται στίς ἐπαγγελματικές τους διεκδικήσεις νά μὴ ἀντιμετωπίζονται μέ συνδικαλιστικές διαδικασίες καί νά μὴ «λύονται» διά ἀνατάσεως τῆς χειρὸς. Διότι ἡ ὀρθογραφία καί ἡ

1. Ὑπενθυμίζουμε γιά τήν ἱστορία τοῦ θέματος ὅτι ὑπὲρ τῆς τονικῆς ἀπλοποίησης τοῦ τονικοῦ συστήματος ἢ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ μονοτονικοῦ ἔχουν κατά καιρούς ἐκφραστεῖ ὁ Ν. Φαρδύς, Ἱ. Σκυλίτσης, Ἄλεξ. Πάλλης Βλαστός, Μ. Τριανταφυλλίδης, Γ. Χατζηδάκης, Ε. Γιαννίδης, Δ. Γληνός, Ἱ. Κακριδῆς κ.ά., ἀπό τούς παλαιούς καί πολλοί σύγχρονοι ἄνθρωποι τῶν γραμμάτων καί τῆς ἐπιστήμης.

γραφή της ελληνικής γλώσσας άφορά όλους τους Έλληνες, παιδιά και μεγάλους, μορφωμένους και άμορφωτους, δεξιούς και άριστερούς, σημερινούς και άυριανούς, γιατί όλοι γράφουμε και διαβάζουμε λίγο ή πολύ και, ίσως, οί έπερχόμενοι περισσότερο από μάς. Θά περιμέναμε, λοιπόν, πρίν άπαγγελθούν οί θέσεις και οί άπαιτήσεις, πρίν νά ύπάρξουν οί άποφάσεις τών φορέων (πού, κι αυτό έχει σημασία, άποτελούν δημόσιους θεσμούς) νά προηγηθεί ή πλατιά συζήτηση, ή πρόσκληση και ή πρόκληση για τήν έρευνα του θέματος, θά περιμέναμε, λοιπόν, τό έρώτημα πρίν από τήν άπάντηση. Κάποιοι γενικότεροι λόγοι πού έχουν νά κάνουν με τό περιεχόμενο τών δημοκρατικών μας φρονημάτων και τή δημοκρατική μας διαπαιδαγώγηση – πού δέν είναι από τά μικρότερα καθήκοντα τών εκπαιδευτικών – , κάποιοι λόγοι σήμερα, ειδικά σήμερα, στο κλίμα του γενικού κυβερνητικού άυταρχισμού, επιβάλλουν νά άρνηθούμε κατηγορηματικά τά τελεσεμένα γεγονότα, νά άρνηθούμε τίς πραγματικότητες πού διαμορφώνονται χάρη στή διαδικασία τών τελεσεμένων γεγονότων, νά άρνηθούμε τόν έτεροκαθορισμό τών ανθρώπων.

Τά προηγούμενα είναι οί πρώτες σκέψεις πού έρχονται όταν θρίσκει κανείς μπροστά σέ ψηφίσματα σάν κι αυτό τών τριών οργανώσεων πού ζητά τήν εφαρμογή του μονοτονικού συστήματος.

Ύπάρχει όμως και ή άλλη πλευρά του ζητήματος: ή προτεινόμενη μεταρρύθμιση. Οί λόγοι πού προβάλλονται ύπέρ της καθιέρωσης του μονοτονικού μπορούν νά ταξινομηθούν σέ τρεις κατηγορίες.

Α. Λόγοι ιστορικοί (σημείο 1 του ψηφίσματος) πού αναφέρονται στην ιστορία της γραφής και της γλώσσας. Πράγματι οί τόνοι δέν ύπήρχαν στη γραφή της κλασικής Ελλάδας, πρωτοχρησιμοποιήθηκαν στην ελληνιστική εποχή και γενικεύτηκαν κατά τόν 8ο μ.χ. αιώνα. Άρα, λέει τό ψήφισμα, δέν άποτελούν στοιχείο της κλασικής παράδοσης, διότι προφανώς δέν προέρχονται από τήν Άρχαία Ελλάδα και μάλιστα τήν κλασική, πού παραμένει πάντα ό γνωμόνας και τό ιδανικό πρότυπο για καθετί πού σήμερα μπορούμε νά σκεφτούμε και νά θέλουμε. Οί τόνοι όμως δέν έχουν τρισχιλιετή ιστορία, δέν μπορούν συνεχώς νά θεωρούνται γνήσια προϊόντα του ελληνικού πνεύματος. Έχουν ηλικία μόνο δύο χιλιάδων έτών! Πού άκούστηκε προϊόν μιās τόσο λιγόχρονης ζωής νά διεκδικεί θέση στην παράδοσή μας και τίς άξίες του νεοελληνικού μας πολιτισμού;

Δέν χρειάζεται νά είναι κανείς μεγάλος ιστορικός ή φιλόλογος για νά καταλάβει τόν καθαρά ιδεολογικό χαρακτήρα αυτού του ιστορικού «έπιχειρήματος». Στο όνομα του έκσυγχρονισμού αλλά και του σεβασμού της παράδοσης ανασύρει από τό άνεξάντλητο άποθεματικό τών ιδεολογημάτων τόν κλασικότερο κλασικισμό και τήν προγονολατρεία. Άλλά όσοι επικαλούνται τήν τρισχιλιετή ιστορία ως προϋπόθεση της έγκυρότητας και άξίας ενός στοιχείου της παράδοσης, τότε τί θά πούνε για άλλα στοιχεία, πού τά διεκδικούν επίσης, και πού ή ηλικία τους είναι μόλις ενός αιώνα ή μερικόν δεκαετιών;

Ή ιστορία, όταν πάει νά δικαιώσει τή χρήση του μονοτονικού, δύσκολα κρύβει τό χρησιμοθηρικό της χαρακτήρα και δέν είναι παρά έπιχειρηματισμός ιστορικότητας σέ μιιά σαθρή έπιχειρηματολογία. Σέ τελευταία

άνάλυση αυτή ή άπρόσμενη αναδίωξη του κλασικισμού, άπ' άφορμή τους τόνους, δέν είναι τίποτε άλλο από εκείνο τό καταραμένο «άπό άρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερα». Είναι ή μονιμότητα και ή υπερβατικότητα του άρχαίου πνεύματος πού, για νά χρησιμοποιήσω τά λόγια του ψηφίσματος, «μαραίνει τό πνεύμα, δεσμεύει τή σκέψη, ναρκωθετεί τή μάθηση και κλονίζει τήν έμπιστοσύνη τών παιδιών προς τό σχολείο». Έδώ, θά είχα πολλά νά πούν οί εκπαιδευτικοί, οί προοδευτικοί εκπαιδευτικοί, από τήν καθημερινή τους πείρα.

Άντίθετα τό ιστορικό «έπιχείρημα» καλύπτει μιάν άλλη πραγματικότητα: τήν ιστορική εξέλιξη τών συμβόλων της γραφής, μιās κοινωνικής σύμβασης τελικά πού είναι ή γραφή και ή ορθογραφία. Ή ιστορική εξέλιξη μās κληροδότησε λοιπόν – κι εδώ άς μήν αναζητήσει κανείς τό «λάθος» της ιστορίας – τήν ιστορική ορθογραφία, τά σημερινά σύμβολα, πού στην συνάθρωσή τους δίνουν τή γραφική παράσταση τών λέξεων, τήν εικόνα τους. Οί εικόνες αυτές, πού έχουν και μιιά αισθητική ιδιοτυπία άρα και πολιτιστική άξία στο βαθμό πού διαφέρουν από άλλες γραφές, ύπάρχουν μαζί με τους τόνους και τά πνεύματα – *όχι χωρίς αυτούς*. Μέσα από άσυνειδητες ψυχολογικές διαδικασίες τίς έχουμε έσωτερικεύσει και τίς αναπαράγουμε καθημερινά, τίς αναγνωρίζουμε και αναγνωρίζομαστε σ' αυτές. Οί τόνοι και τά πνεύματα, μαζί με όλα τά άλλα στοιχεία της ιστορικής ορθογραφίας και της γραφής, χρησιμεύουν στην άσυνείδητη και αυτόματη αναγνώριση της εικόνας της λέξης· και συνάμα, αναγνωρίζονται όλα όσα μπορεί νά σημαίνει νοηματικά, έκφραστικά και συγκινησιακά.

Τό πρόβλημα άλλωστε έχει νά κάνει με τό συνολικό σύστημα της ιστορικής ορθογραφίας. Γιατί από πρακτική άποψη, άντιστοιχίας δηλαδή του φωνολογικού συστήματος της γλώσσας και της ορθογραφίας της, ούτε τό η ούτε τό ω ούτε τό ει ή τό αι χρειάζονται μιιά και δέν αντιστοιχούν πιά σέ διαφοροποιημένους φθόγγους. Κι αυτά τά σύμβολα άποτελούν «άχρηστους» τύπους. Θά έπρεπε μήπως νά αναθεωρηθεί ολόκληρη ή ιστορική ορθογραφία; Φοβάμαι ότι άν κάτι τέτοιο δέν προτείνεται είναι γιατί θά ξεκόδαμε από τήν κλασική μας παράδοση, πού βέβαια χρησιμοποιήσε η, ω, ει, αι, κλπ. Για χάρη της εδώ ξεχνάμε τά παιδιά και μπορούμε άνετα νά τά βασανίζουμε με τήν εκμάθηση «άχρηστων τύπων» «πού δέν έξυπηρετούν κανένα πρακτικό σκοπό και καμιά γλωσσική ανάγκη», όπως λέει και τό ψήφισμα.

Β. Λόγοι παιδαγωγικοί, (σημεία 2, 3 και 4 του ψηφίσματος). Έδώ τό ζήτημα ξαφνικά χάνει τόν ιστορικό – φιλολογικό του χαρακτήρα και γίνεται εκπαιδευτικό. Οί συντάκτες του ψηφίσματος έπικαλούμενοι, προφανώς, τήν εκπαιδευτική τους έμπειρία – πλούσια σέ άπογοητεύσεις, φαντάζομαι – θεωρούν ότι ή εκμάθηση τών πολύπλοκων κανόνων τονισμού «στερεί» από τά παιδιά χρόνο, «μαραίνει» τό πνεύμα, «δεσμεύει» τή σκέψη. Και σίγουρα, πρέπει νά άκούσουμε προσεκτικά τή φωνή τών εκπαιδευτικών, ιδιαίτερα της κατώτερης εκπαιδευτικής βαθμίδας, όταν καταγγέλλουν τή μηχανική άπομνημόνευση, από τήν όποία όλοι ύποφέραμε και τά σημερινά παιδιά συνεχίζουν νά ύποφέρουν. Θά έλεγα όμως ότι από τή μη-

χανική απομνημόνευση όχι μόνο των άχρηστων τύπων αλλά και των χρήσιμων και των χρησιμότερων.

Έφ'όσον στο Σχολείο επικρατεί το καθεστώς της μηχανικής απομνημόνευσης – και φαίνεται ότι όντως επικρατεί, αφού η καταγγελία βγαίνει από τα πιο άρμόδια και υπεύθυνα χείλη, τους εκπαιδευτικούς – τότε σε τίποτε δεν θα μάς χρησίμευε η κατάργηση των «άχρηστων κανόνων». Γιατί ένα γενικότερο πρόβλημα εκπαιδευτικής άγωγης, ένα πρόβλημα σωστών παιδαγωγικών μεθόδων για την εκμάθηση της «διδασκτικής ύλης» δεν μπορεί να αναχθεί σε πρόβλημα εκμάθησης των, ελάχιστων άλλωστε, κανόνων ορθογραφίας που σχετίζονται με το σωστό τονισμό των λέξεων.

Αν κάτι επιβάλλει το καθεστώς της μηχανικής απομνημόνευσης δεν είναι βέβαια οι κανόνες τονισμού αλλά το εκπαιδευτικό κλίμα, οι ξεπερασμένες παιδαγωγικές μέθοδοι, οι ιεραρχικές σχέσεις, ή αυταρχικότητα του δασκάλου, οι θεσμοί και ή γενικότερη οργάνωση του Σχολείου. Όλοι ξέρουμε ότι ή μάθηση, ή άγωγή, ή μόρφωση, ή παιδεία, άρα και ή εκμάθηση γραφής και άναγνωσης (άρα και των κανόνων τονισμού και ορθογραφίας), για ένα παιδί που φεύγει από τον έγωτικό έαυτό του της νηπιακής ηλικίας, είναι επίπονες και καταπιεστικές διαδικασίες: ότι στο σημείο αυτό ξετυλίγεται ή μεγάλη ανθρώπινη τραγωδία που νόημα και στόχο έχει το πέρασμα από τη φύση στην παιδεία και τον πολιτισμό. Οι θεσμοί που οργανώνουν αυτό το πέρασμα από τη φύση στην παιδεία, οι μορφές πρακτικής μέσα από τις όποιες υλοποιείται και ή ιδεολογία που τις συγκροτεί σε σύστημα αξιών είναι καταπιεστικοί και άλλοτριωτικοί. Ξέρουμε επίσης (και ίσως το θέλουμε) ότι οι θεσμοί αυτοί και οι μορφές πρακτικής μπορούν να γίνουν λιγότερο ή ελάχιστα καταπιεστικοί και τραυματικοί, πράγμα που σημαίνει *Δημοκρατία* στο Σχολείο, κατάργηση των ενοχοποιητικών σχέσεων μεταξύ γονιών και παιδιών, δασκάλων και μαθητών, μαθητών και μαθητών, κατάργηση των ιεραρχικών σχέσεων στο Σχολείο, κατάργηση των αυταρχικών μεθόδων και μορφών παιδευτικής πρακτικής. Ξέρουμε ότι Δημοκρατία στο Σχολείο σημαίνει να ξεκινάμε από το συγκεκριμένο παιδί και όχι από την άφρημένη και ισοπεδωτική έννοια Παιδί, δηλαδή να ξεκινάμε από τις ιδιαίτερες ευαισθησίες, ανασφάλειες, φόβους και αντίστασεις που το καθένα παρουσιάζει σεβόμενοι τις ανάγκες και τις δεξιότητές του. Στο αίτημα αυτό όρθώνονται εμπόδιο οι αντιδραστικές δυνάμεις, που δρουν και μέσα στο Σχολείο και έξω απ' αυτό, θέλοντας να διατηρήσουν το ύφιστάμενο καθεστώς άγωγης, τις ύφιστάμενες σχέσεις εξουσίας μέσα στο Σχολείο, γιατί ξέρουν την τεράστια σημασία που έχουν για τη διατήρηση και διάδοση της άρχουσας ιδεολογίας. Αυτά τα πράγματα οι εκπαιδευτικοί και οι γονείς, οι δημοκράτες εκπαιδευτικοί και γονείς τουλάχιστο, τά ξέρουν πολύ καλά γιατί τά ζουν καθημερινά. Τά ξέρουν άκόμη και οι τρεις συνδικαλιστικές οργανώσεις, αν κρίνουμε από άλλους άγωνες τους για τά δικαιώματα των εκπαιδευτικών και την άνάπλαση της εκπαίδευσης. Ξέρουν καλά, για παράδειγμα, οι εκπαιδευτικοί, – και μερικοί μόν τό δέχονται ένών οι δημοκράτες αντιδρούν – ότι όλο τό εκπαιδευτικό σύστημα βασίζεται στο ζεύγος *τιμωρία ή επιβράδευση*, ψόγος

ή έπαινος. Από τή μιά μεριά ό κακός βαθμός, ή επίπληξη, ή άπόρριψη, ό εκφοβισμός, ή άνυποληψία, ό κολασμός, από τήν άλλη ό καλός βαθμός, ό προοιδιασμός, ή έπιτυχία, ή εκτίμηση, τό άριστα και διαγωγής κοσμιωτάτης ιδεατό πρότυπο του καλού και άγαθού. Η τιμωρία ύπάρχει έπειδή κάποιος πρέπει μά επιβραδύνονται κι αντίστροφα. Σ' αυτή τή σιδερένια τανάλια του καλού και του κακού τό παιδί θα ύποσσει διασμό τής γλώσσας του, τής ψυχής του, του δυναμισμού του, του άυθορητισμού του, του μεγαλού του. Και είναι τόσο άποτελεσματική και βίαιη ή τρομοκρατία που άσκειται προοδευτικά μέσα από πλήθος μικρών, καθημερινών εξουσιαστικών καταναγκασμών, ώστε στο τέλος έσωτερικεύεται, γίνεται ό τρομοκρατημένος μας έαυτός, τό ένοχο έγώ μας, που κάνει άκόμη και τελειόφοιτους φοιτητές να τρέμουν μέ έντονα γλωσσοδετικά συμπτώματα μπροστά στην πόρτα του έξεταστή καθηγητή.

Η τιμωρία και ή επιβράδευση πραγματικά δημιουργούν τή μηχανική απομνημόνευση. Όμως γιατί θα αλλάξει τό καθεστώς αυτό μέ τήν καθιέρωση του μονοτονικού; Όταν τό κράτος, άκούγοντας τή φωνή του ψηφίσματος, θα καταργήσει τους τόνους, τά παιδιά θα έχουν ξεφύγει από τή μέγγενη τής τιμωρίας; Θα φοβούνται λιγότερο; Θα έχει γίνει ένα δήμα προς τήν άπολύτρωσή τους; Κι αν στο άτονο πιά άρθρο *την* – γιατί έτσι θα τό θέλουν οι νέοι, οι «άπλοι» κανόνες τής ορθογραφίας του μονοτονισμού – τό παιδί βάλε τήν καταραμένη όξεία γιατί, πιθανό, δεν θα έχει μάθει καλά τόν *κανόνα τονισμού*, δεν θα τιμωρηθεί; δεν θα έχει σημασία για τό βαθμό του;

Η σύνθετη ψυχοδιανοητική και σωματική διαδικασία μέσα από τήν όποία ένα παιδί τής προσχολικής ή πρωτοσχολικής ηλικίας μαθαίνει να γράφει και να διαβάσει, αν άπλοποιηθούν οι κανόνες του τονισμού δεν άπλοποιείται, γιατί τό άντικείμενό της είναι έξαιρετικά σύνθετο. Ο δρόμος όμως μπορεί να γίνει λιγότερο ή καθόλου καταπιεστικός και τραυματικός αν βγάλουμε από τή μέση τόν *μπαμπούλα τής ένοχής* και τού λάθους. Τά παιδιά, για παράδειγμα, στην Ίταλία, δεν μαθαίνουν πιο εύκολα να γράφουν έπειδή στά Ίταλικά δεν ύπάρχουν τόνοι. Άλλά στην Ίταλία, παιδιά, γονείς, έπιστήμονες παιδαγωγοί και εκπαιδευτικοί έξεγείρονται – και κατακτούν θέσεις – για να καταργηθεί τό καθεστώς τής τιμωρίας που και εκεί, μέ άλλες μορφές, ύπάρχει στο σχολείο και μέ άλλες μορφές μαραίνει εξίσου τή σκέψη. Και μήν πεί κανείς ότι έδώ είναι Ήλλάδα και ότι είναι άλλη ή έλληνική πραγματικότητα, γιατί ή πραγματικότητα του άπάνθρωπου και του άξενου για τό παιδί σχολείου είναι παγκόσμια, δεν έχει έθνικότητα. Μόνον που σε μάς, ίσως, είναι χειρότερα από άλλο.

Αν κάτι πρέπει να αλλάξει λυτόν είναι ή νοοτροπία του λάθους, οι θεσμοί και ή ιδεολογία τής ενοχοποίησης. Κράτος, Σχολείο, γονείς και εκπαιδευτικοί να πάψουν πιά να τιμωρούν τά παιδιά τους όταν κάνουν ορθογραφικά λάθη – άς πούμε όταν βάζουν λάθος τήν περισπωμένη –, να μάθουν να άνέχονται τό λάθος και να τό συζητούν. Θα πρέπει να μάθουν ότι ή ψυχοδιανοητική διαδικασία τής μάθησης είναι εξίσου εύκολη ή εξίσου δύσκολη και μέ ψιλή και μέ περισπωμένη και χωρίς περισπωμένη. Ο θάναυτος, άυθαίρετος και χωρίς γνώση του μηχανισμού τής

γραφής τρόπος όταν αποτελεί καθεστώς πάντα θα δυσκολεύει, θα τρομοκρατεί, πάντα θα είναι άναπο-τελεσματικός: θα κάνει «έγγράμματος» ανθρώπους να μη γράφουν, να μη διαβάζουν, να μη θέλουν να γράφουν και να διαβάζουν.

Γ. Λόγοι οικονομικοί και λόγοι προσαρμογής στην πραγματικότητα (σημεία 5 και 6 του ψηφίσματος). Έδώ τα πράγματα είναι καθαρότατα. Πράγματι δη-λαδή ισχύουν και τα δύο επιχειρήματα που όμως εί-ναι ένα.

Επικαλείται το ψηφισμα μία πραγματικότητα που όντως υπάρχει, άρα, λέει, πρέπει να τη σεβαστούμε και να προσαρμοστούμε σ' αυτήν, διότι, αν δεν τη σε-βαστούμε, τότε θα είμαστε εκτός πραγματικότητας, δεν θα είμαστε ρεαλιστές.

Αλλά ποιά είναι αυτή η πραγματικότητα, τέλος πάντων, και πώς έχει διαμορφωθεί; Καταρχήν η δια-δικασία: μία ώραία πρωία μία έφημερίδα, ύστερα κάποια άλλη² (και τά κρούσματα πολλαπλασιάζον-ται) άνήγγειλαν ότι στό έξής θα εφαρμόζουν τό «μο-νοτονικό». Αιτιολόγηση; τά «έπιχειρήματα» τού ψη-φίσματος. Η ιδιωτική πρωτοβουλία δημιουργεί μία πραγματικότητα που μέ τή σειρά της θα έλθει, σέ ένα άλλο επίπεδο, να γίνει έπιχειρήμα για τή γενίκευσή της και τή θεσμοποίησης της (έχει κατατεθεί και σχέ-διο νόμου). Η διαφορετικά, ή διαδικασία τού τετε-λεσμένου γεγονότος από τήν αρχή ως τό τέλος. Αλλά αυτή τή φορά όχι από τήν πλευρά της αυταρχικής κυβέρνησης αλλά από άλλους «ήσσοнос» σημασίας θεσμούς τής έξουσίας.

Η πραγματικότητα που δημιούργησαν ντε φάκτο όρισμένες έφημερίδες, και επειδή οι ίδιες δεν μπο-ρούσαν να επικαλεστούν τόν μόνο και πραγματικό λόγο που θα έξηγοüse τό διάβημά τους, γιατί έτσι δεν θα μπορούσαν να μετατρέψουν τήν ανάγκη τους σέ «έθνική ανάγκη», όρθηκε αποκούμπι στην έπίκληση ιστορικών, γλωσσικών και εκπαιδευτικών «έπιχειρη-μάτων». Αναγκάστηκαν ακόμη να επικαλεστούν τή γενική ευαισθησία που υπάρχει για τό παιδί και τά εκπαιδευτικά προβλήματα, μη διστάζοντας να πούν ότι οι τόνοι είναι αντιδραστικοί κι ότι έπρεπε να πούν σέ «άμφισβήτηση»!

Οί λόγοι όρισμένων έφημερίδων είναι καθαροί: και τεχνικής και οικονομικής φύσης. Όσες μάάλιστα δια-θέτουν δικά τους τυπογραφεία, μέ τό μονοτονικό γλι-τώνουν «άνυπολόγιστη δαπάνη σέ χρήμα και χρόνο εργασίας». Αυτή όμως ή «άνυπολόγιστη δαπάνη» εί-ναι πολύ καλά ύπολογισμένη στά λογιστήριά τους. Και είναι φυσικό. Αλλά γιατί έμεις καλούμαστε να συμμεριστούμε τό λογαριασμό τους; Γιατί πρέπει να πιστέψουμε ότι ό λογαριασμός και ή οικονομία τους είναι «έθνική ανάγκη»; Γιατί πρέπει και μεις, οι ση-μερινοί Νεοέλληνες και οι αύριοί, να κρυφτούμε κάτω από τό ιδεολογικό τής έθνικής «μας» οικονο-μίας; Όχι, δεν είναι καθόλου δική μας αυτή ή οικο-νομία.

Η εφαρμογή τού μονοτονικού συστήματος δεν αντι-στοιχεί σέ καμιά ανάγκη, πλήν τής οικονομίας όρι-σμένων έφημερίδων. Έπιπλέον ή εφαρμογή του θα προκαλέσει – ήδη έχει προκαλέσει – σύγχυση. Ακόμη

κι αν ύπάρξουν δρακόντεια μέτρα ύπέρ τού μονοτο-νικού, ή σύγχυση θα συνεχίζεται – δεδομένου ότι για δύο τρεις γενιές οι τόνοι θα ύπάρχουν, όπως επίσης θα ύπάρχουν και τά ως τώρα έκατομμύρια τυπωμένων σελίδων μέ τόνους και πνεύματα. Έπιπλέον, σήμερα, μέ τό μονοτονικό σύστημα, άφου κάποιιο ισχυροί μη-χανισμό τού χαρίζουν τό φωτιστέφανο τής προοδευ-τικότητας, θα χωριστούμε σέ προοδευτικούς και συν-τηρητικούς συνεχίζοντας ένα άγονο πιά άγώνα για τό «γλωσσικό» εκεί που δεν ύπάρχει: σέ στρατόπεδα το-νούμενων και άτονων, όπου οι μέν θα ναρκισσεύον-ται ως προοδευτικοί επειδή δεν περισπώνται και οι άλλοι θα καυτηριάζονται ως συντηρητικοί επειδή θα χρησιμοποιούν αυτά τά «άχρηστα» σύμβολα.

Ζούμε σέ μία κοινωνία που δεν γράφει, που δεν διαβάζει (έννοώ τά πλατιά λαϊκά στρώματα) αλλά κυρίως μιλάει, άκούει, χειρονομεί και τηλεφωνεί. Δυστυχώς τό διάβασμα και τό γράψιμο δεν είναι μέσα στις αγαπημένες συνήθειες τών Έλλήνων, φαι-νόμενο για τό όποιο τά χάλια τού εκπαιδευτικού μας συστήματος δεν ένέχονται και λίγο. Έτσι, τό λίγο που πήραν τή συνήθεια τά πλατιά λαϊκά στρώματα να διαβάζουν και να γράφουν (μέ τόνους) έρχεται τώρα ένα άλλο σύστημα να τό δυσκολέψει. Και αυτό δεν είναι προοδευτικό. Δεν θα γίνουμε περισσότερο γραμματιζούμενοι αν δεν μας μπλέκουν οι κανόνες τονισμού, όστόσο, είναι σίγουρο ότι θα διαβάζουμε λιγότερο αν στις όπτικές συνήθειες προστεθεί ακόμη μία περιπλοκή, ακόμη μία απέχθεια, ακόμη ένα έμ-πόδιο. Τό ζήτημα τής μόρφωσης τών παιδιών και τών μεγάλων είναι πολύπλοκο, δύσκολο, και έν πάση περιπτώσει δεν έξαρτάται από τήν καθιέρωση τού μονοτονικού, όπως πιστεύουν οι όπαδοί του.

Πώς μπορούν τά εκπαιδευτικά σωματεία να μην έχουν άνοιξει μία συζήτηση γύρω άπ' αυτά τά προ-βλήματα πριν να τά «λύσουν» μέ μία συγκέντρωση και μ' ένα ψηφισμα;

2. Ένδεικτικά αναφέρουμε: *ΤΟ ΒΗΜΑ, ΤΑ ΝΕΑ, ΕΛΕΥ-ΘΕΡΟΥΤΥΠΙΑ, ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ, ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ* και άλλα έντυπα μικρότερης κυκλοφορίας όπως *ΗΧΟΣ, ΕΝΟΤΗΤΑ, ΜΟΥΣΙΚΗ, ΖΙΖΑΝΙΟ* κλπ. Στην πραγματικό-τητα τό «μονοτονικό σύστημα» που εφαρμόζουν οι έφημε-ρίδες δεν έχει καμιά σχέση μέ τους κανόνες τού μονοτονικού που δημοσίευσε τό Ίδρυμα Τριανταφυλλίδη. Και στό σημείο αυτό ό καθένας ακολουθήσε τή βολή του.

« 'Ο άνθρωπος από μάρμαρο»

– Ένα φιλμ πού μᾶς υποχρεώνει νά σκεφτόμαστε πολιτικά –

τοῦ Νίκου Πολίτη

Πολλοί εἶδαμε – καί μακάρι νά γίνουμε περισσότεροι – τήν ταινία τοῦ Βάιντα «'Ο ἄνθρωπος ἀπό μάρμαρο», μιά ταινία, πού, ὅπως εἰπώθηκε, μιλάει γιά τό σταχανοβιτισμό, τό σταλινισμό, τό σοσιαλιστικό ρεαλισμό, γιά τή μετατροπή τῶν προλεταρίων σέ ἄβουλα ἐξαρτήματα τῆς κρατικής ὑπερμηχανῆς κλπ, τίς «παραδιόσεις τῆς σοσιαλιστικῆς νομιμότητας». Καί, ὅπως ἦταν φυσικό, ἡ ταινία προκάλεσε πολλές κι ἐντονες συζητήσεις, γενικά δέ, κέρδισε τό θαυμασμό καί τήν ἀποδοχή.

Ὅσοι εἶδαν τόν «'Ανθρωπο ἀπό μάρμαρο» ξέρουν ὅτι ἀντικείμενό του εἶναι ὁ μύθος τοῦ ξεχασμένου πιά σταχανοβίτη, οἰκοδόμου – μοντέλου τῆς σταλινικῆς κοινωνίας: ἐνός μοντέλου οἰκοδόμησις τοῦ σοσιαλισμοῦ. Αὐτό ὅμως τό «ἀντικείμενο» βρῖσκεται ἀνάμεσά μας, τό ζοῦμε κατά ἓνα ὀρισμένο τρόπο καί χωρίς τήν ταινία τοῦ Βάιντα, ἐδῶ καί σήμερα, τόσο μακριά ἀπό τή σταλινική ἐποχή τῆς Πολωνίας. Ὅμως ὅσα συμβαίνουν γύρω μας δέν φτιάχνονται γιά νά σκεφτόμαστε τά ζητήματα πού μᾶς καίνε. Πολλά ἀπ' αὐτά ἔχουν τό ἀντίθετο ἀποτέλεσμα. Ὁ Βάιντα σπάει αὐτόν τόν κανόνα: μᾶς υποχρεώνει νά σκεφτοῦμε πολιτικά τά ζητήματα, τά σύγχρονα καί τά ἱστορικά, πού συνδέονται μέ τή σοσιαλιστική μας ἰδεολογία.

Ὁ Βάιντα ξεκίνησε ἀπό τόν Πολωνό σταχανοβίτη Μπίρκουτ τοῦ 1950 καί, ξεθάβοντας τήν ἱστορία, μᾶς ἄφησε μπροστά στά ναυπηγεῖα τοῦ ἐξεγερμένου Γκνάνσκ τῆς σημερινῆς Πολωνίας, τῆς οἰκοδομημένης «σοσιαλιστικά». Ὁ Βάιντα, λοιπόν, μᾶς υποχρεώνει νά μιλήσουμε γι' αὐτή τή διαδρομή, δηλαδή γιά τό σύγχρονο πολιτικό πρόβλημα τῆς Ἀριστερᾶς καί τῶν ἀριστερῶν.

Ξέρουμε ὅτι τό «σταλινικό μοντέλο» οἰκοδόμησις τοῦ σοσιαλισμοῦ, κοντά στά ἄλλα, βασίστηκε στή γρήγορη καί ἐκδιασμένη αὔξησις τῆς παραγωγικότητος τῆς ἐργασίας, γιά νά ἐπιτευχθεῖ αὐτό πού ὀνομάστηκε «σοσιαλιστική» πρωταρχική συσσώρευσις. Καί γιά νά υπάρξει ἡ κινητοποίηση τοῦ ἀνθρώπινου παράγοντα, ἐκτός ἀπό τήν καταπίεσι, χρησιμοποιήθηκε στό ἔπακρο ὁ βολονταρισμός, πού ἐξιδανικεύτηκε δίνοντάς μας τήν ψεύτικη εἰκόνα τοῦ «σοσιαλιστικοῦ ἀνθρώπου», τοῦ ἀνθρώπου τοῦ ἀφοσιωμένου μέ αὐταπάρνηση στήν οἰκοδόμησις τῆς σοσιαλιστικῆς πατρίδας. Τό κίνητρο εἶναι διπλό: ὑλικό, πρῶτον π.χ., πού ὅμως κοστίζει, καί ἰδεολογικό, πού δέν κοστίζει παρά μόνο τά ἔξοδα τῆς προπαγάνδισις του, ὅπως δὴποτε πάντως φτηνότερα ἀπό μιά καλή ἀμοιβή τῶν ὑπερωριῶν χιλιάδων ἐργατῶν.

Ὅμως τό τεράστιο χάσμα πού ἀνοίγεται ἀνάμεσα στήν ἀπελευθέρωσις τοῦ ἀνθρώπου μέ τήν ἐργασία ὡς τήν ὑποδούλωσις τοῦ ἀνθρώπου ἀπό τήν ἐργασία, δέν μπορεῖ κανένας ἰδεολογικός λόγος νά τό γεμίσει. Τῆ θέσις του τήν καταλαμβάνει ἡ ἰδέα τῆς αὐτοθυσίας, ἡ πατρίδα, ὁ παραδειγματικός ἐργάτης. Καί βέβαια τῆ θέσις τοῦ ἀνθρώπου – προλεταρίου τήν καταλαμβάνει ὁ σταχανοβίτης.

Τῆ θέσις τοῦ Μπίρκουτ, ὁ ἀνθρώπος ἀπό μάρμαρο.

Συμμετοχή στό ἱστορικό γίνεσθαι καί ἐπαγγελματική δεοντολογία

Εἶναι γνωστό ὅτι ὁ Βάιντα περιέφερε τό ἀρχικό σενάριο τῆς ταινίας του ἀπό γραφεῖο σέ γραφεῖο καί ἀπό ἀπαγόρευσις σέ ἀπαγόρευσις, ἀπό τό 1962 ὡς τό 1967 ὅποτε τελικά πῆρε τήν ἄδεια νά τό «γυρίσει». Πρῶτον μποῦμε στήν ταινία αὐτή καθεαυτή, θά ἤθελα νά θέσω τό ἐρώτημα: Γιατί, λοιπόν, τό 1976 δέν ἄρχισε νά γυρίζεται τό ἀρχικό σενάριο; Γιατί δηλαδή δέν ἐφτιαξε μιά ταινία – μῦθο γιά τή ζωή, τίς «περιπέτειες» καί τό θάνατο τοῦ Πολωνοῦ σταχανοβίτη οἰκοδόμου Μπίρκουτ, ὅπως ἦταν τό ἀρχικό σενάριο; Γιά ποιό λόγο μῆκε «ἐμβόλιμα» ἡ νέα σκηνοθέτρια Ἀνιέσκα, πού μποροῦμε ἀνετα νά ὑποθέσουμε ὅτι γεννήθηκε τῆ μέρα τῆς ἐναρξῆς τοῦ XX Συνεδρίου τοῦ ΚΚΣΕ; Προφανῶς ἴσχυι γιατί ὁ Βάιντα ἤθελε νά ἐπιδοθεῖ σέ «ἀσκήσεις στυλ», τοῦ τύπου τῶν χρονικῶν ἐπαλληλιῶν, ὑφολογικῶν ἀναμειξεῶν κλπ. Καί δέν νομίζω ὅτι ὁ Πολωνός σκηνοθέτης θά συμφωνοῦσε ἀν διάβαζε ὅτι:

«Τό κύριο ἐνδιαφέρον τοῦ φιλμ – μαζί μέ τήν κριτική τῆς πολωνικῆς κοινωνίας ἀπό τό 1950 μέχρι σήμερα – συνίσταται στή δομή τῆς ἀφήγησις καί στή δόμησις τοῦ φιλμ ἀπό ἑτερόκλητα στοιχεῖα καί «ἐντυπώσεις» μυθοπλασίας μᾶ καί ντοκυμαντέρ» (Αὔγη, 13/2/79).

Ἡ ἐπιλογή ὑπαγορεύεται ἀπό τήν πολιτική – κριτική στάσις τοῦ καλλιτέχνη Βάιντα ἀπέναντι στήν ἱστορία καί ἀπό τήν ἠθική στάσις τοῦ καλλιτέχνη ἀπέναντι στήν τέχνη του. Δηλαδή ἀπό τήν ἐπαγγελματική του δεοντολογία. Θέλω νά πῶ πῶς, τό 1962, ἡ περιγραφή τοῦ σταλινικοῦ φαινομένου καί ἡ καταδίκη του ἦταν καί ἐπίκαιρες καί πολιτικά ἀποτελεσματικές (ὑπό τόν ὄρο, βέβαια, ὅτι ὁ Βάιντα δέν εἶναι βερμπάλιστης). Σήμερα ὅμως, εἴκοσι τρία χρόνια

μετά την «άποσταλινοποίηση», ξέρουμε (όσοι από εμάς) ότι όχι μόνο... «ή άποσταλινοποίηση ήταν τό ίδιο αυθαίρετη μέ τό σταλινισμό» (συνέντευξη του Βάιντα στη *Monde Diplomatique*, άναδημοσιευμένη στην *Αύγή* 11.2.79) αλλά και πώς αυτός, άκριδώς, ό αυθαίρετος τρόπος «κλεισίματος» μίας επώδυνης ιστορικής περιόδου, επέτρεψε την επιβίωση-προσαρμογή των κύριων στοιχείων του σταλινισμού στίς νέες συνθήκες, πού διαμορφώθηκαν μετά τό ΧΧ Συνέδριο του ΚΚΣΕ. Έπομένως τό όποιοδήποτε φίλμ - καταγγελία του σταλινισμού δρώ σαν άριστος προπαγανδιστής του σύγχρονου άποσταλινοποιημένου σταλινισμού του κρατικού μηχανισμού. Καί αυτό δέν είναι τό μεγαλύτερο κακό. Τό χειρότερο είναι πώς ή πολιτική άτμόσφαιρα του φίλμ θάταν πληκτική γιά πάρα πολλούς και, κυρίως, ή επίδρασή του άποδυναμωτική - έφθασαστική γιά όλους τούς Πολωνούς.

Όμως ό πολιτικός στόχος του Βάιντα είναι τελείως άλλος. Γι αυτό άναμορφώνει τό σενάριο, ξαναφτιάχνει μιάν άλλη ταινία, δεκαπέντε δλόκληρα χρόνια μετά.

Σκέψεις γιά τήν ταινία

Κάθε φορά πού αρχίζω νά συζητάω τήν ταινία του Βάιντα, κάθε φορά πού τήν σκέφτομαι, κι όσο προχωρώ στά ένδότερα της, συγκινοῦμαι τόσο πού σχεδόν δέν μπορώ νά άρθρώσω τίς σκέψεις μου σέ λόγο, παρόλο πού ή ταινία είναι πάνω άπ' όλα δημιουργός σκέψεων και κρίσεων. Γιά νά εξηγήσω αυτό τό φαινόμενο, άναγκάστηκα νά συνειδητοποιήσω πώς ή

«άποστασιοποίηση» είναι μέθεξη στή συγκινησιακή φόρτιση τής θεατρικής πράξης ή τής κινηματογραφικής εικόνας, αλλά συγχρόνως και ή πλήρης γνώση και άνάλυση αυτής τής μέθεξης. Αυτή τή διπλή συμμετοχή των θεατών επιδιώκει ό Βάιντα. Γιατί είναι ό μόνος τρόπος νά μετατραποῦμε από παθητικοί δέκτες σέ ενεργητικούς κριτές. Αυτός, θά'λεγα, είναι ό αισθητικός στόχος τής ταινίας.

Ό Βάιντα έφτιαξε μιά ταινία πολιτικό έργαλειό, τόσο πολύ καλά και προσεκτικά άκονισμένο, ώστε νά τέμνει καιρία τήν ιστορία, αλλά και έξαιρετικά λεπτό (στήν αισθητική του πραγματώση) ώστε νά μήν πληγώνει παρά μόνο εκεί - και αυτούς - πού χρειάζεται. *Τελικά, τίποτα στήν ταινία αυτή δέν είναι τυχαίο.* Από τούς εύρυγώνιους φακούς και τά μπλουτζήν τής κοπελιάς, ως τή μικρή έπιγραφή πού «τυχαία» συλλαμβάνει ό φακός στό πέρασμά του μέσα στά ναυπηγεία του Γκντάνσκ (γιά όσους θά έχουν τήν τάση νά ξεχάσουν τί έγραφε, υπενθυμίζω: «Οί Πολωνοί δέν τό δάζουν κάτω»). Τίποτε έπίσης δέν είναι κραυγαλέο (κάτω ό Χ, ζήτω ό Ψ, άισχος στόν Ω), τίποτα καταρχήν καταδικαστέο. Ούτε ό πρώην «μυστικός», νῦν μάνατζερ γυμνών μπαλέτων, μπαίνει στήν κατηγορία των «κακών» του κινηματογράφου.

Ξεκινώντας λοιπόν από τό δεδομένο ότι τίποτα δέν είναι τυχαίο, θά 'θελα σ' αυτό τό σημείωμα ή συμβολή μου - άν υπάρχει - νά είναι στό κοίταγμα τής ταινίας και στήν έξαγωγή συμπερασμάτων από τήν έρμηνεία τής δυναμικής τής εικόνας και μόνο. Γιατί πιστεύω ότι πολλά συμπεράσματα έχουν δγεί αυθαίρετα, πολλά διαστρεβλωτικά και πολλά άπρόσεχτα.

α) 'Η χρησιμοποίηση των παλαιών επίκαιρων

Η πρόθεση του Βάιντα είναι σαφής και υποδηλώνεται άμεσα από τήν εικόνα και τήν υπόθεση. Οί ήθοποιοί πάνε στήν αίθουσα προβολής, λένε ότι θά δοῦνε παλιά επίκαιρα κλπ. Όμως, όταν κι εμείς βλέπουμε τά παλιά επίκαιρα, καταλαβαίνουμε ότι δέν είναι τά πραγματικά, πού θά ήταν μαυρόασπρα, αλλά ή άναπαράστασή τους, ή άνάπλασή τους. Αυτό τό καταλαβαίνουμε γιαντί τό μαυρόασπρο φίλμ έχει χρωματιστεί μέ ένα υποπράσινο μονόχρωμα, έτσι ώστε νά δηλώνει τήν πλαστότητά του. Δηλαδή: δέν άφορά τόν Βάιντα ή τυπική «άντικειμενικότητα» αλλά ή πραγματική ιστορία. Τί σημασία έχει, π.χ., άν ήταν ή δέν ήταν ό Μπίρκοιτ ό ίδιος πού σέ μιά στιγμή άτομικής εξέγερσης πέταξε τή ρέγγα; Σημασία έχει πώς κάποτε, κάποιοι προλετάριοι εξέγέρθηκαν γιά τό ισχύνοσυστήνιο και πέταξαν τίς ρέγγες στά μούτρα των κομματικών υπευθύνων. Ό Έλληνας θεατής, πού κατά τά άλλα άγνοεί τίς «λεπτομέρειες» του πολωνικού εργατικού κινήματος, μαθαίνει πώς τό επεισόδιο αυτό έγινε πραγματικά. Καί τό μαθαίνει γιαντί ό Βάιντα διάλεξε τήν άνάπλαση ντοκουμέντων και δέν διηγήθηκε τό ίδιο επεισόδιο μέ μιά κλασική κινηματογραφική άναδρομή στό παρελθόν (φλάς μπάκ). Έτσι λοιπόν, τά άναπλασμένα επίκαιρα δέν μπαίνουν γιά νά ζογκλάρει ό δεξιοτέχνης Βάιντα μέ τούς επάλληλους χρόνους, τά διαφορετικά στύλ, τίς διαφορετικές «δομές» κλπ. Άς πούμε πώς μιά και ό Βάιντα έκανε τήν πολιτική έπιλογή ό χρόνος τής ταινίας νά είναι τό τώρα, χρειάζόταν τό αντίρροπο και συμπληρωματικό

στοιχείο του τότε. Τό τώρα συμβολίζεται από την 'Ανιέσκα (πού αντιπροσωπεύει συγχρόνως και την πορεία της πολιτικής σκέψης του Βάιντα από τό τότε, ΧΧ Συνέδριο, στό τώρα) ενώ τό τότε υπάρχει μέσα από τά αναπλασμένα επίκαιρα.

β) Οί εύρυγώνιοι

'Ακούστηκε συχνά-πυκνά ή κριτική ότι ό Βάιντα «θυσιάζει» στό θωμό του άμερικάνικου τρόπου ζωής κλπ. 'Αλλά, θυσιάζει τί; Κάποιοι τρόπο ζωής άρρηκτα δεμένο μέ τό «σοσιαλιστικό άνθρωπο», τέτοιον πού τόν δραματίζονταν οι παλαιότεροι; Και στην τέχνη του; Στά έκφραστικά του μέσα; 'Ε λοιπόν εκεί ό Βάιντα δέν θυσιάζει τίποτα. 'Απλώς, καταστρέφει. Προκλητικά αλλά μέ χιούμορ. Αυτό πού καταστρέφει άνελέητα ό Βάιντα μέ τούς εύρυγώνιους φακούς, μέ τά πλάνα τά ισάξια του καλύτερου (χειρότερου) άμερικανικού θρίλερ, είναι ή θεωρία του σοσιαλιστικού ρεαλισμού.

'Ας θυμηθούμε τίς εικόνες: Μέσα σέ τεράστια μουσεια κάποιον καταχωνιάζουν τό μνημονικό μας. Μας σπρώχνουν σέ μία περιεργη ναρκωμένη λήθη άφου έχον γκρεμίσει αυθαίρετα τ' αγάλματα πού χρόνια μās τά παρουσιάζαν σάν σοσιαλιστική τέχνη. 'Η 'Ανιέσκα, άμίλητη και άκόμα ψυχρή, χωρίς ίσως νά καταλαβαίνει τό μέγεθος του διαδήματός της, ανασύρει και φωτίζει τό παρελθόν μας. (Κάποιοι Πολωνοί θά είπαν μέσα τους: 'Αλήθεια, θυμάσαι τότε πού... χιλιάδες ύψωμένες γύφινες γροθιές, άμέτρητα μαρμαρωμένα σφυροδρέπανα, εκατομμύρια κόκκινες άφίσεις, λέξεις όπως «έμπρός», «χτίσιμο», «θετικός ήρωας», «ό πατέρας των λαών», «προλετάριοι εύτυχιμένοι» άγρότες μέ γκασμάδες πάντα ύψωμένους και πόσα άλλα...)

'Η 'Ανιέσκα θγαίνει από τό μουσειο και μιλάει μέ τό γέρο διευθυντή φωτογραφίας, ό όποιος «δέν θυμάται». Αυτή, για νό του ξαναδώσει τόν ένθουσιασμό του, λέει πώς θά κάνουν ένα φίλμ «όλο άμερικάνικα κόλπα», εύρυγώνιους κλπ. Και άμέσως μετά, βλέπουμε ένα άεροπλάνο νά προσγειώνεται μέσα σέ θάμπος από έξατμίσεις. Τό πλάνο είναι φιλμαρισμένο μέ εύρυγώνιο και είναι πανομοιότυπο μέ χιλιάδες άλλα τέτοια πλάνα πού έχουμε δει σέ άμερικανικά θρίλερ... Μέ δύο λόγια ό Βάιντα, αναγγέλοντας έκ των προτέρων πώς θά «παίξει μέ δυτικά κόλπα», καταστρέφει προκλητικά τά σοσιαλρεαλιστικά πρότυπα και συγχρόνως άποδυναμώνει και τά ίδια τά «δυτικά κόλπα». 'Υστερα, ποιός είπε πώς ό εύρυγώνιος π.χ. είναι πιό άμερικανικός ενώ όποιοσδήποτε άλλος φακός είναι σοσιαλιστικότερος; 'Αν κάτι λέει ό Βάιντα μέ τόν τρόπο πού χειρίζεται την τεχνική του, είναι πώς τά πάντα γίνονται φορμαλισμός όταν είναι κενά περιεχομένου.

γ) Μπίρκουτ και σταχανοδιτισμός

Πουθενά ό Βάιντα δέν «καταδικάζει» τόν Μπίρκουτ και τούς συντρόφους του. Τούς δείχνει βέβαια σάν ανθρώπους, πού άρα έχον και τρωτά (σέ κάποια στιγμή κολακεύονται). 'Ομως, αυτό πού φαίνεται και λέγεται καθαρά, είναι πώς άλλοι τελείως ήταν οι λόγοι πού έχαναν τόν Μπίρκουτ νά θέλει νά δάλει

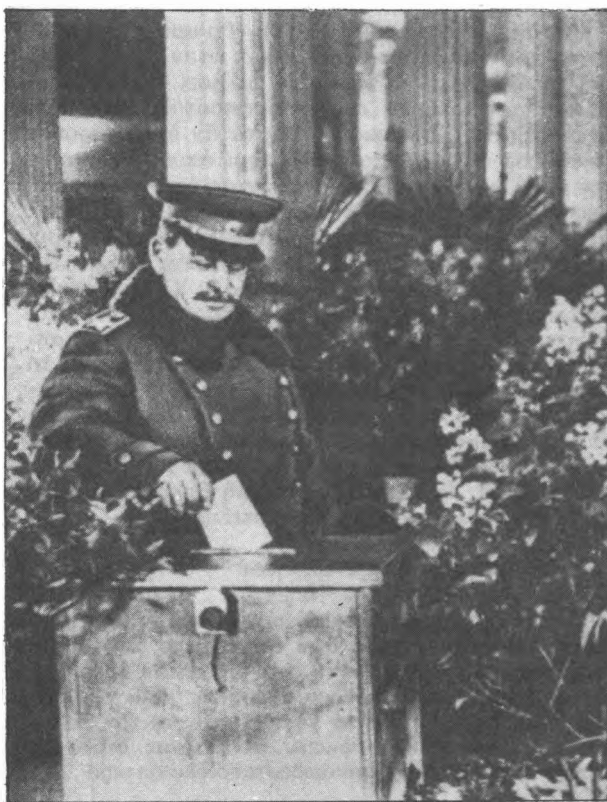
30.000 τουβλα τό ένα πάνω στ' άλλο σέ μία βάρδια και μόνο, και άλλοι οι λόγοι πού έσπρωξαν τούς «ύπεύθυνους» νά μετατρέψουν τόν Μπίρκουτ σέ «ύποδειγματικό εργάτη». 'Ο κομματικός γραφειοκράτης ή ό νεαρός κινηματογραφιστής δέν θά καταλάβουν ποτέ γιατί ό Μπίρκουτ μετά τό κατόρθωμά του τό μόνο πού νιώθει είναι μία ισχυρή τάση για έμετό. Δέν θά καταλάβουν ποτέ γιατί ό Μπίρκουτ δέν ενδιαφέρθηκε νά μάθει ποιός του πέταξε τό πυρακτωμένο τουβλο πού του κατέστρεψε τά χέρια. Του άρκεσε πού έννόησε γιατί του τό πέταξαν.

δ) Τό «μικροαστικό όνειρο» του προλετάριου

Πολλοί, βλέποντας τό φίλμ, σκεφτήκαμε πώς ό Βάιντα καταγγέλλει τή μικροαστικοποίηση της εργατικής τάξης κλπ. στα πλάνα της «εύτυχίας», όπου ό Μπίρκουτ μέ τή γυναίκα του μπαίνουν στό «σπίτι τους».

'Ομως μπαίνουν σ' ένα σπίτι άδειο και γιαλιστερό, άσπρο (έδαφος πρόσφορο για εφιάλτες...) Μπαίνουν σιγά σιγά και ό Μπίρκουτ πηγαινει κατευθείαν στό ανοιχτό παράθυρο άπ' όπου βλέπει την καινούρια Βαρσοβία. Χαίρεται γιατί αυτός την έχει κτίσει.

Για τόν Μπίρκουτ, εκείνη τή στιγμή, δέν υπάρχει ούτε όνειρο πραγματοποιημένο, ούτε «δικαίωμα στην κατοικία». Ποιό δικαίωμα; Τό σπίτι είναι - εκείνη τή στιγμή - φυσική κατάσταση, πού αυτός ό ίδιος ό Μπίρκουτ δημιούργησε. Φαντάζεστε έναν ιθαγενή της Αυστραλίας νά χτίζει μέ τόν ιδρώτα του μια καλύβα, νά μετατρέπει τίς πρώτες ύλες σέ δομημένους όγκους, και νά μην μένει μέσα; 'Αδύνατο.

Ἄν λοιπόν κάτι καταγγέλλεται – ἔμμεσα – εἶναι πῶς τὸ αὐταπόδεικτο γίνεται χάρη στὸν ἰδεολογικὸ λόγο «δικαίωμα», πού μέ τή σειρά του μετατρέπεται σέ «ὄνειρο». Ἐάν τὸ «ὄνειρο» εἶναι ἢ δέν εἶναι μικροαστικό, αὐτό εἶναι δευτερεύον. Ἐξάλλου, ἄς μὴν ξεχνᾶμε πῶς λίγο μετά τοῦ ἄρπαξαν ἀκόμη καί τὸ ὄνειρό του, καί πόσο εὐκόλα τὸ ἄφησε κι αὐτός!

ε) Ἡ Ἀσφάλεια – οἱ δίκες

Στὴν Ἀσφάλεια δέν γίνεται τίποτε. Αὐτὸ ἐπιτρέπει τὰ πάντα. Ἄνευ ὁρίων. Ἡ σκηνή ἔχει γυριστεῖ ἀκριβῶς ὅπως θά γύριζε ὁ Βάιντα ἔναντι τῆς ἀκριβῆς του. Μᾶλλον τὸ κακό, μᾶς βασανίζουν γιὰ τὸ καλὸ μας. Κάς δικάζουν γιὰ νὰ περιφρουρήσουν αὐτὸ γιὰ τὸ ὅποιο μαχόμαστε. Ὅλες οἱ δίκες ἔγιναν στὸ ὄνομα τοῦ σοσιαλισμοῦ. Ὅλοι οἱ κομμουνιστές πού πέθαναν ἀπό... σοσιαλισμὸ φτιάξαν τὴ φρικιαστικὴ παράμετρο τοῦ σταλινισμοῦ. Στὴ σκηνή τῆς Ἀσφάλειας ὑπάρχουν 4 πρόσωπα. Ὁ Μπίρκουτ: αὐτὸν δέν μποροῦν ἀκόμη νὰ τὸν πειράξουν γιὰτι χρειάζονται τὸ ἄγαλμά του. Ὁ ἀξιωματικός: αὐτὸς εἶναι τὸ ἄλλο δημόσιο πρόσωπο, δέν δημιουργεῖ προβλήματα σέ κανένα. Εἶναι γνωστός ὁ ρόλος του. Ὑπάρχουν ὅμως καί δύο ἀνώνυμοι. Ὁ σύντροφος τοῦ Μπίρκουτ, ὁ Ἰσπανομάχος Βιτόριο, καί ἡ δακτυλογράφος. Ὁ ἔνασιζέα φανίζεται, χάνεται, ξεχνιέται. μόνο χάρη στὴ συνειδητὴ καί τὴν παθητικὴ συνέργεια τῆς ἄλλης. Ὑπάρχουν ἑκατομμύρια ἀνώνυμοι τὴν ἐποχὴ τῆς ἀκμῆς τῆς σταλινικῆς βαρβαρότητας.

στ) Οἱ δύο φίλοι (ἀποσταλινοποίηση)

Μιά μικρὴ στιχομυθία μετά τὴ «θριαμβευτικὴ ὑποδοχή» τοῦ Μπίρκουτ στὸ σταθμό, ὅταν γυρίζει ἀπὸ τὶς φυλακές, καί ἀρνεῖται νὰ μιλήσει στὴ συγκέντρωση πού χαιρετίζει τὴν «ἀποσταλινοποίηση». Καταλάβαινε ὁ Μπίρκουτ, ἄσχετα ἂν δέν μποροῦσε νὰ τὸ ἐκφράσει, πῶς αὐτὰ τὰ περὶ ἀποσταλινοποίησης μύριζαν αὐθαιρεσία. Φεύγοντας ἀπὸ τὴ συγκέντρωση, μέσα στὴν ἄδεια πόλη, ρωτᾶει ὁ Μπίρκουτ γιὰ τὴ γυναίκα του. Ἄσε την, τοῦ λέει ὁ φίλος του, ξέχασέ την, δέν σοῦ ἀξίζει, σέ πρόδωσε, λύγισε, ἐκδόθηκε ἐπὶ χρήμασι, καί ἄλλα πολλά. Ὁ «ἀποσταλινοποιημένος» φίλος λέει: μὴν κοιτᾶς τὸν ἄνθρωπο, βλέπε τὶς ἀξίες. Βλέπε τὴν ἀλύγιστη, περήφανη μητέρα, τὴν Πολωνέζα μάνα πού μέ κόπους ἀλλὰ μέ τὸ χαμόγελο... Καί νὰ ὁ σοσιαλιστικὸς ρεαλισμὸς ξαναμπαίνει ἀπὸ τὴν πίσω πόρτα. Ὁ Μπίρκουτ ὅμως εἶναι «παράφορα» ἐρωτευμένος μέ τὴ γυναίκα του. Αὐτὸς δέν θέλει ἀξίες. Αὐτὸς ζητᾶει τὸν ἄνθρωπό του. Κι ἐμεῖς, ἀπὸ ἐκείνη τὴ στιγμή ξέρομε πῶς καί μέ τὸ νέο καθεστῶς θά συγκρουστεῖ.

ζ) Τὰ καλά τοῦ σοσιαλισμοῦ

Ἡ ἴδια σύγκρουση ὑπολανθάνει ἀλλὰ ὅμως σηματοδοτεῖται ἐπαρκέστατα ἀπὸ τὸν Βάιντα, στὴ συζήτηση τοῦ φίλου, διευθυντῆ πιά τεράστιου ἐργοστασίου, μέ τὴν Ἀνιέσκα. Ὅσο αὐτὸς τῆς μιλά γιὰ ἐπιτεύγματα, αὐτὴ ζητᾶει νὰ τῆς μιλήσει γιὰ τὸν παλιό του φίλο, γιὰ τὸν ἄνθρωπο. Εἶναι ἕνας διάλογος κούφων μέσα σ' ἕνα θορυβωδέστατο ἐλικόπτερο. Στὸ

τέλος, αὐτὸς ἀπογειώνεται πρὸς ἄλλες τεχνοκρατικὲς ἐπιτεύξεις. Αὐτὴ μένει ριζωμένη στὴ γῆ καί συνεχίζει ν' ἀνασκαλεῖται τὴν ἱστορία πού ξεχάσαμε, τὸν ἄνθρωπο πού γιὰ ἄλλη μιά φορὰ θυσιάστηκε στὸ δωμὸ τῆς «προόδου».

η) Ἡ ψῆφος

Στὴ σκηνή ὅπου ὁ Μπίρκουτ πάει στὸ ἐκλογικὸ κέντρο νὰ ψηφίσει, ὅλοι εἶδαν πῶς τελικὰ ὁ Μπίρκουτ, παρά τὴν αὐστηρή του στάση, συμπορεύεται μέ τὸ καθεστῶς τοῦ Γκομούλκα «γιὰ νὰ πάει μπροστὰ ὁ τόπος». Ὅμως ὁ Βάιντα – λυποῦμαι – δέν τὰ λέει ἀκριβῶς ἔτσι. Γιατί νὰ μὲν ὁ Μπίρκουτ μιλάει στοὺς ἄλλους κάπως ἔτσι, ἀλλὰ ὁ ἴδιος δέν ψηφίζει. Δίνει τὸ ψηφοδέλτιο στὸ γιό του, τὸν σηκώνει καί ὁ γιὸς θά τὸ ρίξει στὴν κάλπη. Ἀμέσως μετά, ὁ φακὸς καθυστερεῖ σέ κάτι ἀπαίσια «χαρούμενα» γραῖδια πού ψηφίζουν. Ὑπάρχει δηλαδὴ μιά μικρὴ ἀσυνέπεια μεταξύ τῆς συλλογικῆς πρότασης πού διαμορφώνει ὁ Μπίρκουτ καί τῆς ἀτομικῆς του πρακτικῆς. Αὐτὸς, προσωπικά, ἔστω καί συμβολικά δέν ψηφίζει.

θ) Ἡ νευρωτικὴ κοπέλα καί ἡ συλλογικὴ μνήμη

Ὅσοι ἐνοχλήθηκαν κάπως ἀπ' τὴ χρησιμοποίηση τοῦ εὐρυγώνιου φακοῦ, γιατί στὰ μάτια τους ἀντιπροσωπεύει ἕνα μὴ «σοσιαλιστικὸ» στυλ, ἐνοχλήθηκαν ἐπίσης καί ἀπὸ τὰ ἐξωτερικὰ στοιχεῖα τῆς κοπέλας. Φοράει μπλουτζήν, μασάει τσιγάρα, εἶναι ἐπιθετικὴ, ἀποφασιστικὴ, εἶναι λίγο σὰ διαφήμιση ἀποσημτικὸ ὅταν περπατάει, σάν διαφήμιση τσιγάρου ὅταν κάθεται. Εἶναι σίγουρο ἐπίσης ὅτι πολλοὶ ἄντρες ἐνοχλήθηκαν κατὰ βάθος ἀπὸ τὸ γεγονός καί μόνο ὅτι εἶναι γυναίκα. (Ἐνῶ, ἄς ποῦμε, ὁ τότε νεαρὸς σκηνοθέτης πού κατασκευάζει τὸ σταχανοδίτη Μπίρκουτ, εἶναι ἄντρας). Ἐπίσης, λένε, εἶναι νευρωτικὴ. Ἰδιότητα, πού σέ πάρα πολλοὺς εἶναι προφανῶς συνυφασμένη μέ καπιταλιστικὲς «ἀλλοτριωτικὲς» κοινωνίες, ἀστικὴ ἰδεολογία κλπ. Πλὴν τῆς νευρικότητας, ἡ Ἀνιέσκα εἶναι ὅλα αὐτὰ μαζί. Συνειδητὰ καί προκλητικὰ.

Ὁ Βάιντα προκαλεῖ καί ἐρεθίζει μέ ὅλα αὐτὰ τὰ στοιχεῖα μέ τὰ ὁποῖα προικίζει τὴν Ἀνιέσκα. Ὅμως δέν μένει σ' αὐτὰ. Ὁ ρόλος τῆς Ἀνιέσκα εἶναι μόνο παρεμπιπτόντως προκλητικὸς. Τὸ κύριο ἔργο τῆς εἶναι νὰ δρᾷ καταλυτικὰ μεταξύ τοῦ ΤΟΤΕ καί τοῦ ΤΩΡΑ. Βλέπει δηλαδὴ ἡ Ἀνιέσκα τὴ χθεσινὴ ἱστορία μέ σημερινὰ μάτια, καί μέσα ἀπὸ τὰ σύγχρονα πολιτικὰ προβλήματα. Ἐτσι, καί μόνον ἔτσι, ἐπικαιροποιεῖ τὰ ἱστορικὰ συμβάντα. Ἀλλὰ ἡ Ἀνιέσκα δέν «κάνει ἱστορία» ἐνῶ ζεῖ μέσα καί ἀπὸ αὐτὴν. Πρέπει βέβαια νὰ ἐρευνήσει τὴν ἱστορία, ἀλλὰ ποτὲ αὐτὴ ἢ ἔρευνα δέν γίνεται αὐτοσκοπός. Κανέναν δέν «βιάζει», ὅπως οἱ «δυτικοί» κυνηγοὶ δημοσιογραφικῶν ἐπιτυχιῶν. Γι' αὐτὸ ἡ στάση τῆς εἶναι ἀνθρώπινη βέβαια, καθόλου νευρωτικὴ. Θυμηθεῖτε πῶς ἐνῶ στήνει μιά ὁλόκληρη πλεκτάνη γιὰ νὰ ἀποσπάσει ἀπὸ τὸν πρῶην μυστικὸ τὴν κατάθεσή του, ὅταν αὐτὸς τὸ καταλαβαίνει καί τῆς ζητᾶει τὸ φίλμ, ἡ Ἀνιέσκα δέν ἀκούει τίς προτροπές τῶν συνεργατῶν τῆς. Παραδίδει τὴν ταινία ΤΗΣ μέ καταπληκτικὴ ἄνεση. Γιατί δέν

τήν ενδιαφέρει νά εκδισει τή μνήμη κανενός. Ἡ στάση της αὐτή είναι πολύ δύσκολη, γιατί φαίνεται πῶς ἡ στολινική ἐμπειρία ἔχει μετατραπεί σέ *συλλογικό μνημονικό ἀπωθημένο*. *Κανείς δέν θυμάται σ' αὐτή τήν ταινία*. Ἡ, πάντως, δέν θυμάται εὐκόλα. Νά λοιπόν μιά κοινωνία πού προτιμᾶει τή λήθη ἀπό τή μνήμη. Τό φαινόμενο είναι τόσο γνώριμο καί σέ μᾶς τοὺς Ἕλληνες, ὅσο γνώριμος μᾶς είναι καί ὁ σταλινισμός. Ὅλοι *ξέχασαν*. Μάλιστα, ἐμεῖς ἐδῶ δέν ξεχάσαμε μόνο τὰ «ἐνδοαριστερά» ἀλλά εὐχαρίστως δεχόμαστε τή λήθη σάν μόνο «φάρμακο» ἐνάντια στό «κακό» παρελθόν. Ἡ λήθη ὁμως δέν ἔχει ἱστορία. Καί δέν λύνει προβλήματα. Ἡ Ἀνιέσκα λοιπόν, ἀναλαμβάνει τὸ ρόλο τῆς «κοινωνικῆς νοσοκόμου». Μέθοδος: Ἡ ἐπαναφορά τῆς μνήμης, καί μάλιστα τῆς μνήμης τοῦ συγκεκριμένου γεγονότος κι ὄχι ἡ ἀνάμνηση τῆς γενικῆς κατάστασης. Αὐτή της ἡ στάση, εἶναι βέβαια τελείως ἀντινευρωτική, πολεμáει τή «συλλογική νύρωση» τῆς πολιτικῆς ἀμνησίας.

Σ' αὐτή τήν πορεία τῆς σημαντικῆς ρόλου παίζουν τρεῖς συναντήσεις. (Δέχομαι πῶς ἡ συνάντησή της μέ τόν Μπίρκοιτ, ἔμμεση πάντα, εἶναι συνεχῆς).

I. Συνάντηση μέ τόν φτασμένο σκηνοθέτη (προσωποποίηση τοῦ ἴδιου τοῦ Βάιντα). Εἶναι ὁ «πατέρας» τῆς στήν τέχνη. Αὐτός τήν βάζει στήν «πίστα» Μπίρκοιτ, ὑποδεικνύοντάς της νά βρεῖ τή σκιά του, πού ἦταν ὁ μυστικός ἀστινομικός.

II. Συνάντηση μέ τόν πατέρα της. Ἄν καί ἡ σκηνή αὐτή μοῦ ἀφήνει ἀκόμα ἀρκετά ἐρωτηματικά ὡς πρὸς τὸ σαφές ἐρωτικό τῆς ὑπόβαθρο, ἐντούτοις εἶναι ἐμφανῶς συμβολική. Ἡ Ἀνιέσκα ὡς τὰ τώρα, τὰ ἐβγαξε πέρα μόνη της. Στή δυσκολία, γυρνάει στόν πατέρα της (πατέρας-λαός;), «κουρνιάζει» στόν κανapé καί ρουφάει τὸ πατρικό «μῆνυμα»: ὁ πατέρας δέν εἶναι τυχαία ταχυδρόμος.

Τό μῆνυμά του αὐτό εἶναι σημαντικό καί λέει πῶς 1) ποτέ κανείς δέν φοβάται τὰ γενικά καί ἀφηρημένα, μὰ τὰ *συγκεκριμένα* (ποτέ κανένας σταλινικός γραφειοκράτης δέ φοβήθηκε τή γενική καταγγελία) καί 2) ἡ ἱστορία δέν γράφεται μόνο σάν τήν κοιτάξεις «πίσω ἀπό τήν κάμερα», ἀλλά, καί κυρίως, ἀπό *συγκεκριμένους* ἀνθρώπους, ἀπό τὸ *συγκεκριμένο* Μπίρκοιτ καί τή *συγκεκριμένη* Ἀνιέσκα, πέρα ἀπό κάμερες. (Αὐτό ἐξάλου στοιχειοθετεῖ καί τήν κύρια ἀδυναμία τῶν λογοκριτῶν, γιατί αὐτοί θά κατάσχουν τίς κάμερες).

Νομίζω πῶς αὐτή ἡ μικρὴ σκηνή μέσα στήν ταινία εἶναι πολιτικά καί δραματολογικά ἡ σημαντικότερη. Γιατί μετά, ὅλα ξεκαθαρίζονται καί ἐπιταχύνονται. Ἀπὸ αὐτή τήν ἀποψη ἡ συνάντηση μέ τόν πατέρα

ἀποκτᾶ τή δυναμική τῆς συμβολικῆς πράξης καί τὰ ὑποκείμενα μετατρέπονται σέ σύμβολα. Ἡ Ἀνιέσκα (ἄς τὸ διακινδυνεύσω) γίνεται ἡ πορεία τῆς πολιτικῆς σκέψης τοῦ Βάιντα, ὁ δέ πατέρας συμβολίζει τόν Λαό, πού βρίσκει τόν τρόπο νά δίνει νέα ὠθηση στήν ἱστορία του. Πρὶν προχωρήσουμε, μιά ὑφολογική παρατήρηση: σ' ὅλη τήν διάρκεια τῆς ταινίας, οἱ ρυθμοί εἶναι γρήγοροι σέ ἀντιστοιχία μέ τή φαινομενική – προκλητικὴ νευρικότητα τῆς κοπέλας καί σέ ἀντιστοιχία μέ τήν «ἀγωνιώδη» ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας, πού ὁμως φανερώνεται σιγά σιγά. Ἐδῶ, πρὸς τὸ τέλος, ὁπότε ἡ «ἀλήθεια» ξεχύνεται ἀπότομα καί ἀπό παντοῦ, οἱ ρυθμοί τῆς ταινίας γίνονται πιο ἀργοί, καί ἡ κοπέλα, μετά ἀπὸ τή βουτιά στήν κολυμπήθρα τῆς πατρικῆς γνώσης ἀποβάλλει τελείως τή φαινομενικὴ τῆς νευρικότητα. Τοῦ Βάιντα δέν τοῦ χρειάζεται μόνο νά πει καί νά δείξει. Ἡ Ἀνιέσκα πρέπει νά «σοβαρευτεῖ» γιὰ νά κάνει τήν ἀποφασιστικὴ βουτιά στό ἱστορικό γίνεσθαι, πού θά γίνει παρόν.

Ἀπὸ δῶ καί πέρα τελείωσαν τὰ ψέματα (ἡ τὸ φίλμ ἂν προτιμᾶτε). Καμιά ἀγωνία γιὰ τὸ ἂν θά τῆς δώσουν κι ἄλλο φίλμ ἢ ὄχι. (Τώρα, τίς ἀγωνίες θά τίς ἔχουν οἱ κλειδοκράτορες τῆς ἐξουσίας, καί οἱ παραχαράκτες τῆς ἱστορίας). Εἶναι ἔτοιμη (κι ὁ Βάιντα μαζί της) νά συναντήσει τόν ἄνθρωπο Μπίρκοιτ.

III. Συνάντηση μέ τόν γιό τοῦ Μπίρκοιτ. Ἡ συνάντηση αὐτή κνοφορεῖται ἐπώδυνα καί ἡ διανοούμενη Ἀνιέσκα «δοκιμάζεται» μιά νύχτα ὀλόκληρη ἔξω ἀπὸ τὰ ναυπηγεία, χωρὶς κινηματογραφικὴ μηχανή, γιὰ νά ἄρει τήν ἀρχικὴ ἀρνηση τοῦ ἐργάτη γιοῦ (τοῦ γιοῦ ἐκείνου πού ψήφισε ἀντὶ γιὰ τόν πατέρα σάν ἦταν πιτσιρικῆς, θυμάστε;) Ἡ συνάντηση αὐτή δέν μπορούσε παρά νά ἀρχίσει «δύσκολα»: τέτοιες «συναντήσεις» διανοήσης καί ἐργάτη εἶναι σπάνιες, ἀλλά ἄκρως ἐπικίνδυνες καί ἐκρηκτικῆς. Ἄν θυμηθοῦμε τήν τελικὴ «ἐπέλαση» τῆς Ἀνιέσκας καί τοῦ γιοῦ στοὺς διαδρόμους τῆς Κρατικῆς Σχολῆς Κινηματογράφου – συμφιλιωμένων μέ τή συμβολικὴ χειρονομία τοῦ γιοῦ – καί τήν πανικόβλητη ὄψη τοῦ διευθυντῆ, θά καταλάβουμε ἀκριβῶς τί σήμαινε ἡ συμβολὴ τοῦ πατέρα: κανείς δέν φοβάται γενικῶς.

Ἐδῶ τὸ συγκεκριμένο φτιάχτηκε.

Οἱ δύο νέοι πηγαίνουν στό στούντιο γιὰ νά προβάλουν, νά δοῦν, νά συζητήσουν, νά κρίνουν, νά γράψουν ἱστορία καί νά φτιάξουν τήν ἱστορία. Ἐπιτέλους.

Δέν ξέρω γιατί τὸ τέλος αὐτῆς ταινίας πρέπει νά ἐκληφθεῖ ὡς αἰσιόδοξο, θετικό. Κάτι δηλαδή σάν χάλπυ ἐντ.

ΜΕ ΤΙΣ ΠΕΡΣΙΔΕΣ ΟΠΩΣ ΜΕ ΤΟΥΣ ΝΑΥΤΕΣ ΤΗΣ ΚΡΟΣΤΑΝΔΗΣ

Τίς γυναίκες του Ιράν, πού πρόσφατα ξεσηκώθηκαν ενάντια στο τσαντόρ, αισθάνομαι την ανάγκη νά τις συγκρίνω με τούς ναύτες της Κροστάνδης πού, μετά την οκτωβριανή επανάσταση, άξίωσαν «ελεύθερα σοδιέτ» ενάντια στην απόλυτη συγκέντρωση τής εξουσίας στα χέρια τών μπολσεβίκων. Ξέρουμε ότι τούς χαρακτήρισαν άντεπαναστάτες. Έτσι, οί διαδηλώσεις γυναικών για ένα ένδυμα – σύμβολο ξεπερνούν τόν ευρωπαϊκό ή άμερικανικό «φεμινισμό» για νά γίνουν κιόλας αντίσταση στόν αυταρχισμό.

Κατά τή γνώμη μου πρόκειται για επιτάχυνση τής ιστορικής συνειδητοποίησης. Μερικές εβδομάδες μετά την ιρανική επανάσταση, επιτρέπει νά κατανοήσουμε αυτό πού τά διάφορα άριστερά κινήματα για άλλες επαναστάσεις χρειάστηκαν μισό αιώνα νά καταλάβουν. Γνωρίζουμε τή διαδικασία: χύνουμε κροκοδείλια δάκρυα κατόπιν έορτής («εάν τό ξέραμε...») και διαπιστώνουμε σχετικά μέ τίς γυναίκες ότι, άφου έξυπνρήτησαν τό κίνημα τής εξέγερσης, τίς προστάζουν στή συνέχεια νά γυρίσουν σπίτι τους, νά τό βουλώσουν και νά υπακούσουν.

Είχα υποστηρίξει τήν πρωτοβουλία νά αποσταλεί μιά έξεταστική επιτροπή στό Ιράν πού θά μελετούσε τήν κατάσταση τών γυναικών, διότι έκτιμώ ότι, στήν προκειμένη περίπτωση, έχουμε τό πρώτο καθαρό παράδειγμα εξέγερσης γυναικών στή διάρκεια μιās επαναστατικής κατάστασης.

Πήγαμε, λοιπόν, εκεί δεκαοκτώ γυναίκες, πολύ διαφορετικές ώς πρός τίς πολιτικές και φιλοσοφικές αντιλήψεις μας, τήν ιστορία μας, τίς τοποθετήσεις μας. Κατά τή διάρκεια του ταξιδιού αναρωτήθηκα πολλές φορές για τό έξής ζήτημα πού μέ βασάνιζε περισσότερο από κάθε άλλο: ή επανάσταση χωρίς τήν υποστήριξη τών γυναικών θά είχε πετύχει; Και σέ κάθε περίπτωση πού έθετα τό ερώτημα μου άπαντούσαν: "Όχι! "Όπως πάντα στήν ιστορία. Στίς 8 Σεπτεμβρίου, τή μαύρη Παρασκευή, από τούς τέσσερις χιλιάδες σκοτωμένους οί τετρακόσιες ήταν γυναίκες. Βάδιζαν επικεφαλής τής πομπής, τήν οδηγούσαν. Από τούς εκατό χιλιάδες πολιτικούς κρατούμενους υπήρχαν τέσσερις χιλιάδες γυναίκες πού βασανίστηκαν ή δολοφονήθηκαν. Υπήρχουν τόσα και τόσα νεκροταφεία τών θυμάτων στήν Τεχεράνη, στό Κόμ κι άλλο. Σ' αυτή τήν άγια πόλη τής αντίστασης, είδαμε στους τοίχους του τζαμιού τίς φωτογραφίες νέων άνδρων πού τούς δολοφόνησε ό στρατός και ή αστυνομία. "Όχι όμως φωτογραφίες γυναικών. Κι ώστόσο, στόν τόπο αυτό από τούς τριακόσιους μάρτυρες τής αντίστασης οί πενήντα ήταν γυναίκες.

Μόλις φτάσαμε στήν Τεχεράνη, ή διαμαρτυρία τών γυναικών εναντίον του τσαντόρ μās υποχρέωσε νά παρατηρήσουμε πιό προσεκτικά κι άλλα συμπτώματα: μαζικές εκτελέσεις χωρίς δίκη, θρησκευτικά δικαστήρια πού άπαρτίζονται αποκλειστικά από μουλάδες, επαναστατικές επιτροπές αποτελούμενες αποκλειστικά από ιερωμένους, κι αυτές, τρομοκρατημένος ό τύπος μήπως και φμωθει, πότες άλκοόλ νά μαστιγώνονται, θρησκευτικές μειονότητες νά καταδιώκονται, όμοφυλόφιλοι τό ίδιο, κλπ. κλπ. Στίς 30 Μαρτίου θά διεξαχθεί τό δημοψήφισμα: πράσινο ψηφοδέλτιο για τήν Ισλαμική δημοκρατία, κόκκινο για τούς

έχθρους της. Ἡ ἀντιπολίτευση δέν ἔχει ἄλλη διέξοδο παρά νά ἀπόσχει, τουλάχιστον ἐκείνη ἢ ἀντιπολίτευση πού δέν θέλει νά τήν ταυτίσουν μέ τό τρομοκρατικό καθεστώς τοῦ Σάχη.

Στήν πραγματικότητα βρισκόμαστε μπροστά σέ μιά καταπληκτική ἰδεολογική καί συγκινησιακή ἀνασυγκρότηση μέ βάση τό θέμα τῆς «ἐπιστροφῆς στά θεία», ἀνασυγκρότηση πού βάλλει ἐναντίον τῆς Δύσης, ἐναντίον τῶν δημοκρατικῶν της ἀρχῶν, τοῦ φιλελευθερισμοῦ της, ἀλλά καί ἐναντίον τῶν σοσιαλιστικῶν ρευμάτων καί σχεδίων πού ἐπικρατοῦν σ' αὐτήν. Ἡ Εὐρώπη ἐμφανίζεται σάν ἡ περιφέρεια ἐνός κόσμου διεφθαρμένου καί παρακμασμένου, κάτι ἀνάλογο, κατά κάποιο τρόπο, μέ τό Βυζάντιο ἢ τή Ρωμαϊκή αὐτοκρατορία τῆς παρακμῆς.

Ὁ δικός μας ὀρθολογιστικός 19ος αἰώνας μοιάζει νά τινάχτηκε στόν ἀέρα μαζί κι ὁ εἰκοστός αἰώνας μέ τή μαρξιστική του προοπτική καί τά κομμουνιστικά του κόμματα πού ἀμετάθετα συνδέονται μέ τό σοβιετικό μοντέλο. Ἐνάντια στό Μάρξ ἀνεμίζουν τή σημαία τοῦ προφήτη Ἄλῃ.

«Τό “Κοράνι” εἶναι πιό σωστό ἀπό τό “Κεφάλαιο”», μοῦ ἔλεγαν ἕνα σωρό φοιτητές πού κουβέντιαζα μαζί τους στό Πανεπιστήμιο. «Ὁ Μάρξ, ὁ Λένιν, ὁ Μάο, γιά μᾶς δέν ἔχουν καμιά σημασία. Ἡ ΕΣΣΔ γέννησε τά στρατόπεδα συγκέντρωσης καί ἕνα νέο ἱμπεριαλισμό, ἡ Κίνα εἶναι σύμμαχος τῶν ἐχθρῶν μας Ἀμερικανῶν... Ἡ Δύση ὑποστήριξε τό Σάχη. Μᾶς ἀφήσατε νά μᾶς σφάξουν μέσα στή σιωπή. Πού εἴσατε τότε λοιπόν; Γιατί ἡ Καίτη Μίλλετ δέν ἦρθε ἐδῶ ὅταν οἱ γυναῖκες βασανίζονταν καί διάζονταν ἀπό τήν ΣΑΒΑΚ; Εἴμαστε ἡ πιό προχωρημένη ἐπανάσταση τοῦ αἰῶνα, ἔχουμε τήν ὑποστήριξη τοῦ 90% τοῦ λαοῦ, ἐνῶ οἱ Ρῶσοι καί οἱ Κινέζοι λογάριαζαν μόνο σέ μιά μικρή πρωτοπορία. Ἡ ἰσλαμική θρησκεία εἶναι ἡ καλύτερη πού ὑπάρχει, ἡ πιό ἐπαναστατική, ἡ πιό ἀριστερή. Ἡ καθολική θρησκεία δέν εἶναι στέρεη, εἶναι ἀδύναμη. Ὁ Πάπας δέν μᾶς ἐνδιαφέρει...»

Ἡ πραγματικότητα μᾶς ἀποκαλύπτει λίγο λίγο. Οἱ γυναῖκες πού διαδήλωσαν ἐνάντια στό φερετζέ εἶναι μιά μειοψηφία. Ἐμείνα κατάπληκτη ἀπό τό πάθος καί τήν ἰδεολογική προπαρασκευή τῶν γυναικῶν πού ὀνομάζονται «μαυροφορεμένοι φρουροί». Μαζεμένες σ' ἕνα κτίριο, μέ τό σάκο τους στή ράχη, ἔτοιμες νά ξεκινήσουν μιά μεγάλη πορεία ἐπτά ἡμερῶν μέσα στήν ἔρημο γιά νά κηρύξουν τήν ἰσλαμική δημοκρατία. Γι' αὐτές τίς θεοφοβούμενες, οἱ γυναῖκες πού διαδήλωσαν ἐνάντια στό φερετζέ εἶναι ἀντεπαναστάτριες πού τίς ποδηγετεῖ ἡ ΣΑΒΑΚ. Δίπλα στίς γυναῖκες αὐτές, ὁ Ρεζά, ἕνας τεράστιος ἄνδρας μέ χακί φορεσιά καί τό πιστόλι στή μέση, μᾶς λέει: «Σύμμαχοί μας εἶναι μόνο οἱ μουσουλμάνοι, ὅλοι οἱ μουσουλμάνοι ὅλων τῶν χωρῶν. Ἡ ἰσλαμική δημοκρατία μπορεῖ νά ἀπλωθεῖ πολύ πέρα ἀπό τό Ἰράν, νά ἐνώσει ὅλες τίς ἰσλαμικές χώρες. Οἱ μουσουλμάνοι εἶναι ἑπτακόσια ἑκατομμύρια ἄνθρωποι σ' ὅλο τόν κόσμο. Ἡ ἐπανάστασή μας εἶναι ἐπανάσταση πνευματική».

Χωρίς αὐτές τίς πανταχοῦ παρούσες σκέψεις εἶναι ἀδύνατο νά καταλάβουμε τήν ὑπόθεση τοῦ τσαντόρ. Ὅλοι εἶναι σύμφωνοι: ὁ ἀγίατολλάχ τῆς Τεχεράνης Τελεγκανί, ὁ πρωθυπουργός Μπαζαργκάν, ὁ διευθυντής τῆς τηλεόρασης Γκομπζντέχ, οἱ γυναῖκες τοῦ Συνδέσμου τῶν Μουσουλμάνων Γυναικῶν. «Τό καθεστώς τῶν γυναικῶν κατά τό Κοράνι εἶναι τό καλύτερό, τό δικαιοῦτερο καί τό πιό ἐλεύθερο ἀπ' ὅσο τό καθεστώς τῶν γυναικῶν σέ σᾶς, Δυτικοί, γιατί ἡ γυναῖκα σέ μᾶς δέν εἶναι σεξουαλικό ἀντικείμενο ἀλλά πνεῦμα, κουλτούρα, διάνοια». Ὁ

Χομείνι, τελικά, μοιάζει ο πιο συνετός και άρκεϊται να μᾶς δεχτεί. Κάθεται απέναντί μας, απέναντι σε μᾶς τὶς ἄπιστες μὲ τὰ φουλάρια, μᾶς παρατηρεῖ μὲ τὰ κατάμαυρα φλογερά του μάτια και μᾶς εὐχαριστεῖ πού πήγαμε νά ὑποστηρίξουμε τὴν ἐπανάσταση. Ἀλλά οἱ Περσίδες θά δοῦν ποτέ στίς ἐφημερίδες τῆς Τεχεράνης τὴ φωτογραφία αὐτῆ τῶν ξέσκεπων γυναικῶν πού κάθονται μαζί μὲ τόν ἄγιατολλάχ; Μᾶλλον ἀπίθανο.

«Τό πρώτο καθήκον τῆς γυναίκας εἶναι νά ἔχει ἕνα σύζυγο, νά εἶναι μητέρα», μᾶς δηλώνει ὁ πρωθυπουργός. «Ὑπάρχουν μόνο δύο ρόλοι πού εἶναι ἀπαγορευμένοι στίς γυναῖκες νά εἶναι δικαστές γιατί εἶναι πολύ συναισθηματικές και νά εἶναι ἱμάμηδες, νά ἱεραρογοῦν. Ἄν δικαίωμα τῆς γυναίκας εἶναι νά ἀποτελεῖ σεξουαλικό ἀντικείμενο, ὅπως συμβαίνει στίς δυτικοευρωπαϊκές χώρες, λοιπόν, αὐτό δέν εἶναι παρά ἄρνηση τῶν δικαιωμάτων της. Ἄλλωστε και σύμφωνα μὲ τό νόμο τῆς φύσης δέν ὑπάρχει ἰσότητα ἀνάμεσα στά δύο φύλα, τόσο στόν ἀνθρώπινο κόσμο ὅσο και στό βασίλειο τῶν φυτῶν και τῶν ζώων». Καί σέ σχέση μὲ τὴν ἀνισότητα ἀνδρῶν και γυναικῶν ὁ πρωθυπουργός εἰρωνικά μᾶς τσιτάρει κομμάτια ἀπό τό Μάρξ, τό Δαρβίνο, τό Ρουσσώ, τό Μοντεσκιέ... Ἡ διαφορετικά: σεις οἱ ἴδιοι τὰ εἶπατε.

Ὁ διευθυντῆς τῆς τηλεόρασης δίνει ἐξηγήσεις γιά τό γεγονός ὅτι οἱ ἐκφωνήτριες (τίς εἶδαμε) στό ἐξῆς θά ἔχουν ἕνα κομμάτι πανί στό κεφάλι: «Ἡ τηλεόραση πρέπει νά εἶναι εἰκόνα τῆς ἐπανάστασης. Τό ἔνδυμα τῆς ἐπανάστασης γιά τίς γυναῖκες εἶναι ἡ καλύπτρα. Ἄρα γιά πρώτη φορά στήν ἱστορία τῆς τηλεόρασης θά ἐμφανιστοῦν μὲ καλύπτρα».

Ἀλλά τί σκέφτονται οἱ ἴδιες οἱ γυναῖκες; Στό Ἰράν ὑπάρχουν πεντακόσιες χιλιάδες ὑπάλληλοι και διανοούμενες γυναῖκες, και δύο ἑκατομμύρια ἐργάτριες. Πολλά μάθαμε στή συνάντησή μας μὲ τό Σύνδεσμο τῶν Γυναικῶν τοῦ Ἰράν, (μόλις δημιουργήθηκε) ὅπου ἡγοῦνται οἱ κόρες τῶν ἀνδρῶν τῆς νέας ἐξουσίας: ἡ κόρη τοῦ Μπαζαργκάν, ἡ κόρη τοῦ ἄγιατολλάχ Τελεγκανί πού ἔμεινε ἕξι χρόνια φυλακή ἐπὶ Σάχη. Μετέχουν ἐπίσης γυναῖκες πανεπιστημιακοί, μία φυσικός, μία ψυχολόγος. «Τό Ἰσλάμ εἶναι ἡ μόνη ἰδεολογία ὅπου ὁ ἀνδρας και ἡ γυναῖκα ἔχουν ἴσα δικαιώματα. Ὁ Προφήτης δέν εἶπε τίποτε γιά τό τσαντόρ. Ἄπλά συνέστησε στίς γυναῖκες νά σκεπάζονται. Μόνο οἱ συνωμοσίες τῶν Δυτικῶν δημιούργησαν τό πρόβλημα. Ἐδῶ δέν ἔχει καμιά σημασία. Ἡ Δύση θέλει ἡ ἐπανάστασή μας νά καταρθεύσει. Εἶχαμε ἐγκαταλείψει τοὺς ἰσλαμικούς νόμους γιά νά υιοθετήσουμε ἄλλους μοντέρνους, πού, ὅμως, στήν πράξη δέν ἀπέδωσαν. Θέλουμε νά ξαναγυρίσουμε στοὺς νόμους τοῦ Ἰσλάμ. Γιατί τό Ἰσλάμ δίνει τὴν προτεραιότητα στίς πνευματικές σχέσεις ἀντὶ γιά τίς σωματικές. Ὁ ἀνδρας και ἡ γυναῖκα εἶναι συμπληρωματικοί. Καί σ' ὀλόκληρη τὴν ἱστορία τοῦ Ἰσλάμ τὰ πάντα ἐγιναν ἀπό ζευγάρια, ὅπως στήν περίπτωση τοῦ ἴδιου τοῦ Προφήτη».

Καί μὲ τὴν πολυγαμία τί γίνεται; «Ὁ Προφήτης εἶπε: εἶναι καλύτερα νά ἔχει κανεὶς μιά μοναχά γυναῖκα, ἀλλά μπορεῖ νά πάρει κανεὶς μέχρι τέσσερις, ἂν εἶναι δίκαιος. Καί ἐπειδὴ εἶναι δύσκολο νά τίς ἀγαπᾶ ὅλες μὲ τὴν ἴδια ἔνταση καλύτερα εἶναι νά μὴν ἔχει τέσσερις γυναῖκες. Ἐν πάση περιπτώσει, εἶναι προτιμότερο νά ἔχει κανεὶς πολλές γυναῖκες παρά νά ὑπάρχει πορνεία ὅπως στή Δύση».

Οἱ γυναῖκες, λοιπόν, ἀπλούστατα παραπέμπονται στά τεκνοποιητικά τους καθήκοντα πού θεωροῦνται ὡς πρωταρχικό τους δικαίωμα μαζί μὲ τό δικαίωμά τους νά ἔχουν σύζυγο ἔστω κι ἂν τόν μοιράζονται,

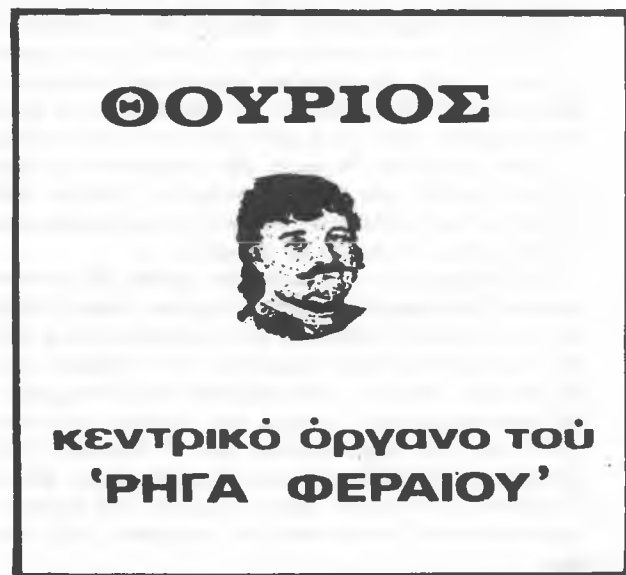
ένδεχόμενα, με μιάν άλλη. 'Η ομοφυλοφιλία, σ' αυτή τή «λογική», είναι έγκλημα πού πρέπει νά τιμωρείται μέ θάνατο.

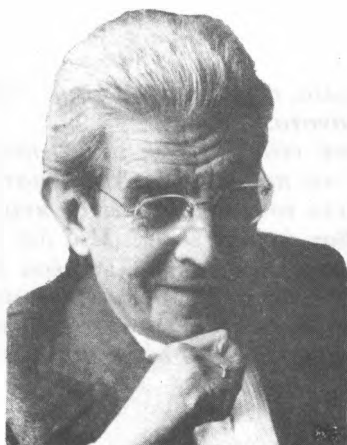
Στήν πόλη Κόμ, τίς πρώτες μέρες τού νέου χρόνου, μιά τεράστια μαυροφορεμένη γυναιοθάλασσα, ήλθε νά προσκυνήσει τόν άγιατολλάχ. Τίς εύλογοϋσε μέ τό χέρι, πάντα μετά τούς άνδρες. 'Ηταν κυρίως άγρότισσες, γυναίκες τού λαοϋ, πού ήλθαν από τά χωριά. Μιά άπ' αυτές μέ πλησιάζει και, εύγενικά, μου ξαναβάζει τά μαλλιά μέσα στο φουλάρι. Θεία και άπόλυτη εύτυχία στήν ενότητα Θεοϋ και έγκοσμίων. Αυτό τό τεράστιο πλήθος (πάνω από εκατομμύριο) μέ άδρότητα μάς αφήνει νά περάσουμε: μερσί, μερσί, ή μόνη γαλλική λέξη πού κυκλοφορεί παντοϋ.

Τώρα, σχεδόν στήν παρανομία, θά συναντήσουμε και τίς φεμινίστριες πού οργάνωσαν τίς διαδηλώσεις. Μάς λένε ότι ή πλειοψηφία τών γυναικών είναι πολύ συντηρητικές. Οι γυναίκες στο 'Ιράν, σκέπτονται ότι δέν μποροϋν νά βροϋν άνδρα παρά μόνο χάρη στο Κοράνι. Πάνω σ' αυτές στηρίζεται ό Χομέινι, κι άπ' αυτές άντλεί τήν χαρισματική του έξουσία. Οι φίλες μας σ' αυτήν τήν φτωχή αίθουσα πού συζητοϋμε, αισθάνονται κιόλας ότι τίς άπειλοϋν και τίς δακτυλοδεικτοϋν είτε σάν άντεπαναστάτριες είτε σάν άριστεριστριες.

'Αφήνοντάς τες είχα τήν εντύπωση ότι θά υπερασπίσουν τόν εαυτό τους και ταυτόχρονα θά υπερασπίσουν τίς έλευθερίες πού πάνε πολύ πύ μακριά άπ' αυτές. 'Αλλά είχα άκόμη τήν εντύπωση ότι δέν θά ξανάβλεπα γυναίκες νά διαδηλώνουν στήν Τεχεράνη...

Μαρία - 'Αντουανέττα Ματσιότσι
Μετάφραση Δ.Μ.
Le Monde, 30.3.79

Ο Jacques Lacan γεννήθηκε στις 13 Ἀπριλίου 1901 στο Παρίσι. Σπούδασε ιατρική και ψυχιατρική αλλά, στη συνέχεια, αφιερώθηκε αποκλειστικά στην ψυχανάλυση. Τό 1932 ὑποστηρίζει τή διδακτορική του διατριβή ὅπου ἐπεξεργάστηκε τό θέμα τῆς «παρανοϊκῆς ψύχωσης σέ σχέση μέ τήν προσωπικότητα». Στό νοσοκομεῖο τῆς Sainte-Anne ἐργάζεται κλινικά ἐνώ παράλληλα παρουσιάζει δημόσια τίς ψυχαναλυτικές του ἔρευνες μέ τή μορφή σεμιναρίων (σήμερα δρῖσκεται στό 26ο σεμινάριο). Μετέχει στήν Ψυχαναλυτική Ἐταιρεία τοῦ Παρισιοῦ ἀλλά τό 1964 ἀποχωρεῖ καί ἰδρύει τήν Ecole Freudienne de Paris.

Ο Ζάκ Λακάν, στό 14ο Διεθνές Συνέδριο Ψυχανάλυσης πού πραγματοποιήθηκε στίς 31 Ἰουλίου 1936 στό Μαρίεμπαντ, παρουσιάζει γιά πρώτη φορά τήν ἐκπληκτική του ἀνακοίνωση γιά τό «Στάδιο τοῦ καθρέφτη». Αὐτή ἡ θεμελιακή γιά τίς ψυχαναλυτικές ἔρευνες ἀνακάλυψη τοῦ Λακάν θά ἀποτελέσει τό ἀντικείμενο μιᾶς δεύτερης ἀνακοίνωσης, στίς 17 Ἰουλίου 1949, στό 16ο συνέδριο Ψυχανάλυσης, στή Ζυρίχη, ἀνακοίνωση πού δημοσιεύεται πῶς κάτω. Ο Λακάν ἀρχίζοντας τήν ἀνακοίνωσή του θά πει ὅτι, παρόλο πού ἡ σύλληψή του γιά τό στάδιο τοῦ καθρέφτη εἶχε βρεῖ ἀναπόκριση ἀνάμεσα στά μέλη τῆς γαλλικῆς ψυχαναλυτικῆς ομάδας, χρειάζεται καί πάλι νά κρατήσῃ τήν προσοχή τῶν συνέδρων, «εἰδικά σήμερα». Σήμερα, δηλαδή τότε, 1949, τήν ἐπαύριο τοῦ παγκοσμίου πολέμου, μετά τά «ἀνεξήγητα» φαινόμενα φασιστικῶν κοινωνικῶν καί διαπροσωπικῶν σχέσεων πού μᾶστιζαν, μᾶστιζον καί ἀποσυγκροτοῦν κάθε ἀνθρώπινη παιδεία, ἐκεῖνη πού θά μπορούσε νά χαρίσει μιά σχετικά ἀνεκτή καί δημιουργική ὑπαρξή στά πλάσματα τά ἱκανά ν' ἀποκτήσουν τό ὄνομα ἀνθρώπος.

Τό «στάδιο τοῦ καθρέφτη» ἀποτελεῖ τό πρῶτο θεμελιακό κείμενο τοῦ Λακάν ὅπου ἐπισημαίνονται καί ἀναλύονται σημαντικά στοιχεῖα τοῦ ἀνθρώπινου «πρωταρχικοῦ δράματος». Φυσικά, δέν εἶναι δυνατό νά ἐρμηνεύσω τό κείμενο πού προσπάθησα νά ἀποδώσω στά ἑλληνικά, πρῶτο γιατί μιλά ἀπό μόνο του, καί δεύτερο γιατί ὅσα σημεῖα φαίνονται σκοτεινά, ὅπως σέ κάθε συνολική θεωρία, δέν μποροῦν νά βροῦν τό νόημά τους παρά μέσα ἀπό τό ἴδιο τό κείμενο, μέσα στό ἴδιο τό κείμενο, ὕστερα ἀπό σοβαρή καί προσεκτική μελέτη χάρη στήν ὁποία καί μόνο θά γίνει δυνατό νά κατανοήσουμε τή δομή τοῦ ἀνθρώπινου ψυχιζμοῦ πού μᾶς ἀποκαλύπτει ἡ λακανική θεωρία.

Θά ἐπισημάνω ἐδῶ μόνο τή σχέση τῆς ἀντανακλώμενης, μέσα ἀπό τό βλέμμα τοῦ ἄλλου, εἰκόνας τοῦ μικροῦ καί ἐξαρτημένου ἀκόμη πλάσματος μέ τή λειτουργία τοῦ βλέμματος καθώς καί τό πῶς βαθύ αἶσθημα τῶν «λανθανόντων τῆς σημαντικῆς», ὅπου διαγράφεται ἡ πρωτογενῆς καί καθοριστικῆς σημασία τοῦ ἀνθρώπινου λόγου. Ἡ ἀνάπτυξη τῆς σχέσης αὐτῆς στή μελέτη τοῦ Λακάν – στό κείμενο πού μεταφράζεται ἐδῶ – προαναγγέλλει μιά ἄλλη θεμελιακῆς σπουδαιότητος μελέτη τοῦ Λακάν γιά τό «Συμβολικό, τό Φαντασιακό καί τό Πραγματικό» πού θά παρουσιάσει στίς 8 Ἰουλίου 1953 στό πλαίσιο τῆς Γαλλικῆς Ψυχαναλυτικῆς Ἐταιρείας. Στό ἴδιο κείμενο διαγράφονται ἤδη καθαρά τά θέματα τῆς «Ἐκθεσης τῆς Ρώμης – Πεδίο καί λειτουργία τῆς λαλιάς καί τοῦ λόγου» (1953) πού ἀποτελεῖ μιά ὀλοκληρωμένη καί ἀποκαλυπτική ἀνάγνωση τοῦ νοήματος τῆς θεωρίας τοῦ Φρόνντ καθώς καί τό προχώρημά της.

Τό στάδιο του καθρέφτη ως διαμορφωτής της λειτουργίας του πρώτου ένικου προσώπου (Je)

Έτσι όπως μας αποκαλύπτεται στην ψυχαναλυτική εμπειρία

Ανακοίνωση στο διεθνές Συνέδριο Ψυχανάλυσης, στη Ζυρίχη, 17 Ιουλίου 1949

του Jacques Lacan

μετάφραση: Ανδρομάχη Σκαρπαλέζου

Ἡ σύλληψη τοῦ σταδίου τοῦ καθρέφτη πού παρουσίασα στο τελευταίον μας συνέδριον, πρὶν ἀπὸ δεκατρία χρόνια,¹ παρόλο πού τώρα πιά χρησιμοποιεῖται ἀρκετά ἀπὸ τὴ γαλλικὴ ομάδα, δὲν μοῦ φάνηκε ἀνάξια νὰ κρατήσῃ καὶ πάλι τὴν προσοχὴ σας: εἰδικὰ σήμερα, χάρις στοῦ φῶς πού ρίχνει πάνω στὴ λειτουργία τοῦ πρώτου ένικου προσώπου, μέσα ἀπὸ τὴν εμπειρία πού μᾶς προσφέρει ἡ ψυχανάλυση. Ἡ εμπειρία αὐτὴ, πρέπει νὰ τονίσουμε ἀμέσως ὅτι μᾶς υποχρεώνει νὰ ἐρθοῦμε σὲ ἀντίθεση πρὸς κάθε φιλοσοφία πού ἐκπηγάζει ἀμεσα ἀπὸ τὸ Cogito.¹

Ἴσως ἀνάμεσά σας ὀρισμένοι θυμοῦνται τὴ συμπεριφορά ἀπὸ τὴν ὁποία ξεκινᾶμε καὶ πού ἔχει φωτιστεῖ ἀπὸ ἓνα γεγονός συγκριτικῆς ψυχολογίας: τὸ γεννημένο ἀπὸ ἄνθρωπο μικρὸ, σὲ μιὰ ἡλικία ὅπου, γιὰ ἓνα χρονικὸ διάστημα σύντομο, ἀλλὰ πάντως γιὰ ἓνα διάστημα, ξεπερνιέται σὲ ἐνόργανη εὐφυΐα ἀπὸ τὸ χιμπατζή, ἀναγνωρίζει ὡστόσο ἤδη τὴν εἰκόνα τοῦ σὸν καθρέφτη, καὶ τὴν ἀναγνωρίζει ὡς δική του εἰκόνα. Ἡ ἀναγνώριση αὐτὴ μᾶς ἐπισημαίνεται ἀπὸ τὴν ἀποκαλυπτικὴ μιμικὴ τοῦ Aha! Erlebnis² ὅπου γιὰ τὸν Kohler ἐκφράζεται ἡ συναίσθηση τῆς κατάστασης, οὐσιαστικῆς χρονικῆς στιγμῆς τῆς πράξης εὐφυΐας.

Πράγματι, ἡ πράξη αὐτὴ ἀντὶ νὰ ἐξαντλεῖται, ὅπως συμβαίνει μὲ τὸν πίθηκο, σὸν ἔλεγχον – ὅταν ὁ ἔλεγχος ἔχει κατακτηθεῖ – τῆς ἀψυχίας τῆς εἰκόνας, στοῦ παιδὶ μεταφράζεται ἀμέσως σὲ μιὰ σειρά ἀπὸ χειρο-

νομίες ὅπου δοκιμάζει παιχιδιάρικα τὴ σχέση τῶν κινήσεων, πού ἀποτυπώνει ἀπὸ τὴν εἰκόνα, πρὸς τὸ ἀντανακλώμενον περιβάλλον τοῦ, καὶ αὐτοῦ τοῦ δυνάμει συμπλέγματος πρὸς τὴν πραγματικότητα πού ἀναδιπλασιάζει: δηλαδὴ, τὴ σχέση τοῦ πρὸς τὸ ἴδιον τοῦ τὸ σῶμα καὶ πρὸς τοὺς ἄνθρωπους, ἀλλὰ καὶ τὰ ἀντικείμενα, πού θρῖσκονται πλάι τοῦ.

Τὸ γεγονός αὐτό, ὅπως ξέρουμε ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Baldwin, μπορεῖ νὰ συμβεῖ ἀπὸ τὴν ἡλικία τῶν ἑξι μηνῶν. Ἡ ἐπανάληψή του ἀπασχόλησε συχνὰ τὸ στοχασμὸ μας μὲ τὸ συναρπαστικὸ θέαμα ἑνὸς βρέφους μπροστὰ σὸν καθρέφτη πού, ἂν καὶ δὲν ἔχει ἀκόμη τὸν ἔλεγχον τοῦ βαδίσματος, οὔτε καν τῆς ὀρθιας στάσης, καὶ μολονότι ἀγκαλιασμένο ἀπὸ κάποιον ἄνθρωπον ἢ τεχνητὸ στήριγμα (αὐτὸ πού ὀνομάζουμε πάγκο), ὑπερπηδᾷ μὲ ἀγαλλιακὴ δραστηριότητα τὰ ἐμπόδια αὐτοῦ τοῦ στηρίγματος καὶ στέκεται σὲ μιὰ μᾶλλον σκυφτὴ στάση γιὰ νὰ ξαναφέρει μπροστὰ του καὶ νὰ τὸ ἀποτυπώσει ἓνα στιγμιότυπον τῆς εἰκόνας του.

Ἡ δραστηριότητα αὐτὴ διατηρεῖ γιὰ μᾶς, ὡς τὴν ἡλικία τῶν δεκαοχτῶ μηνῶν, τὸ νόημα πού τῆς δίνουμε – καὶ τὸ ὁποῖο δὲν ἀποκαλύπτει μόνο ἓναν ἐρωτογενῆ (λιμπιντικὸ) δυναμισμό, πού παρέμενε προβληματικὸς, ἀλλὰ καὶ μιὰν ὀντολογικὴ δομὴ τοῦ ἀνθρώπινου κόσμου πού ἐντάσσεται στὸς συλλογισμοὺς μας σχετικὰ μὲ τὴν παρανοϊκὴ γνώση.

Ἄρκει γι' αὐτὸ νὰ καταλάβουμε τὸ στάδιο τοῦ καθρέφτη ὡς ταύτιση μὲ τὸ πλήρες νόημα πού ἡ ἀνάλυση δίνει σὸν ὄρον αὐτό: τὴ μεταμόρφωση δηλαδὴ πού παράγεται σὸ ὑποκείμενον ὅταν υἰοθετεῖ μιὰ εἰκόνα – τῆς ὁποίας ὁ προκαθορισμὸς, γι' αὐτὴν τὴν ἐπίπτωση φάσης, ὑποδεικνύεται ἀρκετά ἀπὸ τὴ χρήση, μέσα στὴ θεωρία, τοῦ ἀρχαίου ὄρου Imago.³

Ἔτσι, ἡ ἀγαλλιακὴ υἰοθέτηση τῆς κατοπτρικῆς του εἰκόνας ἀπὸ τὸ ἀκόμα βουτηγμένο μέσα στὴν κινή-

1. Cogito: Τὸ cogito ergo sum (σκέπτομαι ἄρα ὑπάρχω), βάση καὶ ἀφετηρία τῆς καρτεσιανῆς συλλογιστικῆς πού, χάρις στὴν καθημερινὴν εμπειρία τοῦ ἀσυνείδητου, τίθεται σὲ ἀμφισβήτηση ἀπὸ τὴν ψυχανάλυση. Τὸ ἐγὼ (moi), ἡ συνείδηση, δὲν εἶναι παρὰ μιὰ παραγνώριση τῶν σημαίνοντων ἐκείνων πού ἔχοντας ἐγγραφεῖ στὴ δομὴ τοῦ ὑποκειμένου (δίκτυον σημαίνοντων) συγκροτοῦν καὶ ὑλοποιοῦν τὴν ἐπιθυμία. Τὸ φροῦδικὸ cogito εἶναι τὸ desidero (Σ.τ.Μ.).

2. Aha Erlebnis: κατάσταση ἔξαρσης ἀγαλλιακῆς πού δίνει ἡ εμπειρία τῶν παραισθησιογόνων. Βλ. J. Lacan, *Écrits*, «Subversion du sujet et dialectique du desir» (Ἀνατροπὴ τοῦ ὑποκειμένου καὶ διαλεκτικὴ τῆς ἐπιθυμίας) (Σ.τ.Μ.).

3. Imago: ἀσυνείδητο πρότυπον προσώπου πού προσανατολίζει ἐκλεκτικὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο τὸ ὑποκείμενον ἀντιλαμβάνεται τὸν ἄλλο· ἡ διεργασία του γίνεται μὲ ἀφετηρία τίς πρώτες δια-υποκειμενικὲς σχέσεις, πραγματικὲς ἢ φανταστικὲς, πρὸς τὸ οἰκογενειακὸ περιβάλλον (Σ.τ.Μ.).

τική του αδυναμία και την εξάρτηση του ταίματος όν, πού είναι ο μικρός άνθρωπάκος σ' αυτό το στάδιο, βλέπουμε ότι μάς φανερώνει, σε μία κατάσταση παραδειγματική, τη συμβολική μήτρα όπου σπεύδει, σε μορφή πρωταρχική, το πρώτο ενικό πρόσωπο, προτού αντικειμενοποιηθεί χάρη στη διαλεκτική της ταύτισης προς τόν άλλο, και προτού ο λόγος του αποδώσει το καθολικό στοιχείο της λειτουργίας του ως υποκειμένου.

Η μορφή αυτή, άλλωστε, θα μπορούσε μάλλον να χαρακτηριστεί, αν θέλαμε να την τοποθετήσουμε μέσα σε μία γλωσσική μας ταξινόμηση, ως *ιδανικό πρώτο ενικό πρόσωπο*, με την έννοια ότι θα είναι επίσης η πηγή για τις δευτερεύουσες ταυτίσεις, όρο με τόν οποίο αναγνωρίζουμε τις λειτουργίες λιμπντικής εξομάλυνσης. Άλλά τό σημαντικό σημείο είναι ότι η μορφή αυτή τοποθετεί τη διάσταση του *εγώ* (μοί), ήδη πριν από τόν κοινωνικό της προσδιορισμό, σε μία γραμμή μυθολογίας παντοτινά αναλλοίωτης για τό μόνο του άτομο ή - όρθότερα - σε μία γραμμή πού δέν θά ανταμώσει παρά άσυμπτωτικά τό γίνεσθαι του υποκειμένου, όποιαδήποτε κι άν είναι ή επιτυχία τών διαλεκτικών συνθέσεων με τίς όποιες οφείλει ως *πρώτο ενικό πρόσωπο* να λύσει ή δυσαρμονία του με τήν ίδια του τήν πραγματικότητα.

Διότι τό συνολικό σχήμα του σώματος, με τό όποιο τό υποκείμενο, μέσα σ' έναν αντικατοπτρισμό, προπορεύεται της ώριμησης της δύναμής του, δέν του έχει δοθεί παρά σάν Gestalt,* δηλαδή με μία έξωτερικότητα όπου άσφαλώς ή μορφή αυτή είναι περισσότερο συνιστώσα παρά συνισταμένη άλλά όπου, κυρίως, του εμφανίζεται με ένα ανάγλυφο παράστημα πού τήν άκίνητοποιεί και με μία συμμετρία πού τήν αντίστρέφει, σε αντίθεση προς τήν άναταραχή τών κινήσεων με τίς όποιες δοκιμάζεται έμψυχώνοντας τήν. Έτσι ή Gestalt αυτή, πού τή δεσμευτική επιρροή της πρέπει να θεωρούμε συνδεδεμένη με τό είδος - παρόλο πού ο κινητήριος χαρακτήρας της είναι άκόμη δυσδιάγνωστος - με τίς δύο αυτές όψεις της εμφάνισής της, συμβολίζει τή νοητική μονιμότητα του πρώτου ενικού προσώπου και προαπεικονίζει ταυτόχρονα τόν άλλοτριωτικό του προσορισμό: έγκυμονεί άκόμη τίς αντίστοιχίες πού ένώνουν τό πρώτο ενικό πρόσωπο στο άγαλμα όπου ο άνθρωπος προβάλλει τόν έαυτό του καθώς και στα φαντάσματα πού τόν κυριαρχούν, στο αυτόματο τελικά όπου, μέσα σε μία διαφορούμενη σχέση, τείνει να τελειώσει ο κόσμος της κατασκευής του.

Πράγματι, για τίς Imago, πού - στην καθημερινή μας έμπειρία και στο ήμίφως της συμβολικής άποτελεσματικότητας* - έχουμε τό προνόμιο να διακρίνουμε τήν κάτοψη τών καλυμμένων τους προσώπων, ή κατοπτρική εικόνα φαίνεται να είναι τό κατώφλι του όρατου κόσμου. Αυτό τό διαπιστώνουμε όταν έμπιστευθούμε τήν κατοπτρική διάταξη πού παρουσιάζει στην παραίτηση και στο όνειρο ή Imago του

ιδίου του σώματος, είτε πρόκειται για τίς αντικειμενώδεις προβολές του, ή όταν παρατηρήσουμε τό ρόλο του μηχανισμού του καθρέφτη στις έμφανίσεις του σωσία, όπου εκδηλώνονται ψυχικές πραγματικότητες, ετερογενείς άλλωστε.

Τό γεγονός ότι μία Gestalt είναι ικανή να έχει διαμορφωτικές επιπτώσεις στον οργανισμό, πιστοποιήθηκε από ένα βιολογικό πειραματισμό πού, ώστόσο, είναι τόσο ξένος προς τήν ιδέα της ψυχικής αιτιότητας, ώστε δέν μπορεί ν' άποφασίσει να τή διατυπώσει σάν τέτοια. Όμως αυτό δέν τόν εμποδίζει να άναγνωρίζει ότι ή ώριμηση της γονής στο θηλυκό περιστέρι έχει για άναγκαία προϋπόθεση τή θέα ενός όμοειδούς, άνεξαρτήτως φύλου, προϋπόθεση τόσο επαρκή πού ή επίπτωσή της φανερώνεται βάζοντας άπλώς στη δυνατότητα του υποκειμένου τό άντανაკλαστικό πεδίο ενός καθρέφτη. Έπίσης, τό πέρασμα του κούκου στο γένος, από τή μοναχική ζωή στην όμαδική, επιτυγχάνεται εκθέτουσα τό υποκείμενο, σ' ένα όρισμένο στάδιο, στην άποκλειστικά όπτική ένέργεια μιας παρεμφερούς εικόνας, φτάνει να τήν έμψυχώνουν κινήσεις πού τό ύφος τους να μοιάζει άρκετά με τίς χαρακτηριστικές κινήσεις του είδους του. Γεγονότα πού έγγράφονται σε μία τάξη όμοιομορφικής ταύτισης πού περιέχει τό έρώτημα του νοήματος της όμορφιάς ως διαμορφωτικής και έρωτογενοϋς.

Τά γεγονότα ώστόσο του μιμητισμού, πού έχουν συλληφθεί ως γεγονότα ετερομορφικής ταύτισης, έφόσον θέτουν τό πρόβλημα της σημασίας του χώρου για τόν ζώντα οργανισμό, δέν μάς ενδιαφέρουν εδώ λιγότερο - δεδομένου ότι οι ψυχολογικές έννοιες δέν είναι φυσικά λιγότερο κατάλληλες για να τά φωτίσουν από τίς γελοιές προσπάθειες πού έπιχειρήθηκαν με σκοπό να τά υπαγάγουν στον δήθεν κυρίαρχο νόμο της προσαρμογής. Άς υπενθυμίσουμε μόνο τις άστραλές με τίς όποιες έλαμψε ή σκέψη (νέα τότε και σε φρέσκια ρήξη με τό κοινωνιολογικό σώμα όπου είχε διαμορφωθεί) ενός Roger Caillois (Ροζέ Καγιουά) όταν με τόν όρο *θρυλική ψυχασθένεια* άπέδιδε τό μορφολογικό μιμητισμό στην έμμομη ιδέα του χώρου με τήν άποπραματοποιούσα επίπτωσή της.

4. Gestalt: ή έξωτερική συνολική μορφή (Σ.τ.Μ.).

* Βλ. Claude Levi Strauss, «L'efficacité symbolique» (Η συμβολική άποτελεσματικότητα), in *Revue d'histoire des religions*, Ιαν. - Μαρ. 1949.

Έχουμε ήδη δείξει στην κοινωνική διαλεκτική, πού δομεί ως παρανοϊκή την ανθρώπινη γνώση,* τό λόγο πού την καθιστά περισσότερο αυτόνομη απ' αυτήν του ζώου, ως πρὸς τό πεδίο δυνάμεων τῆς ἐπιθυμίας, ἀλλά καί πού την καθορίζει μ' ἐκείνη την αἴσθηση «λίγης πραγματικότητας» πού τῆς καταμαρτυρεῖ ἢ ὑπερρεαλιστική ἀνικανοποίηση. Καί οἱ συλλογισμοί αὐτοί μᾶς ὑποκινοῦν νά ἀναγνωρίσουμε μέσα στή χωρική αἰχμαλωσία πού ἐκδηλώνει τό στάδιο τοῦ καθρέφτη τήν ἐπίπτωση στόν ἄνθρωπο, προϋπάρχουσα μάλιστα τῆς διαλεκτικῆς αὐτῆς, μίας ὀργανικῆς ἀνεπάρκειας τῆς φυσικῆς του πραγματικότητας, ἂν εἶναι πάντα ἀλήθεια ὅτι μποροῦμε νά δώσουμε κάποιο νόημα στόν ὄρο φύση.

Ἡ λειτουργία τοῦ σταδίου τοῦ καθρέφτη μᾶς ἀποδεικνύεται λοιπόν ως εἰδική περίπτωση τῆς λειτουργίας τῆς Imago πού ἐγκαθιστᾷ μιά σχέση τοῦ ὀργανισμοῦ πρὸς τήν πραγματικότητά του, ἢ, ὅπως λέγεται, ἀπό τήν Innenwelt στήν Umwelt.⁶ Ἀλλά στόν ἄνθρωπο ἡ σχέση αὐτή μέ τή φύση εἶναι ἀλλοιωμένη ἀπό ἓνα ὀρισμένο σχίσμο τοῦ ὀργανισμοῦ μέσα του, ἀπό μιά πρωταρχική Διχόνοια πού τήν προδίδουν τά σημάδια δυσφορίας καί ἡ κινητήρια ἀσυνταξία τῶν πρώτων βρεφικῶν μηνῶν. Ἡ ἀντικειμενική ἔννοια τῆς ἀνατομικῆς ἡμιτέλειας τοῦ πυραμοειδοῦς συστήματος καθὼς καί τῶν χυμοειδῶν κατάλοιπων τοῦ μητρικοῦ ὀργανισμοῦ, ἐπιβεβαιώνουν αὐτή τήν ἀποψη πού διατυπώνουμε, ὅτι δηλαδή στόν ἄνθρωπο ὑπάρχει τό δεδομένο μίας πραγματικῆς εἰδοποιῶν προϋμότητος τῆς γέννησης.

Ἄς παρατηρήσουμε, ἐξάλλου, ὅτι τό δεδομένο αὐτό ἔχει ἀναγνωριστῆ ἀπό τούς ἐμβρυολόγους μέ τόν ὄρο ἐμβρυοποίηση πού προσδιορίζει τήν ὑπερίσχυση τῶν συστημάτων τοῦ νευράξονος πού ἀποκαλοῦνται ἀνώτερα καί εἰδικά τοῦ φλοιοῦ, πού οἱ ψυχολογικῆς ἐπεμβάσεις θά μᾶς ὀδηγήσουν νά συλλάβουμε ως ἐνδοργανικό καθρέφτη.

Ἡ ἀνάπτυξη αὐτή βιώνεται ως χρονική διαλεκτική πού ἀποφασιστικά προβάλλει σέ ἱστορία τῆ διαμόρφωση τοῦ ἀτόμου. Τό στάδιο τοῦ καθρέφτη εἶναι ἓνα δράμα πού ἡ ἐσωτερική του ὄψη σπεύδει ἀπό τήν ἀνεπάρκεια στό πρωθύστερο καί πού γιά τό ὑποκείμενο, αἰχμαλωτισμένο στήν πλάνη τῆς χωρικῆς ταύτισης, μηχανεύεται ἀλληλοδιαδεχόμενες φαντασιώσεις μίας κομματιασμένης εἰκόνας τοῦ σώματός του καί μίας μορφῆς πού θά ὀνομάσουμε ὀρθοπεδική τῆς ὀλότητάς του – τελικά, μίας πανοπλίας υἰοθετημένης ἀλλοτριωτικῆς ταυτότητας πού μέ τήν ἀκαμπτη δομή τῆς θά σημαδεύει ὀλόκληρη τῆ νοητικῆ του ἀνάπτυξη. Ἔτσι, ἡ ρήξη τοῦ κύκλου ἀπό τήν Innenwelt στήν Umwelt γεννά τόν ἀνεξάντλητο τετραγωνισμό τῶν ἐπανακολλήσεων τοῦ ἐγῶ (μοί).

Αὐτό τό κομματιασμένο σῶμα, ὄρο πού ἔκανα ἐπίσης ἀποδεκτό στό σύστημά μας τῶν θεωρητικῶν ἀναφορῶν, ἐμφανίζεται τακτικά στά ὄνειρα, ὅταν ἡ κίνηση τῆς ἀνάλυσης ἀγγίζει ἓνα ὀρισμένο ἐπίπεδο ἐπιθετικῆς ἀποσύνθεσης τοῦ ἀτόμου. Ἐμφανίζεται τότε μέ τή μορφή ἀποχωρισμένων μελῶν κι ἐκείνων

τῶν ἐξωσκοπικά ἀπεικονισμένων ὀργάνων, πού παίρνουν φτερά καί ὀπλίζονται γιά τίς ἐντερικές καταδιώξεις, τίς ἀποθανατισμένες γιά πάντα μέ τῆ ζωγραφική τοῦ ὀραματιστῆ Jérôme Bosch κατά τήν ἀνοδό τους, τό 15ο αἰῶνα, στό φανταστικό ζενίθ τοῦ μοντέρνου ἀνθρώπου.

Ἀλλά ἡ μορφή αὐτή ἀποκαλύπτεται ἀπτή στό ἴδιο τό ὀργανικό ἐπίπεδο μέ τίς γραμμές τῆς (ἐκδηλῆς στά συμπτώματα σχίσσης ἢ σπασμοῦ τῆς ὑστερίας) εὐθραυστοποίησης πού προσδιορίζουν τῆ φαντασματικῆ ἀνατομία.

Ἀντίστοιχα, ἡ διαμόρφωση τοῦ πρώτου ἐνικοῦ προσώπου συμβολίζεται ὀνειρικά μέ ἓνα περιχαρῶμένο στρατόπεδο, ἢ καλύτερα ἓνα στάδιο, πού ἀπό τήν ἐσωτερική ἀρένα διανέμει στόν περίβολό τῆς, στήν περιφέρειά τῆς μέ τά χαλάσματα καί τά ἔλη, δύο πεδία ἀγῶνα ἀντιτιθέμενα ὅπου τό ὑποκείμενο περιπλέκεται στήν ἀναζήτηση τοῦ ἀγέρωχου καί μακρινοῦ ἐσωτερικοῦ πύργου, πού ἡ μορφή του (μερικῆς φορῆς κι αὐτή στό ἴδιο σενάριο) συμβολίζει τό αὐτό μέ τρόπο συναρπαστικό. Καί κατά τόν ἴδιο τρόπο, στό νοητικό ἐπίπεδο θρῖσκουμε πραγματοποιημένες αὐτές τίς δομές ὀχυρωμένου ἔργου πού ἡ μεταφορικῆ τους ἔκφραση ξεπηδᾷ αὐτόματα καί σάν βγαλμένη ἀπό τά ἴδια τά συμπτώματα τοῦ ὑποκειμένου γιά νά δηλώσει τούς μηχανισμούς ἀντιστροφῆς, ἀπομόνωσης, ἀναδιπλασιασμοῦ, ἀκύρωσης, μετατόπισης τῆς καταναγκαστικῆς (ἰδεοληπτικῆς) νευρώσης.

Ὡστόσο, ἂν χτίζαμε μόνο πάνω σ' αὐτά τά ὑποκειμενικά δεδομένα καί ἂν τά χειραφετούσαμε ἐλάχιστα ἀπό τήν προϋπόθεση ἐμπειρίας πού μᾶς τά δίνει μέσω μίας τεχνικῆς τοῦ λόγου, οἱ θεωρητικῆς μας προσπάθειες θά ἔμεναν ἐκθεσιμῆνες στή μομφή ὅτι προβάλλονται στό ἀδιανόητο ἐνός ἀπόλυτου ὑποκειμένου: γι' αὐτό ψάξαμε, στήν ὑπόθεση πού θεμελιώσαμε ἐδῶ μέ τῆ συνδρομή ἀντικειμενικῶν δεδομένων, τόν καθοδηγητικό πίνακα μίας μεθόδου συμβολικῆς ἐπαγωγῆς. Ἡ μέθοδος αὐτή ἐγκαθιδρύει στίς ἄμυνες τοῦ ἐγῶ μιά γενετική τάξη πού ἀνταποκρίνεται στήν εὐχή τῆ διατυπωμένη ἀπό τήν Ἄννα Φρόντντ στό πρώτο μέρος τοῦ μεγάλου τῆς ἔργου καί τοποθετεῖ (ἀντίθετα ἀπό μιά συχνά διατυπωμένη πρόληψη) τήν ὑστερική

* J. Lacan, *Écrits*, σελ. 111 καί 180.

5. Innenwelt: ὁ μέσα κόσμος (Σ.τ.Μ.).

6. Umwelt: ὁ ἔξω κόσμος (Σ.τ.Μ.).

απόθεση και τις επιστροφές της σε ένα στάδιο πύο άρχαίο από τήν καταναγκαστική αντίστροφη και τις απομονωτικές της διαδικασίες. Κι αυτές τις τέλευταιες, τις τοποθετεί πρίν από τήν παρανοϊκή άλλοτριώση πού χρονολογείται από τή στροφή του κατοπτρικού πρώτου ένικου προσώπου σε κοινωνικό πρώτο ένικό πρόσωπο.

Η στιγμή αυτή, όπου τελειώνει τό στάδιο του καθρέφτη μέ τήν ταύτιση στην Imago του όμοιου και τό δράμα της πρωταρχικής ζήλειας (της όποιας τή σημασία έδειξε τόσο καλά ή Charlotte Bühler στά γεγονότα του παιδικού μεταδατισμού) εγκαινιάζει τή διαλεκτική πού από τότε συνδέει τό πρώτο ένικό πρόσωπο μέ καταστάσεις κοινωνικά έπεξεργασμένες.

Πρόκειται για τή στιγμή πού άποφασιστικά κάνει όλη τήν ανθρώπινη γνώση νά γύρει πρός τό πέρασμα από τή μεσολάβηση της έπιθυμίας του άλλου, πού συγκροτεί τά αντικείμενά της σε μιά άφρημένη ίσοτιμία μέσω του συναγωνισμού του άλλου, και κάνει τό πρώτο ένικό πρόσωπο τό όργανο εκείνο για τό όποιο κάθε ώθηση τών ένστίκτων θά είναι κίνδυνος, άκόμη κι άν άνταποκρίνεται σε μιά φυσική ώρίμανση – ή ίδια άλλωστε ή έξομάλυνση της ώρίμανσης αυτής θά έξαρτάται πλέον στον άνθρωπο από μιά πολιτιστική διεργασία: όπως βλέπει τόν έαυτό του για τό σεξουαλικό αντικείμενο μέσα στο οιδιπόδειο σύμπλεγμα.

Ο όρος πρωτογενής ναρκισσισμός, μέ τόν όποιο ή θεωρία δηλώνει τή λιμπινική έπένδυση πού άνήκει χαρακτηριστικά στή στιγμή αυτή, άποκαλύπτει στους έφευρέτες της, στο φώς της θεωρίας μας, τό πύο βαθύ αίσθημα τών λανθανόντων της σημαντικής. Άλλά φωτίζει έπίσης τή δυναμική αντίθεση αυτής της λιμπιντο πρός τή σεξουαλική λιμπιντο, αντίθεση πού όρισμένοι έψαξαν νά όρίσουν όταν επικαλέστηκαν ένστικτα καταστροφής και μάλιστα θανάτου, για νά έξηγήσουν τήν προφανή σχέση της ναρκισσιστικής λιμπιντο μέ τήν άλλοτριωτική μορφή του πρώτου ένικου προσώπου, μέ τήν έπιθετικότητα πού αναδύεται άπ' αυτήν σε κάθε σχέση πρός τόν άλλον, έστω κι άν πρόκειται για τή βοήθεια τήν πύο σαμαρειτική.

Έπειδή άγγιξαν έτσι αυτήν τήν ύπαρξιακή άρνητικότητα πού ή πραγματικότητά της προβάλλεται τόσο έντονα από τή σύγχρονη φιλοσοφία του είναι και του άνύπαρκτου.

Άλλά ή φιλοσοφία αυτή δέν συλλαμβάνει δυστυχώς τήν ύπαρξιακή άρνητικότητα παρά μέσα στα όρια μιας σελη-αυτάρκειας της συνείδησης πού, έχοντας καταγραφεί στα αξιώματά της, φυλακίζει στις συστατικές παραγωγώσεις του έγώ τήν ψευδαίσθηση αυτονομίας στην όποια έπαφεται. Παιχνίδι του πνεύματος πού, μέ τό νά τρέφεται ιδίόρρυθμα μέ δάνεια από τήν αναλυτική έμπειρία, κορυφώνεται στην άξίωση ότι έξασφαλίζει μιάν ύπαρξιακή ψυχανάλυση.

Στήν άκρη της ιστορικής έπιχειρήσης μιας κοινωνίας φτιαγμένης για νά μήν αναγνωρίζει κανείς πιά στον έαυτό του άλλη λειτουργία παρά χρησιμοθηρική και μέ τήν άγωνία του άτόμου μπροστά στή στρατοπεδευτική μορφή του κοινωνικού δεσμού, πού ή άνάδυσή της φαίνεται νά άνταμείβει αυτήν τήν προσπάθεια, ό ύπαρξισμός μπορεί νά κριθεί από τις δικαιολογίες πού δίνει για τά ύποκειμενικά άδιέξοδα πού

πράγματι προκύπτουν άπ' αυτόν: μιά έλευθερία πού δέν καταξιώνεται ποτέ τόσο αυθεντική όσο μέσα στους τοίχους μιας φυλακής, μιά άπαίτηση στρατεύσους όπου εκφράζεται ή άνικανότητα της καθαρής συνείδησης νά ξεπεράσει μιά όποιαδήποτε κατάσταση, μιά ήδονοβλεπτικο-σαδιστική έξιδανίκευση της σεξουαλικής σχέσης, μιά συνείδηση του άλλου πού δέν ίκανοποιείται παρά μέ τό γεγκελιανό φόνο.⁷

Σ' αυτά όλες μας οι έμπειρίες αντίτίσονται στο μέτρο πού μās άποστρέφουν από τό νά συλλάβουμε τό έγώ σαν έπικεντρωμένο στο σύστημα αντίληψη – συνείδηση, σαν όργανωμένο από τήν «αρχή της πραγματικότητας» όπου διατυπώνεται ή έπιστημονοειδής προκατάληψη, ή πλέον αντίθετη πρός τή διαλεκτική της γνώσης – για νά μās ύποδείξει νά ξεκινήσουμε από τή λειτουργία της παραγνώρισης πού τό χαρακτηρίζει σε όλες τις δομές, πού μέ τόση δύναμη διατύπωσε ή Άννα Φρόντ: γιατί άν ή Verneinung αντιπροσωπεύει τήν καταφανή του μορφή, λανθάνουσες για τό μεγαλύτερο μέρος θά μείνουν οι έπιπτώσεις του όσο δέν θά έχουν φωτιστεί από κάποιο άντανακλώμενο φώς στο έπίπεδο του μοιραίου όπου εκδηλώνεται τό αυτό. Έτσι γίνεται κατανοητή αυτή ή άδράνεια ή χαρακτηριστική τών διαμορφώσεων του πρώτου ένικου προσώπου, όπου μορούμε νά δούμε τόν εκτενέστερο όρισμό της νεύρωσης: όπως ή άλωση του ύποκειμένου από τήν κατάσταση μās δίνει τό γενικότερο τύπο της τρέλας, αυτής πού βρίσκεται μέσα από τους τοίχους τών άσύλων, όπως κι εκείνης πού ξεκουφαίνει τή γή από τό θόρυβο και τήν παραφροσύνη της.

Οι όδύνες της νεύρωσης και της ψύχωσης άποτελούν για μās τό σχολείο τών παθών της ψυχής, όπως ή βελόνα της ψυχαναλυτικής πλάστιγγας – όταν μετράμε τήν κλίση της άπειλής της έπιθετικότητας πάνω σε όλόκληρες κοινότητες – μās δίνει τό δείκτη άπόσβεσης τών παθών της πόλης.

Σ' αυτό τό σημείο ζεύξης φύσης και πολιτισμού, πού ή ανθρωπολογία στις μέρες μας διερευνά έπίμονα, ή ψυχανάλυση μόνη αναγνωρίζει αυτόν τόν κόμβο φανταστικής ύποδούλωσης πού ή άγάπη φέλει πάντοτε νά λύνει ή νά κόβει. Για ένα τέτοιο έργο, τό άλτρουϊστικό αίσθημα είναι δίχως έλπίδα για μās πού άποκαλύπτουμε στο φώς τήν έπιθετικότητα πού ύπαγορεύει τή δράση του φιλόανθρώπου, του ιδεαλιστή, του παιδαγωγού, άκόμη και του άνανεωτή.

Μέ τήν προσφυγή πού προφυλάσσουμε του ύποκειμένου πρός ύποκειμενο, ή ψυχανάλυση μπορεί νά όδηγήσει τόν πάσχοντα ως τό έκστατικό όριο του «είσαι αυτό», όπου του άποκαλύπτεται τό σημείο του θνητού του προορισμού, αλλά δέν άνήκει μόνο στή δυνατότητα μας του ψυχαναλυτή νά τόν φέρουμε στή στιγμή εκείνη όπου αρχίζει τό πραγματικό ταξίδι.

‘Ο μαρξισμός περνάει κρίση;*

του Νίκου Πουλαντζά

Πρίν μιλήσουμε για τό καθαυτό θέμα μας, τήν κρίση του μαρξισμού, πρέπει νά πάρουμε ύπόψη διτ σήμερα πολλοί μιλούν γι’ αὐτήν τήν κρίση. Καί εἶναι φανερό διτ ἀνάλογα μέ τούς φορεῖς αὐτῆς τῆς ἐκτίμησης τό πολιτικό, τό ἰδεολογικό καί τό θεωρητικό νόημα τῆς κρίσης διαφέρει σημαντικά.

Φυσικά, γιά κρίση του μαρξισμού μιλούν πρώτοι καί καλύτεροι οἱ παλαιότεροι ἀλλά καί οἱ τωρινοί νεοφώτιστοι ἀντίπαλοί του πού, ἐκμεταλλούμενοι ὀρισμένα σοβαρά προβλήματα του μαρξισμού, μέ τή μεγαλύτερη άνεση του κόσμου διακηρύσσουν σέ ἄλλους τούς τόνους διτ ὁ Μάρξ πέθανε πιά, διτ ὁ μαρξισμός ξεπεράστηκε ὀριστικά. Τό φαινόμενο αὐτό καθαυτό δέν εἶναι καινούριο. Ἀπό τότε πού ὑπάρχει ὁ μαρξισμός, οἱ ἀντίπαλοί του, καί γενικότερα ἡ δεξιά διανόηση, φρόντιζαν ἐπιμελῶς νά τόν παρουσιάσουν σάν μιά ἤδη ξεφλημένη θεωρία.

Ἡ πάγια καί παλιά αὐτή τακτική παίρνει σήμερα νέες καί ἰδιαίτερα έντονες μορφές σέ ὀρισμένες χώρες του δυτικού κόσμου. Πράγματι, μετά ἀπό μιά μακροχρόνια περίοδο σοβαρῆς ὑποχώρησης τῆς ἀρχουσας ἰδεολογίας σέ ἄλλους τούς τομεῖς (στά Πανεπιστήμια, στήν ἔρευνα καί γενικότερα στούς διανοούμενους), ὑποχώρηση πού ἀρχισε μέ τήν ἀνοδο τῶν ἐργατικῶν καί πολιτιστικῶν κινήματων στήν Εὐρώπη – Μάης 1968 – καί πού εἶχε ἤδη ἐπισημανθεῖ στίς ΗΠΑ μέ τήν ἀντίσταση στόν πόλεμο του Βιετνάμ, διαπιστώνουμε ἕνα εἶδος ἀνασύνταξης τῆς μέ νέες μορφές. Ἡ προσπάθεια ἀνασύνταξης τῆς ἀρχουσας ἰδεολογίας συμβαδίζει παράλληλα μέ μιά γενική ἐπίθεση ἐναντίον του μαρξισμού σέ ἄλλα τά μέτωπα. Τόσο ἡ νέα μορφοποίηση ὅσο καί ἡ ἀντεπίθεση τῆς ἀρχουσας ἰδεολογίας παρουσιάζει ἀντιφατικά χαρακτηριστικά, πράγμα πού χαρακτηρίζει, βέβαια, κάθε ἰδεολογικό μόρφωμα. Οἱ ἀντιφάσεις ὅμως αὐτές εἶναι πολύ έντονότερες σήμερα γιατί ἡ ἀναπαραγωγή καί ἡ μετάδοσή τῆς δέν πραγματοποιοιοῦνται συστηματοποιημένα ἀλλά

μέ τρόπο ἀποσπασματικό. Αὐτό ὀφείλεται στό γεγονός διτ τό εἰδικό βάρος τῶν ἰδεολογικῶν μηχανισμῶν πού τήν ἀναπαράγουν τείνει νά μετατοπιστεῖ ἀπό τόν ὀργανωμένο θεσμικά Λόγο (Σχολεῖο, Πανεπιστήμιο, ἐκδόσεις κλπ) πρὸς τά μέσα μαζικῆς ἐνημέρωσης (ραδιόφωνο, τηλεόραση, μαζικός τύπος κλπ.)

Τά στοιχεῖα τῆς ἀρχουσας ἰδεολογίας σήμερα

Πολύ σχηματικά βέβαια, μπορούμε νά ἐντοπίσουμε τρία καθοριστικά στοιχεῖα τῆς σημερινῆς ἀρχουσας ἰδεολογίας. Πρώτα τόν *ἰρρασιοναλισμό* πού ἐμφανίζεται – στήν ἀκραία του μορφή – στή σκέψη τῶν «Νέων Φιλοσόφων» ἀλλά πού δέν περιορίζεται μόνο σ’ αὐτούς. Ἡ ἐπίθεση κατά του μαρξισμού συνοδεύεται μέ μιά γενικότερη ἐπίθεση ἐναντία στόν ὀρθολογισμό καί συμπεριλαμβάνει ἀκόμη καί τή φιλοσοφία του εὐρωπαϊκοῦ Διαφωτισμοῦ (πού θεωρεῖται πρόδρομος του Μάρξ), στό ὄνομα του φαντασιακοῦ καί του «ἐπιθυμητικοῦ» στοιχείου ἡ μέ τήν ἀναβίωση στή Δ. Εὐρώπη (Γαλλία, Ἀγγλία) του θρησκευτικοῦ σπιρτουαλισμοῦ μέ διάφορες μορφές.

Δεύτερο τόν *νεοφιλελευθερισμό*: πρόκειται ἐδῶ γιά μιά ἐγχειρηματική ἐκμετάλλευση καί διαστρέβλωση, ἀπό μέρος τῆς ἀρχουσας ἰδεολογίας, τῆς σωστῆς μάχης γιά τά δικαιώματα του ἀνθρώπου καί γιά μιά ἀναβίωση του μύθου του «δυτικοῦ πολιτισμοῦ» ὡς ἀποκλειστικοῦ μέτρου κρίσης τῆς δημοκρατίας καί, γενικότερα, τῆς πολιτιστικῆς προόδου. Στό κοινωνικο-οικονομικό πεδίο, ὁ νεοφιλελευθερισμός προπαγανδίζει τήν ἀνάγκη νά ἀπελευθερωθεῖ ἡ οἰκονομία ἀπό τίς μέχρι τώρα κρατικές παρεμβάσεις μέσα στίς συνθήκες τῆς σημερινῆς δομικῆς οἰκονομικῆς κρίσης. Ἐτσι ὅμως ἀποκαλύπτει τό τέλος τῆς κενυσιανῆς πολιτικῆς καί του Welfare State, ἀποκαλύπτει δηλαδή τήν ὀπισθοδρομηση του ρόλου τῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς του κράτους (κοινωνικές ἀσφαλίσεις, ἐπιδόματα ἀνεργίας κλπ). Παρά ταῦτα αὐτός ὁ νεοφιλελευθερισμός ἀντιμάχεται τό μαρξισμό προσπαθώντας νά κάνει πιστευτό διτ τό Γκουλάγκ ἐμπεριέχεται στόν ἴδιο τό θεωρητικό του πυρήνα, ὅπως τό σύννεφο ἐμπεριέχει τή βροχή.

Δέν εἶναι τάχα στήν ΕΣΣΔ, λένε, πού ὁ μαρξισμός βρῖσκεται στήν ἐξουσία καί δέν εἶναι ἡ ΕΣΣΔ καί οἱ ἄλλες «σοσιαλιστικές» χώρες καθαρές περιπτώσεις ὀλοκληρωτικῶν καθεστώτων, ὅπου παραβιάζονται

* Τό κείμενο πού ἀκολουθεῖ ἔχει παρουσιαστεῖ στήν ἐφημερίδα ΤΑ ΝΕΑ (19 καί 20 Μαρτίου 1979). Ἡ παρούσα δημοσίευση περιλαμβάνει ὀρισμένες προσθήκες καί διορθώσεις πού ἦταν ἀπαραίτητες.

άυστολα τὰ δικαιώματα καί οἱ πολιτικές ἐλευθερίες;

Τρίτο στοιχείο τόν **αὐταρχισμό**: ὁ πατερναλιστικός Λόγος, πού τονίζει τήν ἀνάγκη πειθαρχίας τῶν πολιτῶν καί περιορισμοῦ ἀπό μέρος τους τῆς «κατάχρησης» τῶν δημοκρατικῶν ἐλευθεριῶν. Τά ἰδεολογικά θέματα τοῦ αὐταρχισμοῦ ἐκφράζονται καθαρά στήν περίφημη ἐκθεση τῆς Τριμεροῦς Ἐπιτροπῆς πού συνήλθε τό 1975, τῆς γνωστῆς ἐπιτροπῆς εἰδημόνων στήν ὁποία συμμετεῖχε πρὶν ἀπό τήν ἐκλογή του ὁ Πρόεδρος Κάρτερ, ὁ σημερινός πρωθυπουργός τῆς Γαλλίας Ρ. Μπάρ, ὁ Ἰταλός μεγαλοβιομήχανος Τζοβάνι Ἀνιέλι καί ὁ πρόεδρος τοῦ Ἰαπωνικοῦ τραπεζικοῦ κονσόρτιουμ Μιτσουμπισί. Ἡ νέα ἔξαρση τοῦ αὐταρχικοῦ ἰδεολογικοῦ λόγου καλύπτει τή γενικότερη παρακμή τῶν δημοκρατικῶν θεσμῶν στίς σύγχρονες κοινωνίες, τόν αὐξανόμενο ρόλο τῶν γραφειοκρατικῶν διαύλων, καθὼς καί τήν ἰδιαίτερη σημασία τῶν ἰδεολογικῶν κρατικῶν μηχανισμῶν γιά μιὰ καταπίεση ἢ ὁποία βασίζεται, ἴσως, λιγότερο στήν ἀσκηση ἀνοιχτῆς φυσικῆς βίας καί περισσότερο στήν ἐσωτερικευση τῆς βίας στά ἐπιμέρους άτομα σάν συμβολική βία.

Τά προηγούμενα στοιχεία, ὅσο ἀντιφατικά κι ἂν μοιάζουν μεταξύ τους, παρουσιάζουν ἐσωτερική συνοχή πού τὰ συγκροτεῖ σέ κοσμοθεωρία. Ξέρουμε ἄλλωστε διό ὁ φιλελευθερισμός συμβάδιζε συχνά, ἀπό ἰδεολογική ἀποψη, μέ τόν αὐταρχισμό ἤδη ἀπό τίς ἀρχές τῆς ἀστικῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας. Γιά τόν Ρουσσώ λόγου χάρι, ὁ φιλελευθερισμός στίς κοινωνικές σχέσεις συνόδευε τήν ἀντίληψη διό «κάθε πολίτης πρέπει νά εἶναι ὅσο τό δυνατόν πιό ἀνεξάρτητος ἀπό τοὺς ἄλλους πολίτες καί ὅσο τό δυνατόν πιό ἐξαρτημένος ἀπό τό Κράτος». Ἐπίσης, οἱ Ἄγγλοι φυσιοκράτες, ἐνῶ ἦταν ἐνθερμοί θιασῶτες τοῦ φιλελευθερισμοῦ στό οἰκονομικό πεδίο, παρουσιάζονταν ταυτόχρονα ὁπαδοί τοῦ δεσποτισμοῦ στό ἐπίπεδο τοῦ Κράτους, ἐνός Κράτους πού θά διαφύλαττε τήν κοινωνική εἰρήνη ὥστε νά γίνεται δυνατή ἡ δράση τῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας.

Πρόβλημα παραμένει πάντα γιά ποιό λόγο ἡ ἰδιόρρησια σύμπτωση φιλελευθερισμοῦ καί αὐταρχισμοῦ δέν συνδυάζεται σήμερα, σέ ἀντίθεση μέ τό παρελθόν, μέ τόν ὀρθολογισμό ἀλλά μέ τόν ἰρρασιοναλισμό. Τό φαινόμενο, νομίζω, ἐξηγεῖται ἂν πάρομε ὑπόψη τό δεδομένο διό στίς μέρες μας ὑπάρχει μιὰ μετατόπιση τοῦ ἐιδικοῦ βάρους ἀπό τήν ὀργανωμένη φυσική βία στήν ἐσωτερικευμένη καταπίεση, πράγμα πού στό συμβολικό-ἰδεολογικό ἐπίπεδο μεταφράζεται μέ πολύπλοκο τρόπο. Ἐξηγεῖται ἐπίσης μέ τό γεγονός διό ἡ ὀλοένα ἐντεινόμενη τεχνοκρατική λογική στίς κοινωνικοπολιτικές σχέσεις δημιουργεῖ στά ἐπιμέρους ὑποκείμενα μιὰ ἰδιαίτερη τάση φυγῆς ἀπό τήν κοινωνική πραγματικότητα πού ἐκφράζεται, συμβολικά, μέ τόν ἰρρασιοναλισμό.

Θά πρέπει ἐπίσης νά ἐπισημάνουμε διό ἡ ἀνασυγκρότηση τῆς ἀρχουσας ἰδεολογίας, τῆς ὁποίας εἶμαστε μάρτυρες τά τελευταῖα χρόνια, συνδυάζεται μέ μιὰ μεγάλη ἤττα τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, ἰδιαίτερα μετά τίς περυσινές βουλευτικές ἐκλογές στή Γαλλία, μετά τήν ἀποτελμάτωση τῆς στρατηγικῆς τοῦ ἱστορικοῦ συμβιβασμοῦ στήν Ἰταλία καί, γενικότερα, τήν σχετική κάμψη τοῦ πολιτικοῦ χαρακτήρα τῶν ἐργατικῶν κινητοποιήσεων στή σημερινή Εὐρώπη. Μιά ἀπό

τίς συνέπειες αὐτῆς τῆς ἤττας ἢ τῆς κάμψης τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, εἶναι καί ἡ σχετική ὑποχώρηση τοῦ μαρξισμοῦ ἀπό τό ἰδεολογικό προσκήνιο, ἰδιαίτερα στίς χώρες ὅπου ἡ ἤττα βιώθηκε ἐντονότερα, ὅπως στή Γαλλία καί τήν Ἰταλία ἀλλά καί στή Γερμανία καί τήν Ἰσπανία. Κατά κάποιον τρόπο, σήμερα ὁ μαρξισμός δέν θεωρεῖται πολύ «τῆς μόδας», ὅπως ἦταν πρὶν δυό-τρία χρόνια. Καί κατά συνέπεια, ἀντιμετωπίζουμε μιὰ λυσσαλέα ἀντιμαρξιστική ἀντεπίθεση ἀπό τή μιὰ μεριά ὀλόκληρου τοῦ δεξιῦ καί τοῦ «φιλελεύθερου» κατεστημένου σέ ὅλα τὰ θεσμικά κυκλώματα. Ὑπάρχει δηλαδή ἓνα εἶδος ἀντιδραστικῆς ρεβάνς πού διευκολύνεται ἀπό τήν πολιτική ὑποχώρηση τῶν ἐργατικῶν κινήματων.

Ἡ θεωρητική προβληματική τῆς ἀντιμαρξιστικῆς ἀντεπίθεσης

Στόν τομέα τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν ἡ ἀντιμαρξιστική ἀντεπίθεση δέν ἐμφανίζεται πάντα ἀνοιχτά καί συχνά παίρνει μορφές πολύπλοκες καί καλυμμένες. Πιό συγκεκριμένα, συναντᾶμε μιὰ ἀναβίωση τῶν ἀπολιθωμάτων τοῦ δεμπεριανοῦ θετικισμοῦ ἀπό τή μιὰ μεριά καί τοῦ ἀγγλοσαξονικοῦ ἐμπειρισμοῦ ἀπό τήν ἄλλη. Χαρακτηριστικό γνώρισμα τῶν ἐπιθέσεων ἐναντία στό μαρξισμό εἶναι ἡ ἀρνηση τῆς καθοριστικῆς σημασίας πού ἔχει γιά τίς κοινωνικές ἐπιστήμες ἡ *θεωρία* καί, κατά τοῦτο, ἔχουμε μιὰ ἀναβίωση τοῦ

**ἡ ἐπίθεση κατά τοῦ μαρξισμοῦ
σήμερα, βασίζεται
στόν ἰρρασιοναλισμό,
στό νεοφιλελευθερισμό καί τόν
αὐταρχισμό (...) πού καλύπτουν
τήν παρακμή τῶν δημοκρατικῶν
θεσμῶν στίς σύγχρονες κοινωνίες**

ἐμπειρισμοῦ, ἐνῶ ἀπό ἄλλη μεριά προωθείται ἡ ἀρνηση τῆς συστατικῆς σχέσης πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στίς κοινωνικές ἐπιστήμες καί τήν πολιτική: ἀποσυνδέονται δηλαδή οἱ ἀξιολογικές ἀπό τίς πραγματολογικές κρίσεις, ἀποσύνδεση πού χαρακτηρίζει τή σκέψη τοῦ Μάξ Βέμπερ, τοῦ μεγαλύτερου ἴσως ἀστοῦ κοινωνιολόγου.

Ξέρουμε ὅμως, διό μιὰ ἀπό τίς βαθιές τομές πού ἐπέφερε ἡ μαρξιστική σκέψη στόν τομέα τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν εἶναι ὁ στενός συσχετισμός πού καθιερώνει ἀνάμεσα στήν ἀνάγκη γιά μιὰ συγκροτημένη *θεωρητική προβληματική*, γιατί μόνο ἔτσι μπορούμε νά ὀδηγηθοῦμε στήν συγκεκριμένη ἀνάλυση τῶν συγκεκριμένων καταστάσεων (θέμα στό ὁποῖο συμφωνεῖ ἡ σοβαρότερη σύγχρονη ἐπιστημολογική σκέψη), καί στόν τονισμό τῆς συστατικῆς σχέσης πολιτικῆς κοσμοθεώρησης καί ἐπιστημονικῆς σκέψης. Βλέπουμε, λοιπόν, διό μολονότι τά στοιχεία τοῦ θετικισμοῦ-ἐμπειρισμοῦ ἀπό τή μιὰ μεριά καί τοῦ ἰρρασιοναλισμοῦ

από την άλλη εμφανίζονται αντινομικά, ωστόσο, στο βαθμό που συμπέτουν στην άρνηση της θεωρίας, αναδεικνύονται σε κοινά, αν και αντιφατικά, στοιχεία της ίδιας κοσμοθεωρίας: της σημερινής ανασυγκροτημένης άρχουσας ιδεολογίας που, για άλλη μιά φορά, αντιπαρατίθεται στο μαρξισμό.

Χαρακτηριστικό είναι επίσης, στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης, το ξέσπασμα του καιροσκοπισμού μεγάλης μερίδας διανοούμενων. Όσο ο μαρξισμός ήταν της μόδας, ξεπευδαν να αυτοανακηρυχτούν αυθεντίες του μαρξισμού ή, σε άλλες περιπτώσεις, άποσιωπούσαν τις αντιρρήσεις και αντιθέσεις που είχαν προς το μαρξισμό. Σήμερα, οι ίδιοι συναγωνίζονται ποιός θα φανεί περισσότερο αντιμαρξιστής, ποιός κατηγορηματικότερα θα διακηρύξει το «ξεπέραςμα» του Μάρξ. Πολλοί μάλιστα επιδίδονται σε έπαισχυντες αυτοκριτικές για το «μαρξιστικό τους παρελθόν», - χαρακτηριστικό παράδειγμα οι «νέοι φιλόσοφοι», μιά κι όρισμένοι απ' αυτούς είχαν χρηματίσει παλιότερα μοσικόι, π.χ. ο Άντρέ Γκλυκτσμάν.

Βέβαια στην Ελλάδα, νομίζω ότι η ιδεολογική συγκυρία είναι ακόμη διαφορετική. Μετά την πτώση της δικτατορίας οι μαρξιστικές ιδέες κατέκτησαν σημαντική επιρροή στη νέα διανοήση και τους φοιτητές. Νομίζω όμως ότι η ιδεολογική συγκυρία θα μεταβληθεί σύντομα και στη χώρα μας και επειδή η έξωτερική επιρροή είναι σε κάθε περίπτωση ισχυρή, ιδιαίτερα τώρα που από κάθε πλευρά προβάλλεται η ανάγκη του ξευρωπαισμού μας και επειδή οι μαρξιστικές ιδέες δεν έχουν μολιάσει ικανοποιητικά τις κοινωνικές έπιστήμες στον τόπο μας. Γιατί πραγματικά, δεν μπορούμε να πούμε ότι έχουμε μιά σημαντική αυτόχθονη μαρξιστική παραγωγή έργων που θα μπορούσαν να αντισταθούν στις ιδεολογίες του ιρρασιοναλισμού, του εμπειρισμού και του νεοθετικισμού. Ήδη, άλλωστε, διαπιστώνονται όρισμένα πρόδρομα σημάδια. Ο νεοθεμπεριανός θετικισμός και, κυρίως, ο αγγλοσαξονικός εμπειρισμός αρχίζουν να αποκοτούν σταθερά έδαφος, αν και δεν αποτολμούν να εμφανιστούν με τό όνομα τους. Και επειδή στον τόπο μας είναι κανείς ό,τι δηλώσει, τά ρεύματα αυτά εμφανίζονται για την ώρα σαν «δημιουργικός» συνδυασμός και συνύπαρξη με το μαρξισμό.

Η ανάπτυξη αυτών των ρευμάτων θα είναι ιδιαίτερα επιζήμια: όχι μόνο λόγω του βαθιά αντιμαρξιστικού τους χαρακτήρα αλλά, κυρίως, γιατί θα ανακόψουν τις δυνατότητες που δημιουργήθηκαν για την ανάπτυξη μιάς αυτόχθονης θεωρητικής σκέψης. Πραγματικά, μετά την πτώση της δικτατορίας, παρουσιάστηκε ένα φαινόμενο νέο και έξαιρετικά έλπιδοφόρο: άρχισε να κατανοείται η ανάγκη μιάς σοβαρής θεωρητικής προβληματικής που μόνο όταν υπάρχει είναι δυνατό να όδηγηθούμε σε έπιστημονικές αναλύσεις που να ξεφεύγουν από την «άληθοφάνεια της καθημερινότητας» και τό στενό όρίζοντα της εμπειρικής μερικότητας. Τά αντιμαρξιστικά ρεύματα που υπαινίσσομαι, αντίθετα, κολακεύουν δημαγωγικά τό από χρόνια καλλιεργημένο στον Νεοέλληνα πνεύμα της εύκολιας, παρόλο που ξέρουμε ότι δεν υπάρχει «βασιλική όδος» (της εύκολιας) προς την έπιστήμη, όπως έλεγε ο Μάρξ. Έτσι, για έναν όρισμένο αριθμό νέων Έλλήνων έπιστημόνων, στην Ελλάδα ή στο έξωτερικό, ο μαρξισμός καταντά μιά άπλή φραστική χρήση μαρξίζουσας όρολογίας, όταν δεν είναι άγοραίο και

ύπεραπλουστευμένο προπέτασμα. Στά έργα τους οι θεωρητικές έννοιες καταντούν εμπειρικές κατηγορίες, πράγμα που άνοίγει τό δρόμο σε μιά σειρά συμβιβασμούς με την άρχουσα ιδεολογία. Παράδειγμα όρισμένες σύγχρονες μελέτες της ελληνικής πραγματικότητας, που ενώ αναφέρονται λεκτικά και εκ προοιμίου στην ανάγκη αναφοράς σε μιά ταξική ανάλυση, είναι άνίκανες να προσφέρουν στις έπιμέρους αναλύσεις τους την παραμικρή σοβαρή μελέτη της πάλης των τάξεων στην Ελλάδα.

Άκόμη περισσότερο, όλο και πιο συχνά βλέπουμε να εκδηλώνεται ένα είδος αντιμαρξισμού που δεν είναι συνειδητοποιημένος σαν τέτοιος από τά άτομα που τον προβάλλουν. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση άπόψεων που προβάλλονται σε βιβλία, περιοδικά ή και στις έφημερίδες που κινούνται στα νερά των παριζιάνων «Νέων Φιλοσόφων». Τό ενδιαφέρον και τό επικίνδυνο συνάμα είναι ότι οι άπόψεις αυτές αντικειμενικά διευκολύνουν τό έργο της έπισημης ιδεολογίας και τον ιδιότυπο τρόπο με τον όποιο ο νεοφιλελευθερισμός μιάς μερίδας της «έκσυγχρονισμένης προοδευτικής» διανόησης στηρίζει και προωθεί τό αυταρχικό κράτος της Δεξιάς.

Ύπάρχει, λοιπόν, κρίση του μαρξισμού;

Η έξαρση των ιδεολογικών θεμάτων του ιρρασιοναλισμού, του εμπειρισμού και του αυταρχισμού δεν

**για όρισμένους Έλληνες
έπιστήμονες ο μαρξισμός είναι
άπλή φραστική χρήση
μαρξίζουσας όρολογίας
ή ύπεραπλουστευμένο προκάλυμμα**

άποτελούν αυτά καθαυτά σύμπτωμα της κρίσης του μαρξισμού. Νομίζω μάλιστα ότι τό ιδεολογικό ξεκαθάρισμα ανάμεσα στη μαρξιστική και αντιμαρξιστική σκέψη είναι θετικότατο γεγονός στο βαθμό που υπάρχει. Γιατί ή μέχρι τώρα παρατηρούμενη έπισημοποίηση του μαρξισμού στο προσκήνιο της ιδεολογικής συγκυρίας και, κυρίως, ή υπό μορφή σύγχυσης συνύπαρξή του με αντιμαρξιστικά ρεύματα, έσήμαιναν, κατά τή γνώμη μου, μιά κάπως άνθυγιεινή κατάσταση και για τον ίδιο τό μαρξισμό: εμπειριείχαν τον κίνδυνο της άκαδημοποίησης του μαρξισμού και της άνέλξηής του σε από καθέδρας ιδεολογία.

Έξάλλου, δεν πρέπει να μάς διαφεύγουν τά φαινόμενα που παρατηρούνται σε παγκόσμιο επίπεδο και να κλεινόμαστε έτσι σε εύρωπαιωκεντρικές θεωρήσεις. Γιατί ο μαρξισμός, ανεξάρτητα από τό τί συμβάλνει σήμερα σε όρισμένες χώρες της Δυτικής Ευρώπης, έχει βαθιά σημαδέψει τή σύγχρονη σκέψη (ό μαρξισμός, έλεγε ο Σάρτρ, άποτελεί τον άξεπέραστο όρι-

ζοντα τής εποχής μας), και όχι μόνο προχωρεί σταθερά στις εξαρτημένες χώρες (χαρακτηριστικό παράδειγμα ή Λατινική 'Αμερική), αλλά αναπτύσσεται ακόμη και στις ίδιες τις αγγλοσαξονικές χώρες, όπως ή 'Αγγλία και οι ΗΠΑ. Είναι μάλιστα παράδοξο τό ότι ο αγγλοσαξονικός εμπειρισμός εμφανίζεται σε όρισμένα κράτη τής Δ. Ευρώπης τή στιγμή πού, στήν ίδια τήν κοιτίδα του, ή προοδευτική διανόηση αρχίζει νά στρέφεται μαζικά πρὸς τό μαρξισμό. Ὡστόσο, ὑπάρχει σήμερα κρίση τοῦ μαρξισμού πού δμως δέν ἔχει τίποτε τό κοινό μέ τήν κρίση πού τοῦ κατονομάζουν οἱ ἀντίπαλοί του. Εἰδικά σ' αὐτό τό σημείο, παρ' ὄλες τίς ἄλλες διαφορές ὅσον ἀφορᾶ τό χαρακτήρα τής κρίσης, συμφωνῶ μέ τόν 'Αλτουσέρ πού πρόσφατα μίλησε γιά μιά *δημιουργική καί ἐλπιδοφόρα κρίση* τοῦ μαρξισμού.

Τό ότι ή κρίση τοῦ μαρξισμού ἐνέχει δημιουργικά στοιχεία δέν σημαίνει, βέβαια, ότι οἱ γενεσιουργές αἰτίες τής εἶναι κι αὐτές ἐλπιδοφόρες. Τό ἀντίθετο: Θά ἔλεγα, συνοπτικά, ότι τά σημαντικά ἀρνητικά στοιχεία πού ἐμφανίζονται στίς χώρες τοῦ ὀνομαζόμενου «ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ», ὅπου μιά ὀρισμένη ἀνα-

τά σημαντικά ἀρνητικά στοιχεία πού ἐμφανίζονται στίς χώρες τοῦ ὀνομαζόμενου ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ, ὅπου μιά ὀρισμένη ἀναφορᾶ στό μαρξισμό ἀποτελεῖ ἐπίσημο, κρατικό δόγμα, προκάλεσαν συγκλονισμό στή μαρξιστική σκέψη

φορᾶ στό μαρξισμό ἀποτελεῖ τό ἐπίσημο, τό κρατικό δόγμα, προκάλεσαν συγκλονισμό – πού σοβοῦσε ἀπό καιρό – στή μαρξιστική σκέψη. Ὅμως ὁ συγκλονισμός αὐτός μπορεῖ νά ἀποβεῖ σωτήριος γιά τό μαρξισμό, στό μέτρο πού μπορεῖ νά ξεπεράσει τό δογματικό ἐφησυχασμό καί τήν ἀποστέωση στήν ὁποία ἔχει ὀδηγηθεῖ.

Ἡ βασική αἰτία τής κρίσης τοῦ μαρξισμού πρέπει πρῶτα νά ἀναχθεῖ στή γενικευμένη πιά ἐπίγνωση, στήν ὁποία ὀδηγηθήκαμε ἀπό τήν ἴδια τήν ἱστορία, ότι στίς χώρες τοῦ «ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ» ἐπικρατεῖ ἕνα καθεστῶς ἀναιρετικό τῶν δημοκρατικῶν ἐλευθεριῶν. Καί ξέρομε ότι ή ἐπίγνωση αὐτή ὀδηγήσε τό σύνολο σχεδόν τῶν δυτικοευρωπαϊκῶν κομμουνιστικῶν κομμάτων σέ μιά κριτική στάση καί διαφοροποίηση σέ σχέση μέ τή Σοβιετική Ἐνωση.

Ὁ δεύτερος λόγος τής κρίσης, συνυφασμένος μέ τόν πρῶτο, σχετίζεται μέ τό βαθύτατο διχασμό τοῦ παγκόσμιου ἐργατικῶν κινήματος, πού ἤδη εἶχε ἀρχί-

σει τήν ἐποχή τής πρώτης σοβιετικοκεντρικῆς ρήξης.

Οἱ καταστάσεις αὐτές προκάλεσαν τόν πρῶτο ἰσχυρό κλονισμό σέ μιά μορφή «μαρξισμού» πού δέν ἦταν ἀποστεωμένο δόγμα καί ἐπίσημη κρατική ἰδεολογία. Ἐξαιτίας του δμως συνειδητοποιήσαμε, μεταξύ ἄλλων, ότι δέν διαθέτομε μιά ἰκανοποιητική μαρξιστική ἐξήγηση, μέ σοβαρό θεωρητικό ὑπόβαθρο καί ἐπιστημονική τεκμηρίωση, γιά τήν κατάσταση πού ἐπικρατεῖ στίς χώρες τοῦ «ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ» καί τοῦ μεταξύ τους, καί ἐνοπλου πλέον, ἀνταγωνισμοῦ. Πραγματικά, ἀν καί ὑπάρχουν πολλοί μαρξιστές ἐρευνητές τής πραγματικότητας τῶν Ἀνατολικῶν χωρῶν, ἀπό τούς κλασικούς τροτσκιστές ὡς τόν Ἐλενστάιν καί τόν Μπετελέμ, ὥστόσο δέν διαθέτομε μιά ἰκανοποιητική ἐξήγηση τῶν καθεστώτων αὐτῶν. Κι αὐτό εἶναι κάτι πού, κοντά στά ἄλλα, ἐπιτρέπει στή Δεξιά καί τούς εἰδικούς τοῦ Γκουλάγκ νά ἐκμεταλλεῦνται τήν κατάσταση καί νά μεγαλώνουν τή σύγχυση καί τήν ἀφερεγγυότητα τοῦ μαρξισμού.

Τή δραστηκότητα τῶν λόγων πού ἀνέφερα πρέπει νά τή δοῦμε μέσα στήν ἱστορική συγκυρία σέ ὀρισμένες χώρες τής Δυτικῆς Ευρώπης. Ὅτι δηλαδή, ἐνώ μέχρι πρῶτα μερικά χρόνια τά κομμουνιστικά κόμματα καί τά ἀριστερά σοσιαλιστικά (ὅπως τό Γαλλικό Σοσιαλιστικό Κόμμα πού διαφέρει ἀπό τήν κλασική σοσιαλδημοκρατία) περιορίζονταν σ' ἕνα ἀντιπολιτευτικό ρόλο μέσα στό πολιτικό σύστημα τῶν χωρῶν τους, γιά πρώτη φορά, καί παρ' ὄλες τίς προσπάθειες ἀποτυχίας τους, τίθεται σάν σοβαρό ἐνδεχόμενο τό ζήτημα τής συμμετοχῆς τους στήν ἐξουσία. Στή συγκυρία αὐτή, ἐγινε πασιφανές ότι ὁ δογματικός μαρξισμός ὄχι μόνο ἦταν ἀνίκανος νά ἐπεξεργαστεῖ μιά νέα στρατηγική γιά τήν κατάληψη ή τήν συμμετοχή στήν ἐξουσία μέ βάση τά σημερινά δεδομένα, δηλαδή νά ἐρευνήσει τά μέσα καί τούς δρόμους γιά τή δημοκρατική μετάβαση στό δημοκρατικό σοσιαλισμό, ἀλλά καί ἐπιπλέον ἦταν ἐντελῶς ἀνίκανος νά δημιουργήσει νέες γνώσεις γιά νά συλλάβουμε τή σημερινή πραγματικότητα.

Ἡ κρίση τοῦ μαρξισμού θά μποροῦσε νά συνοψιστεῖ στό γεγονός ότι ή καθιερωμένη, ή ὄρχουσα μορφή μαρξισμού ἐγινε ἀφερέγγυα καί ἀπό θεωρητική καί ἀπό πολιτική καί ἀπό ἰδεολογική ἀποψη: ἀνίκανη νά ξεπεράσει τά ἀδιέξοδά της.

Πῶς συγκεκριμένα:

Πρῶτα ἀπ' ὄλα ξέπεσαν ὀρισμένες κυρίαρχες ἀντιλήψεις γιά τόν ἴδιο τό μαρξισμό. Καί πρῶτα ή ἀντίληψη πού θεωρεῖ τό μαρξισμό ὀλοκληρωμένο καί τελειωμένο σύστημα ἐρμηνείας τοῦ συνόλου τῶν ἀνθρώπινων φαινομένων, ὀλοκληρωμένο μέ τή μορφή «νόμων» καί «νομοτελειῶν» (πού ἐν πολλοῖς περιέχονται στούς διαβόητους νόμους τοῦ «διαλεκτικοῦ ὕλισμοῦ» πού θεσμοθετήθηκαν ἐπὶ Στάλιν) καί πού, σέ τελευταία ἀνάλυση, δέν εἶναι παρά δόγματα διατυπωμένα χονδροειδέστατα μέ τήν ἐπικουρία ἀποφθεγμάτων τῶν ἀποκαλούμενων «κλασικῶν» τοῦ μαρξισμού. Πρόκειται δηλαδή γιά τό μαρξισμό πού βαφτίστηκε «μαρξισμός - λενινισμός» καί πού χρησιμοποιοῦνταν, ὅπως ξέρομε, ἀπό τό σταλινισμό καί μάλιστα ἀπό τόν Στάλιν τόν ἴδιο.

Στό σημείο αὐτό ἔχω κατ' ἐπανάληψη ἀναφερθεῖ, μάλιστα τή τελευταία φορά σέ συνέντευξή μου στήν ἐφημερίδα *TA NEA* (17-18 Αὐγούστου). Παρόλο

δμως πού ή τοποθέτησή μου δέν άφηγε, νομίζω, καμιά άμφιβολία ό φίλος Γ. Κατηφόρης θεώρησε άναγκαίο νά μέ άντικρούσει (στήν ίδια έφημερίδα) τονίζοντας ότι ό Μάρξ και ό Έγγκελς ούδέποτε παρουσίασαν τίς άναλύσεις τους ως ολοκληρωμένη θεωρία. Η παρατήρηση είναι άπόλυτα σωστή, αλλά δέν νομίζω ότι είπα ποτέ τό αντίθετο. Αναμφισβήτητο όμως είναι, και πρέπει νά τονιστεί, ότι οί σταλινικοί έπίγονοι θεώρησαν ότι ό μαρξισμός άποτελούσε τελειωτικό δόγμα πού όνομάζοντάς το «μαρξισμό - λενινισμό», κωδικοποιώντας και θεοποιώντας τον, για δεκαετίες ολοκληρες τόν έπέβαλαν στό παγκόσμιο εργατικό κίνημα, άναθεματίζοντας κάθε άλλη φωνή, αντίρρηση ή προβληματισμό.

Ο «μαρξισμός» αυτός, είναι σίγουρο, περιήλθε σέ κρίση. Σάν ένδειξη άναφέρω ότι άκόμη και τό Γαλλικό Κομμουνιστικό Κόμμα, πού μεταξύ τών δυτικοευρωπαϊκών κομμουνιστικών κομμάτων είναι από τά πιο καθυστερημένα στό δρόμο του εύρωκομμουνισμού και του όποιου οί πρόσφατα δημοσιευμένες θέσεις για τό προσεχές συνέδριό του άποτελούν, άπ' αυτή τήν άποψη, πραγματική όπισθοδρόμηση σέ σχέση μέ παλιότερες έπεξεργασίες του, εγκαταλείπει τήν έκφραση «μαρξισμός - λενινισμός» ως έπίσημη θεωρία του και τήν άντικαθιστά μέ τήν έκφραση «έπιστημονικός σοσιαλισμός».

Αρχίζει λοιπόν νά έλικρατεί ή άποψη, άκόμη και στα κομμουνιστικά κόμματα, ότι ό μαρξισμός όχι μόνο δέν άποτελεί ένα ολοκληρωμένο τελειωτικό σύστημα, αλλά ότι δέν μπορεί νά λειτουργήσει παρά μόνο δημιουργικά. Αυτό δέν σημαίνει ότι οί μαρξιστές πρέπει, άλλά και μόνο, νά «προσαρμόζονται», μέ νέο τρόπο, στις καινούριες συνθήκες ίδιες και άπαράλλακτες τίς παλιές θεωρητικές έννοιες. Δημιουργικός μαρξισμός είναι εκείνος πού πετυχαίνει νά μεταβάλλει ή και νά εγκαταλείπει, σέ σχέση μέ τήν ιστορική και θεωρητική άνέλιξη και μέσα στα όρια πάντα τής δικής του έπιστημονικής συστηματικότητας, όρισμένες έννοιές του (τή δικτατορία του προλεταριάτου λόγου χάρη) και νά δημιουργεί νέες.

Δεύτερο σημείο, πιο λεπτό από τό προηγούμενο: ή κρίση του μαρξισμού σάν ολοκληρωτική θεώρηση και έρμηνεία τών άνθρωπίνων φαινομένων επιβάλλει νά δούμε ότι τόσο στό θεωρητικό του έννοιολογικό όπλοστάσιο όσο και στις έπιστημονικές του έπεξεργασίες υπάρχουν έλλείψεις, χάσματα και άντιφάσεις. Ότι δέν υπάρχει κάποια έπιστήμη τών έπιστημών, ό «διαλεκτικός υλισμός», πού ύπαγορεύει τά θέσφατά του στό σύνολο τών κοινωνικών έπιστημών και άπέναντι στον όποιο ό ιστορικός υλισμός είναι φόρου ύποτελής, πράγμα πού, όπως ξέρουμε, επί σταλινισμού έπεκτάθηκε και στις φυσικές έπιστήμες (ύπόθεση Λυσένκο). Επιβάλλεται επομένως, ό μαρξισμός, άν θέλει νά είναι δημιουργικός και όχι δογματικός, νά άνοιχτεί στις άλλες έπιστήμες: «άνοιγμα» στις άλλες κοινωνικές έπιστήμες και παραδοχή από μέρους του τών καθοριστικών όρων πού συνιστούν και ταυτόχρονα περιορίζουν τόν ίδιο ως έπιστήμη.

Τό άνοιγμα όμως αυτό δημιουργεί σοβαρά θεωρητικά προβλήματα. Τό ζήτημα είναι νά μήν καταλήξουμε σέ μία έκλεκτική άντίληψη, σέ μία άντίληψη πού θεωρεί συμπληρωματικές τίς διάφορες έπιστήμες, μεταξύ τών όποιων «και» ό μαρξισμός. Άς πούμε

**ή κρίση του μαρξισμού
συνοψίζεται στο γεγονός ότι
ή καθιερωμένη, ή άρχουσα
μορφή μαρξισμού έγινε
άφερέγγυα από θεωρητική,
από πολιτική και από
ιδεολογική άποψη**

λίγη ψυχαναλυτική θεωρία, λίγη γλωσσολογία και κάπως περισσότερος μαρξισμός. Αυτό είναι από τά μεγάλα λάθη του όνομαζόμενου «φροϋδομαρξισμού»: Τό ότι θεωρεί δηλαδή τίς διάφορες έπιστήμες ως διαφορετικές θεωρήσεις, ως διαφορετικούς φωτισμούς του ίδιου άντικειμένου. Όμως, δέν μπορούμε νά μιλούμε για έπιστήμη παρά μόνο στο μέτρο πού μία θεωρία δημιουργεί μία όρισμένη προβληματική συνιστώντας θεωρητικά τό ιδιαίτερο και άναντικατάστατο άντικείμενό της.

Τό ιδιαίτερο άντικείμενο του μαρξισμού είναι ή πάλη τών τάξεων σέ όλα τά επίπεδα: τό οικονομικό (οικονομική θεωρία), τό πολιτικο-κρατικό (πολιτική θεωρία), τό ιδεολογικό (θεωρία τής ιδεολογίας). Τό άντικείμενο αυτό προϋποθέτει από τή μεριά του μαρξισμού τή θεωρητική έπεξεργασία μιας νέας έννοιας τής ιστορίας τών κοινωνικών σχηματισμών. Αντίστοιχα, τό ιδιαίτερο άντικείμενο τής ψυχαναλυτικής θεωρίας είναι τά άτομικά ύποκείμενα. Η ψυχανάλυση δέν συμπληρώνει τό μαρξισμό έρευνώντας μία διαφορετική όψη του ίδιου άντικειμένου, δηλαδή τά άτομα πού άποτελούν τήν κοινωνία, γιατί έτσι διαμορφώνεται ένα έκλεκτικιστικό μεθοδολογικό σύνολο, όφροϋδομαρξισμός: ό μαρξισμός για τήν κοινωνία, ή ψυχανάλυση για τά άτομα πού τήν άποτελούν. Τό ιδιαίτερο άντικείμενο τής ψυχαναλυτικής θεωρίας και έπιστήμης, είναι τό άσυνείδητο σάν τέτοιο. Τό ίδιο μπορούμε νά πούμε για τή γλωσσολογία πού φτιάχνεται σάν έπιστήμη σέ σχέση μέ τό δικό της άντικείμενο, πού είναι ή γλώσσα και ό Λόγος. Μπορούμε, συνεπώς, νά πούμε ότι δέν είναι δυνατή ή άμεση παρέμβαση μιας έπιστήμης στη θεωρητική έπεξεργασία του άντικειμένου μιας άλλης. Οί θεματικές λόγου χάρη «μαρξισμός και ψυχανάλυση», «μαρξισμός και γλωσσολογία», άπ' αυτή τήν άποψη πού θέτουμε τό ζήτημα, είναι θεμελιακά λαθεμένες. Αυτά βέβαια δέν σημαίνουν ότι κάθε έπιμέρους έπιστήμη πρέπει νά κλειστεί στον έαυτό της παραγνωρίζοντας τίς άλλες. Αντίθετα, τόσο ό μή δογματικός και δημιουργικός μαρξισμός όσο και οί άλλες έπιστήμες, πρέπει νά άναφέρονται σέ πολλές έπιστήμες για τή

γνώση της καθολικότητας και πολυπλοκότητας των ανθρωπίνων φαινομένων. Η αναφορά όμως αυτή πρέπει να διατηρεί τα όρια των ειδικών για την καθεμία αντικείμενων, γιατί ακριβώς τα αντικείμενα τις συνιστούν ως επιστήμες. Κι αν θεωρούμε, οι μαρξιστές, το μαρξισμό σαν βασική και καθοριστική επιστήμη της εποχής μας, δεν είναι γιατί προσδιορίζει κυριαρχικά το σύνολο των επιστημονικών αντικείμενων και ότι οι άλλες επιστήμες είναι απλώς βοηθητικές, αλλά γιατί πιστεύουμε ότι η πάλη των τάξεων, το ιδιαίτερο δηλαδή αντικείμενο του μαρξισμού, είναι καθοριστικός παράγοντας της ιστορίας και της κοινωνικής πραγματικότητας.

**ο μαρξισμός, μέσα από
τά ερωτηματικά του, τις απορρίπτει
αλλά και τις κατακτήσεις του
μπορεί να μετατρέψει
τήν κρίση του
σε δημιουργική και σωτήρια**

Τό ίδιο ζήτημα παρουσιάζεται διαφορετικά όταν έχουμε να κάνουμε με θεωρίες σχετιζόμενες με τό ίδιο αντικείμενο που συγκροτεί τό μαρξισμό, δηλαδή τήν κοινωνική πραγματικότητα στην ιστορική της διάσταση, θεωρίες όμως που τό ξεετάζουν μέσα από μία διαφορετική προβληματική. Σε ποιό βαθμό, για παράδειγμα, μπορεί ή μαρξιστική πολιτική επιστήμη να «δανειστεί» στοιχεία από τή συστηματική πολιτική θεωρία ή ή μαρξιστική οικονομική επιστήμη να δανειστεί στοιχεία από τόν κεύνσιανισμό;

Τό πρόβλημα, που επίσης ανακύπτει με τήν κρίση του δογματικού μαρξισμού, είναι πολύπλοκο. Και πάλι τό ζήτημα είναι πώς ο μαρξισμός, χωρίς να παραμείνει δογματικός, να μην καταντήσει έκλεκτικισμός. Τό φαινόμενο εμφανίζεται στην Ελλάδα με μία άνησυχητική συχνότητα. Πολλοί αυτοανακηρυσσόμενοι μαρξιστές στις αναλύσεις τους δέχονται άκριτα τά θεωρητικά στοιχεία και τις βασικές παραμέτρους του νεοδεμπεριανού θετικισμού και του αγγλοσαξονικού εμπειρισμού και άλλοι που, ενώ κινούνται αποκλειστικά μέσα στα πλαίσια και τήν προβληματική αυτών των ρευμάτων, προσθέτουν στις αναλύσεις τους, με μεγαλύτερη ή μικρότερη επιδεξιότητα, και δλίγη μαρξιστική σάλτσα για να παρακολουθούν τό συρμό.

Τό ζήτημα που μάς απασχολεί εδώ, όπως είχα τονίσει και σε μία αντιδικία μου με τόν Ρ. Μπίλμπαντ (έχει πρόσφατα εκδοθεί στα ελληνικά με τίτλο *Προβλήματα του σύγχρονου κράτους και τό φασιστικό φαινόμενο*) είναι τό ακόλουθο: Νά μή λησμονούμε ότι οι διάφορες έννοιες, τά διάφορα μεθοδολογικά εργαλεία δεν υπάρχουν μεμονωμένα, αλλά ένυφάνονται ουσιαστικά μέσα σε μία ιδιότυπη επιστημολογική

προβληματική, είτε ή προβληματική αυτή παρουσιάζεται στις αναλύσεις των διαφόρων έρευνητών συνειδητά ή άσυνειδητα, είτε είναι παρούσα ή άπούσα από τά έργα τους. Κι αυτός ακόμη ο αγγλοσαξονικός εμπειρισμός έχει τή δική του επιστημολογική προβληματική που έγκειται ακριβώς στην άρνηση κάθε θεωρητικής συνέπειας και συστηματικότητας έν όνόματι τής άμεσης εμπειρικής αλήθειας.

Ο μαρξισμός, είναι φανερό, δεν μπορεί να δανειστεί από άλλες επιστήμες μεμονωμένες έννοιες και να τις θέσει σε λειτουργία στο πλαίσιο τής δικής του προβληματικής, αν δεν ξεετάσει προκαταρκτικά σε ποιό βαθμό ταιριάζει ή προβληματική που θεμελιώνει και υποβάσται τις έννοιες αυτές με τή δική του. Χωρίς αυτή τήν προϋπόθεση καταλήγουμε ακριβώς στον έκλεκτικισμό και σε επιστημονικοφανή φληναφήματα όπου οι δανειζόμενες έννοιες όχι μόνο δεν εμπλουτίζουν τό μαρξισμό αλλά λειτουργούν μέσα του σαν γλωσσικοί φραγμοί, αν όχι σαν άποπροσανατολιστικές πιέσεις.

Συχνά, όμως, συναντάμε μία όρισμένη δυνατότητα έναρμονισμού άλλων θεωρητικών προβληματικών με τή μαρξιστική, με τό βασικό δηλαδή έννοιολογικό σύστημα του ιστορικού υλισμού. Τό φαινόμενο παρουσιάζεται με πολλές μορφές. Οι σπουδαιότερες:

α) Η άνοιχτή έκθεση, από μέρους διαφόρων μελετητών, μιας προβληματικής που συμπίπτει σε βασικά σημεία με τή μαρξιστική, όπως συμβαίνει λόγω χάρη με τήν περίφημη ιστορική σχολή των Annales στη Γαλλία. Στην περίπτωση αυτή, όρισμένες έννοιες και έπεξεργασίες κάλλιστα μπορούν να ένσωματωθούν στο έννοιολογικό όπλοστάσιο του ιστορικού υλισμού.

β) Περιπτώσεις όπου δεν αναπτύσσεται μία ιδιαίτερη θεωρητική προβληματική αλλά που οι έπεξεργασίες και τά άποτελέσματα τής έρευνας δεν μπορούν να έξηγηθούν παρά μόνο με τή συνδρομή μιας λανθάνουσας, ένύπαρκτης, αλλά συμβιδιαστικής με τό μαρξισμό, προβληματικής.

γ) Περιπτώσεις όπου προβάλλεται άνοιχτά μία αντιμαρξιστική θεωρητική προβληματική αλλά όπου ο μαρξισμός που βάλλεται δεν είναι παρά μία καρικατούρα του, π.χ. ο σταλινικός οικονομισμός, ένω ή άφετηριακή προβληματική μπορεί κάλλιστα να συμπίπτει με μία άύθεντική μαρξιστική προβληματική.

δ) Περιπτώσεις, τέλος, όπου όρισμένοι μελετητές αναπτύσσουν πάλι μία αντιμαρξιστική προβληματική αλλά, κατά κάποιον τρόπο, εκ των ύστερων ή ως εκ του περισσού, ένω οι έρευνές τους στην πραγματικότητα δεν στηρίζονται στην αντιμαρξιστική τους προβληματική αλλά σε μίαν άλλη, καλυμμένη κάτω από τόν έμφανή τους λόγο, που συμπίπτει σε βασικά σημεία με τή μαρξιστική.

Αυτές οι τελευταίες περιπτώσεις (γ και δ) ίσχύουν, όπως έδειξα στο τελευταίο μου βιβλίο (*Τό κράτος, ή έξουσία, ο σοσιαλισμός*), για τό έργο του Μισέλ Φουκώ. Πράγματι, όρισμένες αναλύσεις του Φουκώ εμπλουτίζουν σημαντικά τό μαρξισμό, παρόλο που ο ίδιος στο τελευταίο του βιβλίο (*Η θέληση τής γνώσης*), αναπτύσσει μία άνοιχτή αντιμαρξιστική προβληματική έχοντας όμως στόχο μία καρικατούρα του μαρξισμού. Άλλωστε ο αντιμαρξισμός του Φουκώ, σε μεγάλο βαθμό, δεν είναι όργανικά δεμένος με τά άπο-

τελέσματα της επιστημονικής του έρευνας και παρουσιάζεται ως πρόσθετο στοιχείο.

Μ' αυτές λοιπόν τις προϋποθέσεις, μπορεί πράγματι να εμπλουτιστεί ο μαρξισμός ακόμη και με στοιχεία θεωριών που αναφέρονται στο δικό του τό αντικείμενο. Έτσι, η επίγνωση των κενών, των χασμάτων και των αντιφάσεων του μαρξισμού ή, διαφορετικά, η συνειδητοποίηση της κρίσης του είναι όντως έλπιδοφόρα και μπορεί να ξεελιχθεί σε δημιουργική.

Ό ανανεωτικός μαρξισμός

Η κρίση δεν περιορίζεται, βέβαια, μόνο στο δογματικό μαρξισμό. Προσβάλλει και τον ανανεωτικό μαρξισμό, παρόλο που η κρίση του τελευταίου δεν έχει την ίδια σημασία με την κρίση του δογματικού μαρξισμού. Όπως έχει δείξει η σύγχρονη επιστημολογία, μιά επιστήμη δεν προχωράει παρά με κρίσεις, που επιφέρουν τομές και ρήξεις. Κάτι παρόμοιο συμβαίνει και με τον ανανεωτικό μαρξισμό. Η κρίση της άρχουσας μέχρι πρό όλιγου μορφής μαρξισμού άφορα τό μαρξισμό στο σύνολό του. Αρχίζουμε δηλαδή να έχουμε επίγνωση της τροχοπέδης του δογματισμού ακόμη και πάνω σε μās που τον έχουμε καταπολεμήσει, και τον έχουμε απορρίψει από καιρό.

Τό βάρος του δογματισμού εκδηλώνεται ακόμη και σήμερα με την καθυστέρηση και τις έλλείψεις που παρουσιάζονται σε μιά σειρά από βασικά θέματα, καθυστέρηση και έλλείψεις που έπαιξαν τό ρόλο τους στη σημερινή ανασυγκρότηση της άρχουσας ιδεολογίας στο βαθμό που είχαμε εγκαταλείψει άκάλυπτο ένα μέρος του θεωρητικο-ιδεολογικού πεδίου. Δεν θά διατάσω να πώ, ότι η κρίση του δογματικού μαρξισμού, ή κρίση δηλαδή όρισμένων δογματικών άρχετύπων, κατά κάποιον τρόπο, άποκάλυψε τή γυμνότητα όλων μας πάνω σε θεμελιακά προβλήματα. Πράγματι, τό να καταπολεμήσεις και ν' απορρίψεις ένα δόγμα είναι ένα πράγμα αλλά τό ποιά επιστημονική ανάλυση θά πάρει τή θέση του είναι κάτι διαφορετικό και πολύ πιο δύσκολο.

Θά αναφέρω μερικά από τά θέματα στα όποια ακόμη δεν υπάρχουν έπαρκείς άπαντήσεις.

Όσον άφορα τό πρόβλημα των κοινωνικών τάξεων και του κράτους, νομίζω ότι ό δημιουργικός μαρξισμός έχει προχωρήσει ίκανοποιητικά. Δεν συμβαίνει όμως τό ίδιο σε άλλους τομείς, λόγου χάρη στον τομέα της μελέτης της ιδεολογίας ενγένει και των ιδεολογικών μορφωμάτων. Δεν νομίζω δηλαδή ότι ό δημιουργικός μαρξισμός έχει πετύχει να διαμορφώσει μιά πραγματική θεωρία της ιδεολογίας, ενώ έχει πετύχει στην κριτική της παραδοσιακής δογματικής αντίληψης της ιδεολογίας ως «κίβδηλης συνείδησης». Σ' αυτή τή καθυστέρηση όφείλεται, μεταξύ άλλων, ή δυσχέρεια που διακρίνει τό μαρξισμό να συλλάβει, σε όλη της τήν έκταση, τήν ιδιοτυπία πολλών πολιτιστικών κινημάτων της εποχής μας και πολιτισμικών προβλημάτων, π.χ. τό κίνημα της νεολαίας, τό κίνημα των γυναικών, τό οικολογικό κλπ. Τά αντίστοιχα επίσης ισχύουν για τό Δίκαιο και, γενικότερα, για τό Νόμο, όπου επίσης, ενώ έχουμε κατακρίνει και απορ-

ρίψει τά παραδοσιακά δόγματα όσον άφορα τον άπλά «τυπικό» χαρακτήρα των δημοκρατικών έλευθεριών, δεν διαθέτουμε ακόμη μιά πραγματική θεωρία για τό κράτος δικαίου. Γεγονός που έχει ως αποτέλεσμα τήν άδυναμία να διαμορφώσουμε μιά θετική αντίληψη των έλευθεριών και των δικαιωμάτων του ανθρώπου, αντίληψη θεωρητική που να διακρίνεται, βέβαια, με σαφήνεια από τή νεοφιλελεύθερη ιδεολογία. Δεν έχει δηλαδή θεμελιωθεί θεωρητικά ή ανάγκη για τήν έμβάθυνση και μεταλλαγή των θεσμών της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας συνδυασμένης με τήν εγκαθίδρυση νέων θεσμών αυτόδιαχείρισης και άμεσης δημοκρατίας στη βάση.

Τά ίδια θά μπορούσαμε να πούμε για τό πρόβλημα του Έθνους, πραγματικό αίνιγμα ακόμη για τό μαρξισμό. Και εδώ ενώ έχουμε απορρίψει τις δογματικές οικονομιστικές αντιλήψεις για τό έθνος, αντιλήψεις που καταλήγουν στο να παραμελείται ό ειδικός του ρόλος στη διαμόρφωση της κοινωνικής πραγματικότητας και στη δημοκρατική μετάδοση στο σοσιαλισμό, μόλις τώρα αρχίζουμε να ύποψιαζόμαστε τις κατευθύνσεις που θά 'πρεπε να πάρει μιά αυθεντική μαρξιστική έρευνα του θέματος. Και δεν θίγω καν τό ζήτημα των τεράστιων έλλείψεων που υπάρχουν ως προς τή διαμόρφωση μιάς νέας επαναστατικής στρατηγικής που να παίρνει τις άποστάσεις της και από τό σταλινισμό και από τήν παραδοσιακή σοσιαλδημοκρατία.

Τόνισα ιδιαίτερα τις έλλείψεις και τις άδυναμίες του δημιουργικού μαρξισμού. Θέλω να συμπληρώσω ότι τά κενά αυτά πρέπει να θεωρηθούν ως νέοι όρίζοντες, που, με τήν κρίση του δογματικού μαρξισμού, ανοίγονται στον ανανεωτικό μαρξισμό. Μέσα από τά έρωτηματικά του, τις απορρίψεις αλλά και τις κατακτήσεις του ό μαρξισμός μπορεί να μετατρέψει σε δημιουργική και σωτήρια τήν κρίση του.

ΛΟΥΙ ΑΛΤΟΥΣΕΡ
τί πρέπει ν' αλλάξει
στό κομμουνιστικό
κόμμα
 ●
ΜΟΝΤΥ ΤΖΟΝΣΤΟΥΝ
Σοσιαλισμός
Δημοκρατία
και μονοκομματικό σύστημα

●
σειρά: ΣΗΜΕΡΑ

στις εκδόσεις «Άγώνας», τηλ. 324.53.32

Ήταν φεουδαρχία τό Βυζάντιο;

το Νέου Βαρδίκια

Τό ἄρθρο πού ἀκολουθεῖ επιχειρεῖ νά περιγράψει ἕνα σοβαρό ἱστορικό πρόβλημα καί νά δείξει μέ ποιούς ὁρους προσεγγίζεται ἀπό τούς ἱστορικούς: μπορεῖ νά πει κανεῖς, καί γιά ποιά ἐποχή, ὅτι στό χώρο τοῦ βυζαντινοῦ κράτους κυριαρχεῖ ὁ «φεουδαρχικός τρόπος παραγωγῆς»;

Τό πρόβλημα, ἐκτός ἀπό αὐστηρά ἐπιστημονικό, εἶναι καί ἰδεολογικό. Ἀφορᾶ τά γενικά θεωρητικά σχήματα καί τό κατά πόσο στά σχήματα αὐτά ἐντάσσονται οἱ πραγματικότητες τοῦ χώρου πού μέρος του εἶναι καί ἡ σημερινή Ἑλλάδα. Καί δέν θά ἦταν δύσκολο νά διαπιστώσει κανεῖς ὅτι στά ἔργα πολλῶν Ἑλλήνων ἱστορικών προέχει ἡ ἀπριόρι δικαίωση τοῦ θεωρητικοῦ σχήματος σύμφωνα μέ τό ὅποιο ἡ συνολική ἱστορική εξέλιξη τῆς ἀνθρωπότητας – ἄρα καί τῆς κάθε κοινωνίας χωριστά – «νομοτελειακά», μετά τήν ἀρχαία δουλκοκτητική κοινωνία, περνά στή φεουδαρχία, ἀπό κει στόν καπιταλισμό (ἀστική κοινωνία) γιά νά καταλήξει, πάλι «νομοτελειακά», στό σοσιαλισμό καί τήν ἀταξική κοινωνία.

Φεουδαρχική θέση γιά τό Βυζάντιο διεκδικοῦν οἱ περισσότεροι ἐρευνητές τῆς ἀριστερᾶς. Χαρακτηριστικά ὁ Τάσος Βουρνᾶς, ἀναφερόμενος στήν ὕστερη βυζαντινή περίοδο, γράφει: «... ἡ φεουδαρχία δέ λέει νά ἐγκαταλείψει τόν ὑπερεθνικό χαρακτήρα της καί ρίχνει συνθήματα πού στρέφονται κατά τοῦ λαοῦ, ὅπως τό περιβόητο "κραιτότερόν ἐστιν ἰδέναί ἐν μέσῃ πόλει φακίλιον βασιλεῦον Τούρκου ἢ τίραν λατινικήν" (...) ἡ προοδευτική μερίδα τῶν ἐνωτικῶν πού ζητοῦσαν συνενόηση μέ τή Δύση γιά νά σωθεῖ ἡ αὐ-

* Μιά ὀλοκληρωμένη ἐπισήμανση τῶν προβλημάτων πού σχετίζονται μέ τό φεουδαρχικό ἢ μή χαρακτηριστικά τοῦ Βυζαντίου θά πρέπει νά λάβει ὑπόψη καί τά ἀκόλουθα:

α) Τό ἄν καί κατά πόσο ὑπάρχουν φεουδαρχικό χαρακτηριστικά θεομοί καί δημιουργήματα στό μεσαιωνικό ἑλληνικό πολιτισμό. β) Τίς μή ἀγροτικές πλευρές τῆς βυζαντινῆς οἰκονομίας καί κοινωνικῆς οργάνωσης καί γ) Τούς λόγους πού τό Βυζάντιο δέν ἀκολούθησε φεουδαρχική πορεία. Τό ἄρθρο πού ἀκολουθεῖ, πολύ συνοπτικό ἀναγκαστικά ἀκόμη καί γιά τό θέμα πού διαπραγματεύεται, ἦταν ἀδύνατο νά ἐπεκταθεῖ καί στά προβλήματα αὐτά.

τοκρατορία...».¹ Τήν ἴδια γραμμή ὑποστηρίζει καί ὁ Γ. Κορδάτος. Γι' αὐτόν, ἡ φεουδαρχία στό Βυζάντιο εἶναι ἤδη τόσο ὄριμη, τόν 14 αἰ., ὥστε ἔχουμε «τίς πρώτες ἀστικές ἐπαναστάσεις» ἐναντίον της.²

Λίγο πιο προσεκτικά, ἀλλά κατά βάση ὑποστηρίζοντας τήν ἴδια ἄποψη,³ εἶναι καί τά ἔργα τῶν Σερ. Μάξιμου, Βασ. Φίλια, Β. Κρεμμυδά στό βαθμό πού ἀναφέρονται καί στό Βυζάντιο. Ὅσο γιά τόν Κωστή Μοσχάφ, δέν τοῦ μένει καμιά ἀμφιβολία: τό Βυζάντιο ἦταν φεουδαρχία.

Ἀντίθετα, ἄλλοι συγγραφεῖς ἀρνοῦνται τή φεουδαρχική κατάταξη τοῦ Βυζαντίου. Ἐδῶ θά πρέπει νά σημειώσω τήν πρόσφατη ἐργασία τοῦ Κ. Βεργόπουλου γιά τό Ἀγροτικό ζήτημα στήν Ἑλλάδα, ἀπό τήν ὁποία ὁμως λείπει ἡ σοβαρή τεκμηρίωση καί ἐρευνητική θεμελίωση ὡς πρός τό θέμα πού μᾶς ἀπασχολεῖ, γιατί βασίζεται σέ ἔργα γραμμένα γενικά γιά τό Βυζάντιο ἢ ξεπερασμένα (Runciman, L. Brehier, Θ. Καλλιγᾶς). Γι' αὐτό καί ἡ ἄποψη τοῦ Κ. Βεργόπουλου δέν προσφέρει σημαντικά στή συζήτηση καί τήν ἐρευνα τοῦ θέματος.

Πάντως, στούς πολέμιους τῆς φεουδαρχικῆς κατάταξης τοῦ Βυζαντίου θά πρέπει νά ἐπισημάνουμε τόν Δ. Ζαχουθνό, μ' ἕνα ἄρθρο του γραμμένο γαλλικά τό 1948, ἐνώ τά ἔργα τῶν Ν. Σβορώνου καί Σπ. Ἀσδραχᾶ, ἑλληνικά καί γαλλικά, μόνο ἔμμεσα ἀναφέρονται στό θέμα.⁴

1. Τάσου Βουρνᾶ, «Εἰσαγωγή» στήν *Ἱστορία τῆς Τουρκοκρατίας καί τῆς Ἐνετοκρατίας στήν Ἑλλάδα* τοῦ Γ. Φινλεῦ, ἐκδ. Τολίδη, Ἀθήνα 1958, 1972.

2. Γ. Κορδάτου, *Ἡ Κομμούνια τῆς Θεσσαλονίκης*, Ἀθήνα 1928, 1974. Βλέπε ἀκόμη τοῦ ἴδιου *Ἀκμή καί παρακμή τοῦ Βυζαντίου καί Τά τελευταῖα χρόνια τῆς βυζαντινῆς Αυτοκρατορίας*.

3. Βλέπε Σερ. Μάξιμου, *Ἡ αὐγή τοῦ ἑλληνικοῦ καπιταλισμοῦ*, Ἀθήνα 1973. Βασίλη Φίλια, *Κοινωνία καί ἐξουσία στήν Ἑλλάδα – ἡ νόθα ἀστικοποίηση 1800 - 1864*, Ἀθήνα 1974, Βασ. Κρεμμυδά, *Εἰσαγωγή στήν Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας, 1700 - 1821*, Ἀθήνα 1976 καί Κ. Μοσχάφ, *Ἐθνική καί κοινωνική συνείδηση στήν Ἑλλάδα, 1830 - 1909*, Θεσ/κη 1972.

4. Ν. Σβορώνου, *Ἐπισκόπηση τῆς νεοελληνικῆς ἱστορίας*, Ἀθήνα 1976, ἐκδ. Θεμέλιο καί Σπ. Ἀσδραχᾶ, *Μηχανισμοί τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας στήν Τουρκοκρατία, 15ος - 16ος αἰ.*, Ἀθήνα 1978, Θεμέλιο.

Στόν τόπο μας πάντως, κι ενώ δέν ἔχει ἀναπτυχθεῖ ἡ σχετική συζήτηση καί ἔρευνα, κυριαρχεῖ ἡ ἀντίληψη ὅτι τό Βυζάντιο ἦταν φεουδαρχικός κοινωνικός σχηματισμός.

Ἐπί τούτων ἱστορικούς ὁ Γκ. Ὀστρογκόρσκι ἦταν ἐκεῖνος πού κυρίως θεμελίωσε τήν ἀποψη γιά τή φεουδαρχική κατάταξη τοῦ Βυζαντίου.⁵ Τόν Ὀστρογκόρσκι ἀντέκρουσε ὁ Π. Λεμέρλ⁶ μ' ἓνα μακροσκελές ἄρθρο, ὑπερβολικά μετριοπαθές στά συμπεράσματά του, τό ὁποῖο ὅμως δέν προχωράει πέρα ἀπό τόν 12ο αἰώνα.

Ἐπειτα ἀπ' αὐτή τήν σύντομη καί ἀναγκαστική σχηματική περιδιάβαση τῶν ἀπόψεων σχετικά μέ τή φεουδαρχία στό Βυζάντιο, θά προσπαθῶ νά ρίξω μιά ματιά στόν ἴδιο τόν βυζαντινὸ κοινωνικό σχηματισμό πού ἴσως εἶναι περισσότερο διαφωτιστικός.

A. 7ος αἰ. – 1204

Καταρχήν, ὡς ξεκαθαρισεῖ τό ἐξής: στό Βυζάντιο συνυπῆρχαν «ἀνεκαθεν» δούλοι, μικροϊδιοκτῆτες, γεωργοί, ἐξαρτημένοι γεωργοί, περιπλανώμενοι ἀκτῆμονες (ὀνομάζονταν ἐλεύθεροι), αὐτοκρατορική ἰδιοκτησία, νόμισμα, ἔμποροι, βιοτέχνες καί δούλοι. Ἄλλὰ τό κυρίαρχο σύστημα οἰκονομίας δέν καθορίζεται μόνο ἀπό τό βαθμὸ ἐπικράτησης ἑνός ἀπό τά στοιχεία πού ἀναφέραμε ἀλλά καί ἀπό τό γενικό συσχετισμό δυνάμεων καί σχέσεων ἐξουσίας πού εὐνοοῦν, ἐπιτρέπουν ἢ ἐμποδίζουν ὀρισμένες ἐξελίξεις.⁷ Γιά νά ἐρευνηθεῖ ὅμως τό ζήτημα δέν ἀρκεῖ, φυσικά, ἡ ἐπιλεκτική χρησιμοποίηση στοιχείων παρμένων ἀπό

μιά ἱστορία ἑντεκα αἰώνων· ἀντίθετα, χρειάζεται τά στοιχεία πού διαθέτουμε νά ἐνταχθοῦν σέ μιά ὀρισμένη θεωρητική ὀπτική τῆς ἱστορικής περιόδου, μιά θεωρητική προβληματική, πού νά βασίζεται στίς συγκεκριμένες βυζαντινές ἐξελίξεις.

Ἐάν τά μεμονωμένα στοιχεία, ἢ ὑπαρξῆ π.χ. μεγάλης ἀφορολόγητης ἰδιοκτησίας γῆς μέ ἐξαρτημένους γεωργούς, δέν ἐντάσσονται στήν ἴδια δυναμική ἀνάπτυξης πού παρατηρήθηκε στά μέρη ὅπου γεννήθηκε «αὐθόρμητα» τό φεουδαρχικό σύστημα (π.χ. Γαλλία, Ἰταλία κλπ.) ἢ φεουδαρχική γενίκευση δέν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπό προβολή τῶν ἰδεολογικῶν προκαταλήψεων στό παρελθόν, κοιτάγμα τοῦ ἱστορικοῦ ὕλικου μέσα ἀπό τό παραμορφωτικό πρίσμα μῆς ὀρισμένης ἰδεολογίας πού θέλει ὀπωσδήποτε νά δλέπει σέ κάθε περίπτωση νά ἐπαληθεύεται ἡ «νομοτέλεια» τῶν ἱστορικῶν σταδίων καί, ἐπομένως, νά κατασκευάζει μέ ὕλικά πού μοιάζουν ἀλλά δέν εἶναι φεουδαρχικά κοινωνίες φεουδαρχικές. Ὁ Ὀστρογκόρσκι γιά παράδειγμα, στόν ὁποῖο ὀφείλουμε μνημειώδεις συνθετικές μελέτες γιά τό Βυζάντιο, παρά ταῦτα, θεωρεῖ ὡς «φεουδαρχοποίηση» τό γεγονός ὅτι μετά τόν 11ο αἰ. εὐνοεῖται ἡ ἀπονομή μεγάλων κτημάτων σέ ὑψηλούς ἀξιωματούχους τό κράτους. Στά γραφτά του ἡ πορεία τῆς μεγάλης ἰδιοκτησίας παρουσιάζεται λίγο πολύ συνεχῆ καί ὁμοίμορφη ἀπό τόν 10 αἰ. μέχρι τή λατινική κατάκτηση. Καί γενικότερα, τόσο ὁ ἐρευνητής τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας ὅσο καί ὁ ἀναγνώστης τοῦ Ὀστρογκόρσκι, βρίσκονται μπροστά σέ μιά εἰκόνα ἐνότητας καί συνέχειας τῆς κρατικῆς κυριαρχίας σ' ὅλη τή ζωή τοῦ Βυζαντίου.

Ὅστόσο, παρόλο πού τό κράτος εἶναι ὁ παράγοντας πού, τελικά, καθορίζει καί ἐλέγχει τήν τύχη τῶν μεγάλων κτημάτων, πού ὄντως μποροῦν νά χαρακτηριστοῦν ὡς φεουδαρχικά, ἢ ὑπαρξῆ ἀπλῶς τῶν φεουδαρχῶν, ἂν ἀρκεῖ γιά νά τεκμηριώσει πάλι μέ τήν κεντρική ἐξουσία, δέν ἀρκεῖ νά χαρακτηρίσει ἓνα κοινωνικό σχηματισμό ὡς φεουδαρχικό!

Δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι τήν πρώτη εμφάνιση τῆς βυζαντινῆς ἔγγραφης μεγαλοϊδιοκτησίας, πού τά συμφέροντά της συγκρούονται μέ τά συμφέροντα τοῦ κράτους, τή συμπεραίνουμε στόν 10αἰ., κυρίως ἀπό νόμους αὐτοκρατόρων πού ἀντιτίθενται στήν μεγάλη ἰδιοκτησία. Πράγματι, πολλοί νόμοι τοῦ αἰώνα αὐτοῦ δείχνουν ὅτι οἱ στρατηγοί, – γεννήματα τοῦ συστήματος τῶν θεμάτων καί τῶν ἀγροτικῶν κοινοτήτων, πού πάνω τους στηριζόταν φορολογικά τό κράτος ἀπό τόν 6ο αἰώνα – μονοπωλοῦσαν πολλά ἀξιώματα καί ὅτι εἶχε δημιουργηθεῖ μιά κάστα μέ κληρονομικές γαίες μεγάλης ἔκτασης. Στήν ἐξέλιξη αὐτή, πού πρῶτος εἶχε ἐπιτρέψει ὁ Λέων 6ος ὁ Σοφός (ταυτόχρονα φιλικός πρὸς τοὺς πλούσιους καί μεγάλος συγκεντρωτιστής – δές τίς Νεαρές⁸ του, 84 καί 114) δέν ἀντιτέθηκαν οἱ γεωργοί ἀλλά τό κράτος. Ἐτσι, ἰμέ ἐξαίρεση τόν στρατιωτικό Φωκά (963 - 969), οἱ αὐτοκράτορες τοῦ 10ου αἰών. θά πάρουν, διαδοχικά, ὅλο

5. G. Ostrogorskii, *Pour la Féodalité Byzantine*, Βρυξέλλες, 1954 (μεταφρασμένη συλλογή ἄρθρων)· «La Commune Rurale Byzantine», περιοδικό *Byzantion*, τ. 32 (1962), σελ. 139 - 166 (πρώτη δημοσίευση σεβδοκρατικά· περ. *Zbornik Radova Vizantoloskog Instituta*, 1960)· «Observations on byzantine Aristocracy», περ. *Dumbarton Oaks Papers*, τ. 25 (1971), σελ. 3 - 32.

6. P. Lemerle, «Esquisse pour une histoire agraire le Byzance», περ. *Revue Historique*, τ. 219 καί 220 (1958), σελ. 32 - 74 καί 43 - 94, ἀντίστοιχα.

7. «Μιά ώραία πρωία, δρέθηκαν ἀπ' τή μιά μεριά οἱ ἐλεύθεροι γεωργοί, στερημένοι ἀπ' τά πάντα ἔκτος ἀπ' τήν ἐργατική τους δύναμη, κι ἀπ' τήν ἄλλη, γιά νά ἐκμεταλλεῖτο αὐτήν τή δύναμη, οἱ πλούσιοι γαιοκτῆμονες. Τί ἔγινε; Οἱ Ρωμαῖοι προλετάριοι δέν ἔγιναν μισθωτοὶ ἐργάτες ἀλλά ἓνας τεμπέλικος ὄχλος, πιό φτωχός κι ἀπ' τοὺς poor whites τοῦ νότου τῶν ΗΠΑ. Παράλληλα, ἀναπτύχθηκε ἓνας τρόπος παραγωγῆς ὄχι καπιταλιστικός ἀλλά δουλοκτητικός. Ἄρα, ἀνάλογα γεγονότα, σέ διαφορετικό ἱστορικό πλαίσιο, καταλήγουν σέ πολύ διαφορετικά ἀποτελέσματα. Μπορεῖ κανεὶς νά βρεῖ τό κλειδί τοῦ φαινομένου μελετώντας κάθε ἐξέλιξη χωριστά καί συγκρίνοντας μετά, ἀλλά δέν θά τό βρεῖ ποτέ μέ τήν πανάκεια μῆς γενικῆς ἱστορικο-σολοσοφικῆς θεωρίας...» Κ. Μάρξ, Γράμμα στό περιοδικό *Ουτετσέστβενιε Ζάπισκι*, 1877 (γερμ. ἔκδοση: Ἐκλ. ἔργα Μάρξ - Ἐνγκελς, Βερολίνο 1953, σελ. 365 - 368 - δική μου ὑπογράμμιση).

8. Ἐκδοση A. Noaille - A. Dain, *Les nouvelles de Leon VI*, Παρίσι 1944.

καί αυστηρότερα μέτρα κατά τῶν νέων εὐγενῶν. Ἐκ τῆν ἀπλή ἐπαναφορά σέ ἰσχύ τοῦ «δικαιώματος προτιμήσεως» τῶν γεωργῶν σέ περίπτωση πού ἕνας συγγενής, συντάξιμος ἢ γείτονας του ἀναγκαζόταν νά πωλήσει ἕνα κτήμα (νόμος⁹ τοῦ Ρωμανοῦ Λεκαπηνοῦ τό 922) μέχρι τήν κατάργηση ὄλων τῶν προνομίων τῶν πλουσίων, ἀπό τήν ἐπιστροφή ὄλων τῶν παράνομα ἀρπαγμένων κτημάτων μετά τό 922 πού διέταξε ὁ Βασίλειος Β' ὁ Βουλγαροκτόνος¹⁰ τό 966, ἢ πάλι κράτους καί μεγαλοϊδιοκτητῶν εἶναι ὀλοκάθαρη. Τό κράτος, μετά τό θάνατο τοῦ Βουλγαροκτόνου, ἀδυνατώντας νά ἐλέγξει τήν ἐξέλιξη τῆς μεγάλης ἰδιοκτησίας, ἔδωσε μιά συμβιβαστική λύση: ἀπό τά μέσα τοῦ 11ου αἰ., μοιράζει τίς φεουδαρχικές γαίες «εἰς πρόνοιαν», ἐφ' ὅρου ζωῆς ἀλλά χωρίς κληρονομικό δικαίωμα.

Ἡ φυσική ἢ «αὐθόρμητη» πορεία τῶν φεουδαρχῶν πρὸς τήν κληρονομική ἰδιοκτησία, χωρίς κρατική ρύθμιση ἀλλά μέσα ἀπό τήν κοινωνική καί στρατιωτική πραγματικότητα τῆς ἐποχῆς, κράτησε μόνο τόν 10ο αἰώνα, (ἂν καί μᾶλλον εἶχε ἀρχίσει λίγο νωρίτερα, ἐφόσον δεχτούμε ὅτι οἱ νόμοι ἀκολουθοῦν τήν κοινωνική πραγματικότητα μέ κάποια καθυστέρηση). Ἡ πρόνοια, δηλαδή, πού ὁ Ὀστρογκόρσκι θεωρεῖ τελειωτική φεουδαρχοποίηση, δέν εἶναι παρά μιά σύνθεση ἀνάμεσα στό τετελεσμένο γεγονός τῆς στρατιωτικῆς σημασίας πού εἶχαν ἀποκτήσει οἱ φεουδάρχες καί στήν ἀντίδραση τοῦ κράτους, πού φρόντιζε ν' ἀποφύγει τή μελλοντική ἀντικατάσταση τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας ἀπό κάποια ντε-φάκτο ἀντι-ἐξουσία. Ἦδη, τό 966, ὁ Βασίλειος Β' φαίνεται ν' ἀνησυχεῖ ιδιαίτερα ἀπό τήν προοπτική τῆς διπλῆς ἐξουσίας: «ὁ νόμος ἐμποδίζει τοὺς τωρινούς καί τοὺς κατοπινούς δυνατοὺς νά κάνουν τά ἴδια... /ἀλλιώς/ πὼς θά φοβηθοῦν οἱ μεταγενέστεροι¹¹;» Ἀκόμη κι οἱ στρατιωτικοί, ὅταν ἔρχονταν στήν ἐξουσία, δέν παράδιδεσαν τήν κρατική ἀποψη: ὁ Νικηφόρος Φωκάς, πού σάν ὑπεύθυνος τοῦ κράτους εἶχε ἀνάγκη τῆ μικρῆ ἰδιοκτησία (κοινοτήτες καί στρατιωτικά κτήματα) γιά τοὺς φόρους καί τό στρατό, περιορίστηκε νά διατηρήσει τό ταξικό σχῆμα πού εἶχε ἀρχίσει νά διαγράφεται. Δέν ἀφαίρεσε τίς παράνομες κτήσεις τῶν πλουσίων στά χωριά, ἀπλῶς ἀπαγόρευσε τήν παραπέρα αὐξησή τους: «Θέλουμε οἱ πλούσιοι ν' ἀγοράζουν μόνο ἀπό πλούσιους κι οἱ στρατιῶτες καί πένητες (φτωχοὶ ἀλλά φορολογήσιμοι) ἀπό κείνους πού εἶναι στήν ἴδια θέση μ' αὐτούς».¹²

Παρ' ὅλα αὐτά, ἡ καθιέρωση τοῦ συστήματος τῆς πρόνοιας, πού τόν 13ο αἰώνα, μόλις, ἀρχισε νά γίνεται κληρονομική, συμπίπτει μέ τήν ἀρχή τῆς μοιραίας οἰκονομικῆς, νομισματικῆς καί κοινωνικῆς κρίσης πού, ἀπ' τό 12ο αἰώνα κι ὕστερα, μαστίζει τό Βυζάντιο.

Ἐδῶ πρέπει νά ἀναφερθοῦμε στό βασικό βυζαντινό σύστημα πού ἡ ἀρχή τῆς ἀποσύνθεσής του ἐπέτρεψε τήν ἀνοδο τῶν φεουδαρχῶν. Στό σύστημα αὐτό, παρόλο πού ὑπῆρξαν πολλά σκαμπανεβάσματα, στηρίχτηκε ἡ βυζαντινὴ κοινωνία ἀπ' τά τέλη τοῦ βου αἰ. μέχρι τήν κατάκτηση ἀπὸ τοὺς Φράγκους. Μιά βασική πηγή γι' αὐτό εἶναι ὁ Ἄγροτικός Νόμος.¹³

Γεωργοί. Οἱ γεωργοὶ αὐτοδιοικοῦνται, σέ μιά κοινότητα πού περιλαμβάνει κοινές γαίες («μέρος χωρίου») πού τίς μοιράζει στά μέλη τῆς κατά καιρούς ἢ τίς δίνει γιά καλλιέργεια μέ κληρο (μερίδες). Οἱ γεωργοὶ ἔχουν ἀναφαίρετη ἰδιοκτησία πλάι στήν κοινή (ἀναφέρονται «πάλοιοι φραγμῶν»), χωρίς ὅμως ν' ἀναφέρεται στό Νόμο τίποτε γιά τήν κληρονομικότητα τῶν κτημάτων. Ξέρουμε βέβαια, ἀπ' τοὺς κατοπινούς νόμους τοῦ 10ου αἰ., ὅτι τά πωλοῦσαν, ἀλλά αὐτό κάτω ἀπὸ πολλοὺς ὅρους καί περιορισμούς, πού καθόριζε τό κράτος (προτίμηση, 40χρονη ὑποθήκη κλπ.). Τά χωράφια τους ἦταν, πάντως, ἀναφαίρετα δικὰ τους: ὅσοι ἐγκατέλειπαν τήν κοινότητα, μὴν μπορώντας νά πληρώσουν τοὺς φόρους, δέ ἔχαναν τό δικαίωμά τους πάνω στή γῆ· οἱ γείτονές τους, συννομολογοῦν στό φόρο πού εἰσπραττόταν συλλογικά ἀπ' τήν κοινότητα, ἦταν ὑποχρεωμένοι νά φροντίσουν γιά τά χωράφια τους καί νά μοιραστοῦν τοὺς φόρους τους. Ἐξᾶλλου, οἱ «ἀπορρήσαντες» μπορούσαν νά γίνουν «χωροδότες»: νά πάρουν στό κτήμα τους γεωργὸ πού τό νοίκιαζε, ἀγροτικό ἐργάτη («ἐργατεία» – τούρκικα Ergadiya), μορτιτῆ (καλλιεργητῆ πού ἔδινε στόν ἰδιοκτήτη 1/10 τῆς παραγωγῆς) ἢ «ἡμισιάτη» (μισακάρη, ὁπότε τά ἔξοδα καί τά ἐργαλεῖα ἦταν τοῦ ἰδιοκτήτη).

Στρατιῶτες. Στόν Ἄγροτικό Νόμο δέν γίνεται καμία νύξη γιά τά στρατιωτικά κτήματα: τά κτήματα δηλαδή πού μοιράζε τό κράτος μέ ἀντάλλαγμα στρατιωτικῆς θητείας. Δέν εἶναι δηλαδή ἀπόλυτα σίγουρο ὅτι «γεωργός» κοινότητας καί «στρατιῶτης» ταυτίζονται, ὅπως ὑποθέτει ὁ Ὀστρογκόρσκι. Σχέση μεταξύ τους πάντως ὑπάρχει. Οἱ νόμοι τοῦ 10ου αἰ. πού ἀναφέραμε, διαφοροποιοῦν τά στρατιωτικά κτήματα ἀπὸ τά ἄλλα· μιά «κλέυσις» τοῦ Ρωμανοῦ Β', τό 962, ἀναφέρει ἤδη τήν πρόσληψη στρατιωτῶν ἀπὸ πλούσιους δανειστῆς τους σέ ἰδιωτικές «ὑπηρεσίες», πράγμα πού «ὅπως εἶναι φανερό κάνει μεγάλη ζημιά στά στρατεύματα».¹⁴ Ἡ νομικὴ διαφορά στρατιωτῶν καί κοινοτικῶν γεωργῶν ἀντιστοιχεῖ ἴσως σέ γεωγραφικῆς διαφορῆς πού δέν εἴμαστε σέ θέση νά ξέρουμε. Πάντως, οἱ κοινοτήτες φαίνεται νά ἔχουν πολύ λιγότερο ἀμεση σχέση μέ τό κράτος, ἐνῶ τά στρατιωτικά κτήματα ρυθμίζονται συνεχῶς ἀπ' αὐτό. Ἐκεῖ πού σίγουρα ταυτίζονται οἱ τύχες στρατιωτῶν (μέχρι τά μέσα τοῦ 11ου αἰ. ἀποκλειστικά ἀγροτῶν) καί κοινοτικῶν γεωργῶν, εἶναι μπροστά στήν πρόοδο τῶν «δυνατῶν». Φαίνεται ἐπίσης ὅτι τά στρατιωτικά κτήματα ἀντιστάθηκαν πῶς πολύ στήν ἀπορρόφηση

9. I. καί Π. Ζέπος, *Jus Graecoromanum*, τ. 1, σελ. 214 καί πέρα.

10. Στό ἴδιο, σελ. 265. Σημειώνουμε ὅτι ἡ ἀρπαγή γίνονταν μέ ὑποθήκη στό δανειστή, πού μετά ἀπὸ 40 χρόνια ἀποκτούσε δικαίωμα κατοχῆς τοῦ ὑποθηκευμένου κτήματος, χρόνος πού στήν πράξη μίκραινε μέ διάφορες καταστρατηγῆσεις ὅπως «δωρεές» ἢ ἀγορές «κακῆ πίστει».

11. Στό ἴδιο, ὅπου παραπάνω.

12. Στό ἴδιο, σελ. 255 - 6.

13. Ἀνατύπωση τῆς ἐκδόσεως Ashbunver (1910), στό ἴδιο, τ. 2, σελ. 65 - 71.

14. Στό ἴδιο, τ. 1, σελ. 244.

καί παροικοποίηση τῶν δικαιούχων τους, μιά κι ἔχουν ἀφήσει ἴχνη μέχρι καί τό 1345, στό κείμενο τῆς *Ἐξαβίβλου* (βασισμένης στό Στρατ. Νόμο τοῦ 10ου αἰ.¹⁵ γι' αὐτό τό θέμα). Τά ἴχνη αὐτά, ὅσο μικρῆς σημασίας κι ἄν εἶναι, δέν εἶναι ἀγνοητέα, γιατί τό ἴδιο κείμενο πού ἀπαγορεύει οἱ στρατιῶτες νά γίνονται πάροικοι (ἐξαρτημένοι γεωργοί) ἀναφέρει χωρίς σχόλια τή σχεδόν ὀλοκληρωτική παροικοποίηση τῶν ἄλλων γεωργῶν.

Ἡ πρόνοια. Οἱ πρώτοι μεγαλοκτηματίες ἦταν στρατιωτικοί (Φωκάδες, Δούκες, Σκληροί, Ἄργυροί).¹⁶ Καί ὁ στρατός εἶναι τό κλειδί πού ἐξηγεῖ πῶς ἄλλαζαν στήν πράξη οἱ βυζαντινές δομές. Μετά ἀπό 56 χρόνια ἐλέγχου τῆς ἐξουσίας ἀπ' τούς γραφειοκράτες τῆς Κωνσταντινούπολης (1025-1081), πού πρώτοι ἐφάρμοσαν τήν πρόνοια, ἐλέγχοντας πλέον σέ ποιόν παραχωροῦνταν τά κτήματα, καί δέκα χρόνια μετά τή μάχη τοῦ Μαντζικέρτ (1071: τήν τελευταία, μᾶλλον, μάχη ὅπου χρησιμοποιήθηκε στρατός γεωργῶν), τό 1081, οἱ στρατιωτικοί παίρνουν τήν ἐξουσία. Μέχρι τό 1204, τό σύστημα τῆς πρόνοιας ἐξελίχθηκε, στά χέρια τους, πρὸς περισσότερο φεουδαρχική μορφή: τό κράτος, παρ' ὄλ' αὐτά, παρέμεινε κυρίαρχο: ἡ διοίκηση διαφόρων ἰδρυμάτων (καί οἱ φόροι τους) ἀνατέθηκαν σέ ἰδιώτες ἀξιωματούχους («χαριστίκιον»), οἱ φορολογικές ἀτέλειες («ἐξκουσσεῖαι») καί τό νοίκιασμα τῶν ἀξιομάτων (κυρίως τοῦ φοροεσπράκτορα) ἐφτασαν σέ πρωτοφανές σημείο. Αὐτά τά στοιχεία, βέβαια, μαρτυροῦν καί κάτι ἄλλο: τήν ἀπεγνωσμένη πολιτική δημιουργίας δικτύων ὑποστηρικῆς, δηλαδή τῆ συνέχιση τῆς πάλης μεταξύ κεντρικῆς ἐξουσίας καί δυνάμει ἀντίπαλων ομάδων συμφερόντων. Μολαταῦτα, ἡ σχετική πληθώρα στοιχείων γι' αὐτήν τήν περίοδο εἶναι διασπαρμένη σέ μιά ἀκόμη πληθωρικότερη ποσότητα πηγῶν πού δέν προμηθεύουν παρά ὑπονοούμενα. Ὁ μεγαλύτερος ἀριθμός διατηρημένων πηγῶν εἶναι τά χρυσόβουλλα πού κρατοῦσαν τά μοναστήρια τοῦ Ἁθῶ.¹⁷ Δέν λείπουν ὅμως καί γνωστές περιπτώσεις λαϊκῶν, ὅπως ὁ περίφημος Ἄτταλειάτης.¹⁸

Γεγονός πάντως παραμένει τό ἐξῆς: δέν ὑπάρχει συνέχεια, ἀνάμεσα στήν πορεία τῆς μεγάλης ιδιοκτησίας τόν 10 αἰ. καί τήν πρόνοια. Οἱ νόμοι τοῦ Βασίλειου Β' δέν καταργήθηκαν: ἐνώ, μέχρι τό 1025, οἱ μεγαλοϊδιοκτῆτες πού τούς θεωροῦμε ὡς δυνάμει φεουδάρχες, ἀποκτοῦσαν παράνομα κληρονομική ιδιοκτησία, τήν ἐποχή τῆς πρόνοιας ἡ μεγαλοϊδιοκτησία γίνεται μὲν βάση τῆς κρατικῆς ὀργάνωσης, ἀλλά χωρίς κληρονομικό δικαίωμα, καί ἐπιπλέον τό κράτος ἐλέγχει ποιός θ' ἀποκτήσει τή γῆ καί πόση! Ἡ «φεουδαρχοποίηση» λοιπόν, «αὐθόρμητη» μέχρι τό 1025, ἐλέγχεται ἀπ' τήν κρατική ἐξουσία. Οἱ «φεουδάρχες» εἶναι πάντοτε καί ὑψηλοί ὑπάλληλοι τοῦ κράτους. Ἡ αὐτοκρατορική αὐτή «φεουδαρχία»(!) εἶχε μᾶλλον «κλανικά» (clan) παρά «ταξικά» κριτήρια!

Ἡ θέση λοιπόν τοῦ Ὀστρογκόρσκι γιά τήν οὐσιαστική ταύτιση πρόνοιας καί δυτικῆ φέουδου δέν εὐσταθεῖ, παρά μέ τήν ἐξῆς μετατροπή: ὑπάρχει κάποια ἀναλογία μεταξύ πρόνοιας (11ος - 13ος αἰ.) καί πρωτόγονου φέουδου (8ος-9ος αἰ.). Ἡ «καθυστέρηση» αὐτή τῆς βυζαντινῆς μορφῆς δέν σημαίνει ὅτι τό Βυζάντιο θ' ἀκολουθοῦσε τή δυτική πορεία, ἀπλῶς λίγο ἄργότερα. Εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἀπ' τά πάνω καί ἀπ' τίς κρατικές ἀνάγκες ὑπαγορευμένης «φεουδαρχοποίησης», παραχώρησης τοῦ κράτους πρὸς τοπικούς μεγιστάνες: τά χρυσόβουλλα δίνονται σάν «ἐπιβράβευσις» στοὺς προνοϊάριους.

15. Στό ἴδιο,

16. Χαρακτηριστικός εἶναι ὁ τρόπος πού ἀναφέρεται σέ μιά πηγή τό οἰκογενειακό ὄνομα τοῦ Εὐστάθιου, ὑποστράτηγου τῶν ἀνατολικῶν θεμάτων τοῦ 10ου αἰ.: «ὄς τῆς καλλίστης καί ἀγαθῆς γενεᾶς τῶν Ἄργυρῶν ἐκπεφώνηται» (Συν. Θεοφάνη, ἐκδ. Migne, Patr. Gr., τ. 109, στήλη 385).

17. Ἐκδ. *Les Archives de l'Athos*, διεύθυνση P. Lemerle, Παρίσι, ἀπό τό 1937, 8 τ. ὡς τώρα.

18. *Διάταξις Ἄτταλειάτου*: Miklosich-Müller, *Acta et Diplomata Graeca*, τ. 5, σελ. 135 - 46· K. Σάθας, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, τ. 1, σελ. 3-76.

B. 1204 (1261) – 1372 (1453)

Ἡ λατινική κατάκτηση δημιούργησε μερικές τοπικές καὶ αὐτόνομες πιά δυναστείες μεγαλοϊδιοκτητῶν γῆς, στὴν Ἡπειρο - Θεσσαλία, στὸ Μοριά καὶ στὴ Μ. Ἀσία (Ἄγγελοι, Μεγαλοκομνηνοί, Λασκάρηδες, Διπλοδατάτζηδες, Σπανοί, Σοφιονοί, Μελισσηνοί, Γαβριηλόπουλοι). Αὐτόνομες ὁμως, σὲ σχέση μὲ τί; Τὸ βυζαντινὸ κράτος δὲν ὑπῆρχε, μέχρι τὴν ἀνακατάληψη τῆς Κωνσταντινούπολης, τὸ 1261. Οἱ πηγές τῆς ἐποχῆς δὲν ξεκαθαρίζουν ἀν οἱ τοπικοὶ αὐτοὶ ἄρχοντες δὲν ἐπιζητοῦσαν ἀπλῶς ν' ἀντιγράψουν τούς συγκεντρωτικούς αὐτοκρατορικούς θεσμούς.

Μὲ τὴν πρώτη ἐμφάνιση κληρονομικῆς πρόνοιας, πού ἐγινε μὲ τὴν ἀνοδο στὸ θρόνο τοῦ Μιχαήλ 8ου Παλαιολόγου, καὶ φυσικά μὲ τὴν γενίκευσή της ἀργότερα, τέθηκαν οἱ βάσεις, πάντα ντε-φάκτο, χωρὶς ἐπίσημη ἢ ἀπλῶς λεπτομερῆ κωδικοποίηση, γιὰ τὴ δημιουργία μιᾶς τάξης ἢ κάστας φεουδαρχῶν μὲ δικὰ τους ὄργανικά συμφέροντα. Ἡ δυναμικὴ ἐμφάνιση αὐτῶν τῶν νέου τύπου φεουδαρχῶν στὴν πολιτικὴ σκηνή τοῦ Βυζαντίου, πράξη συστατικῆ ντε-γιούρε τῆς τάξης τους, ὑπῆρξε ἢ ὑφαρπαγὴ τῆς ἐξουσίας, τὸ 1341, ἀπ' τὸν Ἰωάννη Καντακουζηνό. Δεκάδες πόλεις ξεσηκώθηκαν ἐναντίον αὐτῆς τῆς ἀντικατάστασης τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας, πού ὑποτίθεται πὺς εἶχε κάποιο συμφέρον ἀπὸ ὑποστήριξη τῶν γεωργῶν καὶ τοῦ λαοῦ, καθὼς οἱ ἐξεγερμένοι ἐρχονταν σὲ ἀντίθεση μὲ τούς ἀμεσοὺς ἐκμεταλλευτῆς τους, τούς φεουδάρχες. Παρόμοιες ἐξελλίξεις εἶχαν γίνεи στὴ Βουλγαρία (Ἰβάν Ἀλεξάντρ) καὶ τὴ Σερβία (Στέφανος Ντουσαν), δέκα χρόνια πρὶν. Σὲ μερικές ἀπ' αὐτὲς τίς πόλεις, οἱ ἐξεγερμένοι (δοῦλοι, γεωργοί, πάροικοι, «ἐλεύθεροι», ναῦτες, σκαφτιάδες, μικροκλέφτες, ἀγύρτες κλπ.) ἐγκατέστησαν ἕνα εἶδος αὐτοδιεύθυνσης πού ἦρθε σὲ ρῆξη καὶ μὲ τούς ἀπλῶς φιλαυτοκρατορικούς Παλαιολόγους «ἡγέτες» τῶν ταραχῶν (Θεσσαλονίκη 1342 - 9, Ἀδριανούπολη 1341 - 5). Ἡ κίνηση τῶν φεουδαρχῶν νέου τύπου δὲν ἦρθε σὲ τυχαία στιγμή:

- ἀπὸ πλευρᾶς «ὑποδομῆς»: 80 χρόνια μετὰ τὴν πρώτη μνεία ἀπονομῆς κληρονομικῆς πρόνοιας, 20 χρόνια μετὰ τὴ ρῆξη Ἀνδρόνικου Β' καὶ Ἀνδρόνικου Γ'.

- ἀπὸ πλευρᾶς συγκυρίας: τὴ στιγμή τῆς μεγαλύτερης κρίσης ἐξουσίας πού γνώρισε ποτὲ τὸ Βυζάντιο, στὸ θάνατο τοῦ Ἀνδρόνικου Γ'. Ἡ ἀντίδραση τοῦ λαοῦ, τὸ ἴδιο. Οἱ γεωργοί, μετὰ ἀπὸ κάποια ἀγροτικὴ ἐξοδο πού πρέπει ν' ἀκολούθησε τὴ φράγκικη κατάκτηση, τίς μάχες καὶ τούς ἐμφύλιους μεταξὺ κεντρικῆς ἐξουσίας καὶ τοπικῶν ἀρχόντων πρὶν καὶ κατὰ τὸν 14ον αἰ., ἦταν συγκεντρωμένοι, σὲ ἐξαθλιωμένη κατάσταση, γύρω ἀπ' τίς πόλεις ὅπου, ἀντίθετα ἀπ' τὴ Δύση, κατοικοῦσαν καὶ οἱ φεουδάρχες. Ἡ ἦττα τῶν ἀντιφεουδαρχικῶν αὐτῶν ἐξεγέρσεων εἶναι τὸ σημεῖο πού κορυφώνεται ἢ ἀποσύνθεση τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκρατορικοῦ συστήματος (πού ὑποστήριξε, ἐναντία στους φεουδάρχες, ὁ λαός). Ἡ λιγόχρονη βυζαντινὴ φεουδαρχία (1341-1373, τὸ διάστημα πού τὸ

Βυζάντιο ἦταν φόρου ὑποτελὲς στους ὀσμανλήδες) ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ τὸ μὴ-φεουδαρχικὸ τιμαριωτικὸ σύστημα.

Παρ' ὅλ' αὐτὰ, οἱ πηγές τῆς ἐποχῆς 1261-1373 (1453) δίνουν τὰ πῶς συγκεκριμένα «φεουδαρχικά» στοιχεῖα στὴ βυζαντινὴ ἱστορία, ἀλλὰ παραμένουν πάντα ἀσαφεῖς ὥστε δὲν ἐπιτρέπουν τὴν ἀνεπιφύλακτη φεουδαρχικὴ κατάταξη.

Ἡ περίοδος 1261-1373 (1453), λοιπόν, εἶναι ἡ καθ'αυτὸ περίοδος «φεουδαρχοποίησης» τοῦ Βυζαντίου (μὲ στενὴ ἔννοια, ἢ περίοδος 1341 - 1373). Ἡ «προφεουδαρχικὴ» ἐποχὴ, εἶναι ἡ περίοδος τῆς πρόνοιας, καὶ ὄχι, ὅπως θεώρησαν μερικοί, ἢ περίοδος τῆς λειτουργίας τοῦ αὐτοκρατορικοῦ συστήματος. Ἡ περίοδος τῆς πρόνοιας εἶναι ἢ κατεξοχὴν περίοδος ἀποσύνθεσης τῶν βυζαντινῶν θεσμῶν.

Πῶς συγκεκριμένα:

I. Σὲ ὀρισμένα χρυσόβουλλα, ὅπου προνοιάριοι ζητᾶνε νὰ γίνεи κληρονομικά δικὰ τους μέρος τῆς πρόνοιας, ἢ διατύπωση, ἐπιτρέποντας αὐτὰ πού ἐπιτρέπει, ἀφήνει νὰ ἐννοηθεῖ τί περιορισμούς ἀντιμετώπιζαν, κανονικά, οἱ δικαιοῦχοι προνοιών: περιορισμούς στὸν ἀριθμὸ τῶν παροίκων, μοίρασμα τῶν φόρων αὐτῶν τῶν τελευταίων ἀνάμεσα στὸν προνοιάριο καὶ τὸ κράτος,¹⁹ περιορισμούς στὴ «βελτίωση» (χτίσιμο) τοῦ κτήματος, πιθανὴ ἀνάκληση τῆς πρόνοιας, κλπ. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ἢ χρῆση, στὰ χρυσόβουλλα αὐτὰ,²⁰ τοῦ ὄρου «οἰκείος ἄνθρωπος τῆς βασιλείας μου», πού πιθανὸν νὰ ὑπονοεῖ κάποιοι ὄροκο πίστεως (serment de fidelité), τυπικὸ φεουδαρχικὸ θεσμὸ: πάντως ὑπονοεῖ σίγουρα κάποια προσωπικὴ ἐξάρτηση. Γενικά τὰ χρυσόβουλλα αὐτὰ παραλείπουν κάθε λεπτομέρεια πάνω στὰ δικαιώματα τῶν χρυσοβουλλᾶτων.

II. Ὑπάρχουν δύο παραδείγματα ὄρκου πίστεως: τὸ ἕνα εἶναι ὄρκος τοῦ ἀρχοντα τῆς Θεσσαλίας Μιχαήλ Γαβριηλόπουλου,²¹ λίγο πρὶν τὰ μέσα τοῦ 14ου αἰ., πρὸς τούς ἀρχόντες τοῦ φρουρίου Φανάρι. Τὸ δεύτερο, τοῦ ἴδιου αἵωνα, εἶναι ἕνα δείγμα «ὄρκωμοτικοῦ εἰς βασιλέα».²²

Τὸ κείμενο τοῦ Γαβριηλόπουλου δὲν ὑπονοεῖ μιᾶ ἀληθινὴ μεσολάβηση ἐξουσίας: ὁ αὐτοκράτορας ἢ ὁ ἐπαρχὸς του εἶναι ἢ ἐξουσία πού χορηγεῖ κτήματα καὶ δικαιώματα στους «χρυσόβουλλᾶτους καὶ ἐξκουσσάτους»: ὁ Γαβριηλόπουλος μόνον ἐπιβεβαιώνει, σὲ στιγμὲς αὐτοκρατορικῆς κρίσης. Φαίνεται ὅτι ἢ ὑπαρξή του θεωρεῖται κάποια ἐγγύηση, μπροστὰ στους Φράγκους, μιᾶς συγκεντρωτικῆς ἐξουσίας πού δὲν ἀνακατεύεται στὰ ἐσωτερικά ἀρχόντων καὶ γεωργῶν τοῦ Φαναρίου, ἀλλὰ μόνον δέχεται τὴ στρατιωτικὴ ὑποχρέωση.

Ἡ σχέση αὐτὴ θὰ μπορούσε νὰ χαρακτηριστεῖ ὡς φεουδαρχικὴ. Ἐλλείπει ὁμως λεπτομερειῶν, δὲν διαφέρει καὶ πολὺ ἀπ' τὸ αὐτοκρατορικὸ σύστημα. Βέβαια ἀνάμεσα στὸν Γαβριηλόπουλο καὶ τὸ γιὰ μεσολαβοῦν ἀρχόντες. Ὅμως δὲν πρόκειται ἰσὺς ἢ ἀπὸ σχέση ἀφέντη καὶ «λίξιων» (vassaux, lehns - anennen): οἱ ἀρχόντες αὐτοὶ ζητᾶνε συλλογικὰ πρόνομια, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ νὰ μὴ μεταφέ-

ρονται οί κάτοικοι άλλου γιά δουλειά (νά μήν ύφιστανται άγγαρεία, δηλαδή). Η σχέση αυτή θυμίζει σέ πολλά τή σχέση τών Τούρκων μέ προνομιοϋχες κοινότητες τής Πελοποννήσου, άργότερα, όπου ύπήρχε ισχυρή τοπική κάστα, άπ' τόν καιρό ήδη του Δεσποτάτου του Μοριά (1348, ίδρυσή του - τό Φανάρι αυτό βρίσκεται επίσης στό Μοριά). Ο περιορισμός στην κληρονομικότητα τών προνομίων, γελίοις μέν (μέχρι πεντηκοστής γενεάς), ύπάρχει παρ' όλ' αυτά.

III. Τό υπόδειγμα «όρκωμοτικού εις βασιλέα» θέτει ως βάση του φεουδαρχικού συστήματος τόν όρκο πίστης. Περιέχει τή φράση «έχθρός τών έχθρών και φίλος τών φίλων», πού τή συναντάμε και στην περιγραφή πού κάνει ο Καντακουζηνός στην Ιστορία του του χρυσόβουλλου μέ τό όποιο άνάθεσε στόν ξάδελφό του Ιωάννη Άγγελο τό κεφαλατίκι τής Θεσσαλίας, τό 1341. Τό γεγονός αυτό δείχνει μία κάποια θεσμοποίηση του όρκου πίστης, αλλά, πάλι, κάθε λεπτομέρεια γιά τ' ανταλλάγματα πού έχει ο όρκιζόμενος παραλείπεται.

IV. Τό 1341, μόλις είχε προσαρτηθεί στην Αυτοκρατορία ή Ήπειρος κι ή Θεσσαλία, μέ πολλές δυσκολίες, ο Καντακουζηνός διόρισε διοικητή τόν ξάδελφό του. Τυπική περίπτωση φεουδαρχοποίησης: οί περιοχές αυτές είχαν παρελθόν αυτόνομο, υπό τούς Άγγέλους, κι ο κυβερνήτης της διοριζόταν τώρα άπ' τόν εκπρόσωπο τών φεουδαρχών. Τί λέει λοιπόν τό χρυσόβουλλο του διορισμού του;²³

Τό βάρος πέφτει στό γεγονός τής συγγένειας του Άγγελου μέ τόν αυτοκράτορα: σίς φλέβες του τρέχει βασιλικό αίμα. Τή θέση του τήν παίρνει σάν ανταμοιβή γιά τή βοήθεια πού πρόσφερε στόν Καντακουζηνό, «καθώς είναι δικαιότατο». Κληρονομικό δικαίωμα στόν τίτλο δέν έχει, και του υπενθυμίζεται ότι κύριός του είναι ο αυτοκράτορας. Οί δέ Θεσσαλοί τόν δέχτηκαν «προθύμως», επειδή τόν έστειλε ο αυτοκράτορας. Ο Καντακουζηνός τίποτα δέν πρόσθεσε στό χρυσόβουλλο του, σέ σύγκριση μέ τά υπόδειγματα συμβολαίων γιά τή θέση του κεφαλατικου πού δημοσίευσε ο Κ. Σάθας²⁴ και πού δέν αφήνουν άμφιβολίες γιά τόν κρατικό έλεγχο.

V. Τέλος, τό 1449, ο τελευταίος αυτοκράτορας, ύποτελής τών Σουλτάνων και περιορισμένος στην Κωνσταντινούπολη, παραχώρησε ένα χρυσόβουλλο στόν Γεώργιο Γεμιστό («Πλήθωνα») και τούς δικούς του, στό Μοριά, πού άποτελεί μοναδικής ακρίβειας παράδειγμα φεουδαρχικών προνομίων.²⁵

Σημαίνει άραγε αυτό (τό γεγονός ότι είναι μοναδικό) ότι πρέπει νά υποθέσουμε πώς αυτά πού παραχωρούνται στους Γεμιστούς ύπονοούνται και σ' άλλα χρυσόβουλλα πού δέν τ' αναφέρουν; Πρόκειται γιά εξέλιξη; Η όρισκόμαστε μπροστά σέ μία ιδιαιτερότητα του Μοριά, χώρο του Φράγκικου πειραματισμού στην Άνατολή;

Τό χρυσόβουλλο αναφέρει ότι οί δικαιούχοι θά «καρπώνονται δεσποτικά» τά χωριά τους κι ότι

θά είσπράττουν «μέ λίγα λόγια, όλες τίς δόσεις πού παίρνουν οί άφέντες, κάθε είδους». Τά φέουδα θά περιέλθουν σ' άρσενικά παιδιά τών δικαιούχων, και «έξ άρρενογονίας κατά διαδοχήν», σύμφωνα μέ τ' άυθεντικότερα γερμανικά έθιμα, μέχρι νά εκλείψουν τ' άρσενικά παιδιά τών Γεμιστών.

Συνοψίζοντας: μετά τήν κατάληψη τής έξουσίας άπό τούς Καντακουζηνούς και, γενικότερα, άπό τήν ανακατάληψη τής Πόλης τό 1261 και μετά, βλέπουμε ν' αναγνωρίζεται ένας περιορισμός τής κεντρικής έξουσίας και νά εμφανίζεται κάποια τοπική μεσολάδηση, χωρίς άλλα στοιχεία στά χέρια μας εκτός άπ' τόν τόνο ντοκουμέντων σάν τό παραπάνω, πού αφήνουν νά έννοηθεί ότι οί κάθε είδους «άυθεντικές δόσεις» είχαν γίνει καθεστώς.

Τά πενιχρά αυτά στοιχεία, όμως, άφορούν κυρίως δύο πολύ ιδιαίτερες περιοχές, τή Θεσσαλία και τό Μοριά, πού άπ' τό 1204 είχαν ξεκοπεί άπ' τόν κορμό του βυζαντινού κράτους. Γιά τήν καλύτερη περιγραφή πού πάντα έμεινε βυζαντινή, τή Μακεδονία - Θράκη, τά στοιχεία είναι λιγότερο διαφωτιστικά.

Σ' αυτά πρέπει νά προστεθεί ή άμφίβολη αξία πληροφορία πού βρίσκουμε στην Έξάδιβλο,²⁶ τό 1345: ή άπαγόρευση τής άρπαγής στρατιωτικών κτημάτων εξακολουθεί, πράγμα πού όσο λίγο κι άν άντικατοπτρίζει τήν πραγματικότητα σημαίνει ότι κάποια πάλι εξακολουθεί, ότι τίποτε δέν είναι καθιερωμένο. Δίνεται, επίσης, κάποια προσοχή στη δημιουργία προσωπικών στρατών τών φεουδαρχών. Τά στρατιωτικά κτήματα είναι κληρονομικά και επιτρέπεται ή άγοραπωλησία τους, καλή πίστει. Ο νομοθέτης Άρμενόπουλος δέν έχει άπλως άντιγράψει παλιότερο νόμο: στην περίπτωση τής «προτίμησης», άντί νά έπαναλάβει τήν άχρηστη πιά διάταξη του 10ου αϊ. σχολιάζει: «αυτό μάς φαίνεται ότι άπό παλιά δέν ισχύει».

Τελικά, οί βυζαντινές πηγές παρουσιάζουν μία χαρακτηριστική άσάφεια στό θέμα τών φεουδαρχικών θεσμών, σέ σύγκριση μέ άνάλογες δυτικές, είτε γιά φέουδα στην Γαλλία πρόκειται, είτε γιά καταλόγους φέουδων στην Άνατολή.

19. Χαρακτηριστικό παράδειγμα παροίκων πού τούς έχει μοναστήρι «έπικοίνως» μέ τό κράτος, σ' ένα χρυσόβουλλο του Δεσπότη του Μοριά Δημητρίου Παλαιολόγου. Έκδ. Α. Σιγάλα, περ. Έλληνικά, τ.3 (1930).

20. Δές δειγματοληπτικά τά χρυσόβουλλα του Άνδρόνικου Β' στόν Γεώργιο Τρουληνό και στόν Άλέξιο Διπλοδάτη, έκδ. Κ. Σάθα, Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη, τ. 6.

21. Acta et Diplomata Graeca, τ. 6, σελ. 78 - 84.

22. Έκδ. Σάθα, Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη, τ. 6, σελ. 652 - 3.

23. Καντακουζηνού, Ιστοριών λόγοι δ', έκδ. Βόννης, τ. 2, σελ. 312 - 22.

24. Ο. π.

25. Έκδ. Σ. Κουζέα, Έλληνικά, τ.1 (1928), σελ. 375 - 6.

26. Έκδ. Κ. Πιτσάκη, Άθήνα (Δωδώνη), 1971.

Ἡ διαφορὰ πολιτισμοῦ πού κρύβεται πίσω ἀπ' αὐτήν τήν διαφορὰ ἔκφρασης (ρασιοναλιστική καί συμβολική) εἶναι, φυσικά, καί διαφορὰ κοινωνίας. Τελικά, παρ' ὅλη τήν πληθώρα ντοκουμέντων μέ κάθε εἶδους ὑπονοούμενα (χρυσόβουλλα τοῦ Ἄθω, ἐπιστολογραφία, συμφωνητικά, βίους ἀγίων, νομικές συλλογές καί συμπιλήματα, χρονικά, ἀπομνημονεύματα, διαθήκες, ἀπογραφές περιουσίας), παραμένει ἀσαφές ἂν μπορεῖ νά θεωρηθεῖ φεουδαρχία, ἀκόμα καί γιά τήν τελευταία βυζαντινὴ ἐποχὴ, ὁ συνδυασμός τῶν παρακάτω θεσμῶν:

- **χαριστίκιον** (ἀπ' τὸν 10ο αἰ.: μεταβίβαση τῶν ἐσόδων καί φόρων ἐκκλησιαστικῶν ἀγαθῶν ἢ εὐαγῶν ἰδρυμάτων σέ ἰδιώτες, γιά διεύθυνση - πρόνοια: διαχείριση καί κάρπωση γῆς, πού ἐμφανίζεται ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 11ου αἰ., θεσμός πού μετὰ τὸ 1260 μετατρέπεται σέ κληρονομικὸ δικαίωμα μέ ἀντάλλαγμα διάφορες ὑπηρεσίες στὸν αὐτοκράτορα.

- **ἐξουσιαία**: ἀπαλλαγὴ ἀπὸ φόρους, καί δεινὰ ἀποφάσεις: ἀπαγόρευση ἐλέγχου καί ἀπογραφῆς ἀπὸ κρατικὰ ὄργανα τῆς περιουσίας τοῦ δικαιοῦχου. Ἡ ταῦτίσή τους μέ τοὺς δυτικούς θεσμούς *beneficium*, *feudum*, *immunitas* καί *patrocinium*, καθώς καί ἡ ταῦτιση «ὀρκωμοτικῆς» καί *serment de fidelité* εἶναι πολὺ προβληματική.

Γ. Ἡ Δύση καί ἡ Ἀνατολή

Ἡ φεουδαρχία, κατὰ τοὺς πιὸ ἐγκυρους μελετητές της, δέν χαρακτηρίζεται στατικά, ἀπ' τήν ὑπαρξὴ κυρίων καί παροίκων, ἀλλὰ δυναμικά, ἀπ' τήν πολλαπλότητα καί τὸν προσωπικὸ - ἰδιωτικὸ χαρακτήρα τῶν δεσμῶν ἐξάρτησης. Καί μάλιστα, τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν της εἶναι οἱ βαθμίδες: τοπικός ἀφέντης καί ἐξαρτημένοι ἀπ' αὐτὸν μικρότεροι ἀφέντες (γνωστὴ ἢ διαβάθμιση: δοῦκες, κόμητες, μαρκήσιοι, βαρώνοι). Ἡ βασιλικὴ ἐξουσία, πάνω ἀπ' αὐτές τὶς βαθμίδες, καί ἡ δουλοπαροικία κάτω ἀπ' αὐτές, εἶναι στοιχεῖα ἐλάσσονα ὅσον ἀφορᾷ τήν εἰδοποιὸν διαφορὰ τῆς φεουδαρχίας ἀπὸ ἄλλους κοινωνικοὺς σχηματισμούς.

Ἡ ὑπαρξὴ γαιοκτημόνων καί ἀκτημόνων γεωργῶν εἶναι ἀναγκαῖα ἀλλὰ ὄχι ἱκανὴ συνθήκη γιά μιὰ φεουδαρχικὴ ἐξέλιξη. Ἀλλιῶς χωρὶς πολλή ὑπερβολή θά μπορούσε κανεὶς νά χαρακτηρίσει «φεουδαρχία» τήν κοινωνικὴ δομὴ πού διαφαίνεται στὴν Ἰλιάδα!

Παράδειγμα ὀλοκληρωμένου καί ἐμπεριστατωμένου ὀρισμοῦ τῆς φεουδαρχίας εἶναι τὸ παρακάτω, τοῦ Φ.Λ. Γκάνσοφ²⁷:

α. Ἀνάπτυξη σὸ ἐπακρο τῶν δεσμῶν ἐξάρτησης μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, μέ μιὰ τάξη εἰδικευμένων πολεμιστῶν στὴν κορυφὴ τῆς ἱεραρχίας.

β. Κατακερματισμός σὸ ἐπακρο τοῦ δικαιώματος ἰδιοκτησίας. Μιὰ ἱεραρχία ἐδαφικῶν δικαιωμάτων γεννιέται ἀπ' αὐτὸ τὸ κομμάτισμα, πού ἀντιστοιχεῖ σέ μεγάλο βαθμὸ στὴν ἱεράρχηση τῶν δεσμῶν ἐξάρτησης.

γ. Κατάτμηση τῆς ἐξουσίας πού καταλήγει στήν

δημιουργία τοπικῶν αὐτόνομων δομῶν πού ἀσκοῦν, πρὸς δικό τους συμφέρον, ἐξουσία πού παλιότερα ἀσκοῦσε τὸ σύνολο κράτος.

Φεουδαρχία ὀνομάζεται, λοιπὸν, ἡ κοινωνία πού ἐκπληρώνει καί τὰ τρία σημεῖα τοῦ ὀρισμοῦ· ἡ κοινωνία αὐτὴ γεννήθηκε σὸ δυτικὸ μεσαίωνα, στὰ κράτη πού δημιουργήθηκαν μετὰ τὴν διάλυση τῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Καρλομάγνου. Ἄλλες συνθήκες, σέ ἄλλα μέρη καί ἄλλες ἐποχές, εἶναι δυνατὸν νά παρουσιάσουν μακρινές ἢ κοντινές ἀναλογίες μ' αὐτὸ τὸ μοντέλο (π.χ. ἡ Ἰαπωνία).

Ἰσχύει ὁμοίως καί τὸ συμμετρικὸ αὐτῆς τῆς πρότασης: ἀνάλογες συνθήκες σέ διαφορετικὸ πλαίσιο, δέν εἶναι ἀνάγκη νά παρουσιάζουν ἀναλογίες. Ἡ ἀνάγκη πού φαίνεται νά νιώθουν πολλοὶ ἱστορικοὶ νά τσουβαλιάσουν κάθε προκαπιταλιστικὴ κοινωνία κάτω ἀπ' τὴν σύνοψη «φεουδαρχία», τσουβάλιασμα πού γίνεται μέ βάση σύγκρισης τῆς δυτικῆς κοινωνίας, κρύβει μᾶλλον τὶς διαφορὰς παρά τονίζει τὶς τυχόν πραγματικὲς ὁμοιότητες.

Τί ὄφελος μπορούμε νά ἔχουμε ἀπ' τὴν ἐγκατάλειψη τῶν εὐρωπαϊοκεντρικῶν σχημάτων στὴν περίπτωση τοῦ Βυζαντίου;

Πρῶτα - πρῶτα, νά ἐξεταστεῖ ἡ βυζαντινὴ πραγματικότητα συγκεκριμένα, ἔτσι πού πραγματῆταν. Ἐπειτα, ὅσον ἀφορᾷ τὶς συγκρίσεις, νά πάψουν νά θεωροῦνται ξένες ἀπ' τὴν ἱστορία μας οἱ πραγματικότητες γειτονικῶν βαλκανικῶν κρατῶν καί τῆς Ἀνατολῆς.

Σέ πρῶτο ἐπίπεδο, γίνεται ἄμεσα κατανοητὴ ἡ σημασία τῆς ἀλυσίδας τῶν λαϊκῶν ἀντιδράσεων

του 14ου αιώνα, ή πολιτικο-στρατιωτική ήττα του βυζαντινού κράτους απ' τους Τούρκους, ή οικονομική του ήττα απ' τους δυτικούς κι ή ουσιαστική επίδραση πού άσκησε στο όθωμανικό σύστημα μέχρι, περίπου, τό τέλος τής βασιλείας του Σουλειμάν του Μεγαλοπρεπή (άρχές 17ου αϊ.). Οί δύο πρώτοι αιώνες τής Τουρκοκρατίας όχι μόνο δέν άποτελοϋν τόσο τεράστια άλλαγή όσο τή φανταζόμαστε, αλλά βασίζονται σ' ένα μη - φεουδαρχικό αυτοκρατορικό σύστημα, παραδοσιακό στα Βαλκάνια. Δέν ξαναεμφανίστηκε, βέβαια, ή ελεύθερη άγροτιά του 7ου - 10ου αϊ., αλλά τερατίστηκε ή σύντομη φεουδαρχική περιπέτεια του Βυζαντίου, μέ πρώτο γνωστό άποτέλεσμα τή μείωση των φόρων και τά προνόμια. Η εφαρμογή του τιμαριωτικού συστήματος προκάλεσε αντιδράσεις άνάλογες μέ κείνες των Θεσσαλοηπειρωτών άρχόντων μπροστά στο βυζαντινό αυτοκράτορα, τό 1340: «ή ύποχρέωση νά παρατήσουν τά φεουδαρχικά τους προνόμια προκάλεσε κάποια αντίδραση άνάμεσα στους χριστιανούς τιμαριούχους, πού άφέθηκαν στα κτήματά τους· ή αντίσταση των Άλβανών του Σκεντέρμπεη όφείλεται, προφανώς, σε τέτοιους λόγους».²⁸

Τά έργα των ιστορικών πού κατατάσσουν τό Βυζάντιο στις φεουδαρχικές κοινωνίες είναι, γενικά, πολύ λεπτομερειακά στο περιγραφικό τους μέρος και, απ' αυτή τήν άποψη, μάς προσφέρουν μία άκριθή εικόνα. Ωστόσο, τά στοιχεία πού φέρνουν στο φώς συνήθως άναιροϋν τά συμπεράσματα στα όποια καταλήγουν. Τό άλμα αυτό, άνάμεσα στην περιγραφή και τό συμπέρασμα, δέν μπορεί παρά νά άποδοθει σε μία ιδεολογική προκατάληψη, άνάλογη μ' εκείνην πού υπέθεσε ό Μάρξ ότι βασάνιζε τόν κριτικό του περιοδικού

Ότεσέσθενιε Ζάπισκι τής Πετρούπολης τό 1877 (βλ. σημ. 7). Έκατό χρόνια μετά, ή τάση νά παραγνωρίζεται ή συγκεκριμένη ιστορική πραγματικότητα, όπως μάς άποκαλύπτεται μέσα από τά στοιχεία, και νά άνάγεται σε προκατασκευασμένα μοντέλα έξακολουθει νά παραμένει ισχυρή και, ταυτόχρονα, ν' άποτελεί τροχοπέδη για τήν ιστορική έρευνα.

Η αυθαίρετη ύπαγωγή τής ιστορικής πραγματικότητας στο «μοντέλο» των ιστορικών σταδίων, εκτός από τό γεγονός ότι άνοίγει τό δρόμο στην ιδεολογικοποίηση τής ιστορίας, υποβάλλει ταυτόχρονα σε πολιτικές και ιδεολογικές αυθαιρεσίες. Γιατί άφού τά στάδια θεωροϋνται «ιστορικά άναγκαία», «νόμοι» κοινωνικοί, τότε κάθε κοινωνία πρέπει άναγκαστικά νά έχει τή φεουδαρχία της, και νά περιμένει τό πέραςμα, κατά τό δυτικοευρωπαϊκό πρότυπο, στην άστική - καπιταλιστική κοινωνία πού, άφού ωριμάσει, θά μετατραπεί σε σοσιαλιστική. Κάπως έτσι και στον τόπο μας, μέ βάση τήν «ιστορικά άναγκαία» φάση πού έμπεριεχόταν σε πολιτικές συλλήψεις δέσμιες τής θεωρίας των «ιστορικών σταδίων», για όλόκληρες δεκαετίες έπικρατούσε ή άποψη για τά «αστικοτσιφλικάδικα, φεουδαρχικά ύπολείμματα» πού θά 'πρεπε πρώτα νά έξαλειφθούν για νά άνοίξει ύστερα ό δρόμος για τό μέλλον.

Όμως, όπως λέει και μία μαροκινή παροιμία, ό «κόσμος δέν ύποσχέθηκε τίποτε σε κανέναν».

27. F.L. Ganshoff, *Qu' est-ce que la féodalité*. Βρυξέλλες, 1968, σελ. 11 - 12.

28. M. Inalcik, «Ottoman methods of Conquest», *Περ. Studia islamica*. τ. 2 (1954), σελ. 103 - 29.

ΣΥΖΗΤΗΣΗ

'Ανανέωση τῆς 'Αριστερᾶς:
δεκαετία πρώτη...

'Η μηδενική στάθμη

τοῦ 'Αριστείδη Μπαλτᾶ

'Ορισμένα ἄρθρα πού δημοσιεύτηκαν στό τεῦχος 23 τοῦ *Πολίτη* συνεχίζουν ἢ, καλύτερα, ἀνοίγουν μιά συζήτηση γύρω ἀπό τά προβλήματα τῆς «ἀνανεωτικῆς ἀριστερᾶς». Πρῶτο, βέβαια, πρόβλημα ἀποτελεῖ ὁ ἴδιος ὁ ὅρος «ἀνανέωση». Καί αὐτό γιατί, πέρα ἀπό τό ἐπίμονο (καί ἀναπόφευκτο) ἀδιευκρίνιστο περιεχόμενό του, πέρα καί σέ βάρος τῆς κραυγῆς «φτάνει πιά» πού θέλησε νά ἀρθρώσει, ὁ ὅρος αὐτός, μαζί μέ τό ρόδινο μῦθο πού ὑπαινίσσεται, ἐπινοήθηκε, πολύ πεζά, γιά νά συγκαλύψει, πίσω ἀπό τήν οὐτοπική ὑπόσχεση μιᾶς ἀγνῆς δευτέρης νεότητος, πολύ ἀπτες καί συγκεκριμένες ὀλιγωρίες καί εὐθύνες. Ὁ ὅρος ἀπό κει καί πέρα, μαζί μέ τό δίδυμό του «δογματισμός» ἀκολουθεῖ τήν πορεία πού τοῦ ἐμελλε. Τό ἄγισμα τῆς «ἀνανέωσης» ξόρκισε μέν τούς δογματικούς δαίμονες τοῦ παρελθόντος ἀλλά οὔτε τά ξόρκια οὔτε ἡ ἐπίκληση κάποιας νεάζουσας ἠθοπλασίας (τά κομμουνιστικά ἦθη πού εὐαγγελίστηκε ἡ «ἀνανέωση» μόνον ἡ ἄγνοια ἢ ἡ προσπάθεια νά συγκαλυφθοῦν οἱ αἰτίες καί οἱ εὐθύνες γιά τήν πλήρη διαστρέβλωση κάθε κομμουνιστικῆς ἀρχῆς καί ιδέας μπορούσε νά ἐκλάβει, μέ τόν ἕνα ἢ τόν ἄλλο τρόπο, ὡς νέα) ἦταν δυνατό νά ἀναχαιτίσουν τήν προέλαση ἐνός ἄλλου μύθου μέ πολύ ὑπαρκτά, αὐτός, θεμέλια – μνήμες ἀταπάρνησης καί ἠρωισμοῦ ζυμωμένες μέ ὄλες τίς πληγές καί ὄλες τίς προδοσίες ἀλλά ταυτισμένος μέ σύμβολα τόσο ἰσχυρά πού μπροστά τους ἀκόμη καί τά ἐκτελεστικά ἀποσπάσματα λύγιζαν. Ἔτσι ἡ «ἀνανέωση», ἐκχωρώντας ὀλόκληρο τό παρελθόν στόν ἰσχυρό πού τόλμησε νά τό ἀναγνωρίσει γιά νά τό ἐκμεταλλευτεῖ, ἀποσιώπησε τά πραγματικά προβλήματα, μετέτρεψε τήν ιστορική κόπωση τῶν ἡγετῶν τῆς

σέ πολιτική προσαρμοσμένη στίς νέες συνθήκες καί προσέγγισε τελικά τά ὄρια τῆς πολιτικῆς τῆς ἐξαφάνισης.

Ὅμως στίς σημερινές συνθήκες, ἡ ἐκκρεμῆς διερεύνηση καί κριτική τῆς «ἀνανέωσης», σίγουρα δέν ἀποτελεῖ κύριο πολιτικό πρόβλημα. Τό σημερινό πολιτικό στίγμα ἐπιτάσσει ἀναγκαιότητες ἀντίστασης, ἀνάμεσα σ' ἄλλα καί, ἀπέναντι σέ μιά ἰδιαίτερα δίαινη ἐπίθεση σέ διεθνές, καί ἑλληνικό ἐπίπεδο, ἐνός «ἀριστεροῦ» ρεύματος ἰδεολογικοῦ κυνισμοῦ καί πολιτικῆς βαρβαρότητας. Καί εἶναι ἡ θέληση ἀντίστασης σ' αὐτό τό ρεῦμα πού χαράζει τήν κύρια διαχωριστική γραμμή. Ὅμως ταυτόχρονα, ἐπειδή αὐτή ἡ ἀντίσταση προϋποθέτει ἀρχές καί ιδέες πού τό ρεῦμα αὐτό καθιστά γενικά ἀνυπόληπτες γιάτί ἀναπτύσσεται στό ὄνομά τους, ἡ ἱκανότητα γιά ἀντίσταση ἐξαρτᾶται τελικά ἀπό τή δυνατότητα νά προχωρήσει τό μαχαίρι τῆς κριτικῆς καί νά φτάσει ὡς τό κόκκαλο. Παράδοξα, πρὸς αὐτήν τήν κατεύθυνση λειτουργεῖ καί τό ἴδιο τό ρεῦμα, χωρίς νά τό θέλει γιάτί, ὄντας ἀπό τή φύση του μυθοκτόνο, μπορεῖ νά δράσει καί ἀπελευθερωτικά. Μέ αὐτήν τήν ἔννοια, τό μέτωπο συζήτησης πού ἀνοίξε ὁ *Πολίτης* ἐρχεται σέ μιά ἰδιαίτερα κατάλληλη στιγμή. Πρὶν ὅμως ἡ συζήτηση δρομολογηθεῖ, πρὶν ἡ ἀντιπαράθεση καί ὁ διάλογος δέσουν, εἶναι ἀνάγκη νά διερευνηθεῖ τό πλαίσιο μέσα στό ὁποῖο θά διεξαχθεῖ ἡ πάλη τῶν ἰδεῶν καί τῶν τάσεων καί νά κατατεθοῦν, ὅσο πιό ἀνοιχτά καί συνειδητά γίνεται, οἱ ὅροι μέ τούς ὁποίους ὁ καθένας ἐντάσσεται σ' αὐτό. Ἔτσι τό κείμενο πού ἀκολουθεῖ δέν ἀποτελεῖ ἀπάντηση σέ ἀπόψεις πού διατυπώθηκαν. Εἶναι μόνον ἡ καταγραφή ἐνός τρόπου ἐντάξης στή συζήτηση πού ξεκίνησε.

Ἐλλειψη κεντρικῆς πολιτικῆς ἀναφορᾶς

Πρῶτα ἀπ' ὅλα ἀντίσταση καί θέληση ἀντίστασης προϋποθέτει πολιτική. Καί πολιτική δέ μπορεί οὐσιαστικά νά υπάρξει παρά μόνον κεντρικά, παρά μόνον σέ συνάρτηση μέ τό πρόβλημα ἐξουσίας. Ταυτόχρονα, τό ἀνοιγμα ἐνός ἀνοιχτοῦ καί δημόσιου μετώπου συζήτησης σημαίνει ὅτι κάτι σέ αὐτό τό ἐπίπεδο δέν πάει καλά, κάποια σημαντικά κενά μένουν ἀκάλυπτα. Ἔτσι, ἡ συμμετοχή στή συζήτηση πού ξεκίνησε προϋποθέτει, τελικά, μιάν ἀφετηριακή παραδοχή: Δέν ὑπάρχει, στά πλαίσια τῆς κομμουνιστικῆς καί τῆς εὐρύτερης ἀριστερᾶς, μιὰ στοιχειώδης ἐπαρκῆς κεντρικῆς πολιτικῆς ἀναφορά. Τούτη ἡ διαπίστωση, ὅμως, δέν μπορεί σήμερα νά διαθέτει τήν ἀφοπλιστική ἀθωότητα πού γέννησε τόσες, καλοποιαίρες ἢ ὄχι ἀλλά πάντως ἀτελέσφορες, προσπάθειες γιά τή

συγκρότηση μιᾶς τέτοιας ἀναφορᾶς. Τά τελευταία χρόνια ὑπῆρξαμε μέτοχοι καί μάρτυρες τῆς ὀλοκλήρωσης μιᾶς πορείας ὅπου τά μέν ἀριστερά καί κομμουνιστικά κόμματα ἀποκάλυψαν τή φυσιογνωμία τους, οἱ δέ ποικιλόμορφες καί ποικιλώνυμες ὀργανώσεις καί ὁμάδες τῆς ἐξωκοινοβουλευτικῆς ἀριστερᾶς κατέγραψαν τήν ἀποτυχία τῶν προσπαθειῶν τους γιά τή συγκρότηση μιᾶς ἄλλης ἐκδοχῆς. Σήμερα λοιπόν, ἡ διαπίστωση πῶς δέν ὑπάρχει κεντρική πολιτική ἀναφορά στό βαθμό πού δέ θέλει νά εἶναι ἀναχρονισμός, οὔτε μπορεί νά ἀγνοήσει τήν πείρα πού συσσωρεύτηκε οὔτε μπορεί νά ἐπικαλεσθεῖ κάποια πολιτική παρθενία μπροστά στίς εὐθύνες – ὡς πρὸς τό παρελθόν καί ὡς πρὸς τό μέλλον – πού θά ἐπιβάλλει ἡ ἀντιμετώπιση τῶν συνεπειῶν τῆς.

Τό πλαίσιο τῆς «ἐθνικῆς ἐνότητας» πού ἀποδιοργανώνει καί τό πλαίσιο κοινῆς πολιτικῆς λειτουργίας πού πρέπει νά φτιαχτεῖ

Μέ αὐτά τά δεδομένα, μπορούμε νά προχωρήσουμε λίγο πιο κάτω. Ἀπουσία κεντρικῆς πολιτικῆς ἀναφορᾶς, στά πλαίσια τῆς κομμουνιστικῆς καί τῆς εὐρύτερης ἀριστερᾶς, σημαίνει ὅτι δέν ὑπάρχει συγκεκριμένη πολιτική αἰχμή πού νά ἐπηρεάζει τή συγκυρία καί νά ἐντάσσεται ὀργανικά σέ ἕνα μακροπρόθεσμο σχεδιασμό μέ στόχο τήν οὐσιαστική κοινωνική ἀλλαγῆ· σημαίνει ἀνυπαρξία πολιτικῆς δράσης καί πολιτικῆς λειτουργίας. Τό πλαίσιο «ἐθνικῆς ἐνότητας» πού ἐπιβλήθηκε μέ τή μεταπολίτευση, ἐγκαθίδρυσε τήν ἀδιαμφισβήτητη πολιτική ἡγεμονία τοῦ Κ. Καραμανλῆ καί προσέδωσε στά «κόμματα τῆς δημοκρατικῆς ἀντιπολίτευσης» τό ρόλο τοῦ ἀρνητικοῦ σχολιαστή τῶν κυβερνητικῶν θέσεων καί προθέσεων, ἐνῶ οἱ πολιτικές αἰχμές πού αὐτά προώθησαν δέν ὑπερέβαιναν οὐσιαστικά ποτέ τό ἐπίπεδο τοῦ παρᾶπονου. Τό «ἀριστερό» ἀντιστάθμισμα αὐτῆς τῆς καθημερινῆς πολιτικῆς παρουσίας ἦταν – δίκην μακροπρόθεσμου σχεδιασμοῦ – ἡ κενή ἐπανά-

ληψη ἀντιμονοπωλιακῶν ἢ /καί ἀντιμπεριαλιστικῶν διακηρύξεων, ἐνῶ ἡ πολιτική δράση καί λειτουργία μὴν ἔχοντας ὡς στόχο τήν πραγματική ἐνεργοποίηση τῶν κοινωνικῶν δυνάμεων ἀπλά σχεδίαζε καί ἐκτελοῦσε τό κνηνητό τῶν ψήφων γιά τίς κάθε λογῆς ἐκλογές. Τά «κόμματα τῆς δημοκρατικῆς ἀντιπολίτευσης» παγίδευσαν τά μέλη καί τούς ὁπαδούς τους στή λογική τοῦ «μὴ χεῖρον» ἢ, ἐπί τό νεολληνικότερον, στή λογική τοῦ «ἀπ' τ' ὀλότελα καλή κι ἡ Παναγιώταινα», χρησιμοποιώντας γι' αὐτό βαρύνοντες ταμπέλες «ὑπέρ τοῦ λαοῦ καί τοῦ τόπου» πού, ἂν μὴ τί ἄλλο, τουλάχιστον ὑπόσχονταν γιά τό ἀδέβιατο μέλλον ἀριστεροῦς λαγούς μέ σοσιαλιστικά πετραχέλια. Ἔτσι, σιγά-σιγά καί ἀνεπαίσθητα, ἡ ἀνάγκη γιά πολιτική δράση καί πολιτική ὀλοκλήρωση ἔχασε τό νόημά της, ἡ ἔνταξη σέ κάποιο κόμμα, ἀντί νά ἐκφράζει ἕνα δῆμα πρὸς τή συνειδητότητα, ταυτίστηκε τίς περισσότερες φορές μέ κάποιο ἰδεολογικό συμβιβασμό ἐνῶ ἡ ὑπαρξὴ ἀνοιχτοῦ πολιτικοῦ προ-

βλήματος ἐγινε συνώνυμη μέ τήν ἀναζήτηση πολιτικῆς στέγης πού μέσα στίς ἰδιόμορφες ἑλληνικές συνθήκες, ἐμοιαζε νά παρέχει κάποιας μορφῆς ἀσφάλεια (τό στεγαστικό ἦταν πάντα, ἐξάλλου, βασικό λαϊκό πρόβλημα – ἡ ἀντιστοιχία μέ τίς ἀνάγκες τοῦ λαοῦ καί τοῦ τόπου εἶναι ἐδῶ πλήρης). Τά παραπάνω, βέβαια, δέν σημαίνουν οὔτε ὅτι δέν ὑπάρχουν σημαντικῆς διαφορῆς ἀνάμεσα στά «κόμματα τῆς δημοκρατικῆς ἀντιπολίτευσης» οὔτε ὅτι ὅλα ἔπαιξαν ἀκριβῶς τόν ἴδιο ρόλο. Ὅμως δέν θά σταθοῦμε στά ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τοῦ καθενός. Ἄρκει ἐδῶ ἡ διαπίστωση ὅτι ὄχι μόνον κανένα ἀπό αὐτά τά κόμματα δέν ἀμφισβήτησε, πρακτικά καί θεωρητικά τό πλαίσιο «ἐθνικῆς ἐνότητας» πού ἐπιβλήθηκε μέ τή μεταπολίτευση, ἀλλά ὅλα συνέβαλαν, τό καθένα μέ τόν τρόπο του, στή διαμόρφωση του.

Θά μπορούσαμε νά μείνουμε στά παραπάνω ἰσχυρίζομενοι ὅτι ἡ ἔλλειψη πολιτικῆς ἀμφισβήτησης τοῦ ὑπάρχοντος πολιτικοῦ πλαισίου ἤδη συνιστᾷ ἀνυπαρξία κεντρικῆς πολιτικῆς ἀναφορᾶς. Ὅμως σήμερα τά πράγματα ἔχουν προχωρήσει πιο πολύ καί ἡ συσσωρευμένη ἐμπειρία ἔχει νά προσφέρει περισσότερα.

Ἡ ἐδραίωση τῆς παρουσίας καί ἡ ἀποκάλυψη τῆς φυσιογνωμίας κάθε κόμματος συνοδεύτηκε ἀπό μιὰ ὀλοκλήρη ἀλυσίδα διαγραφῶν, ἀποχωρήσεων ἢ διασπάσεων. Ὅμως οἱ κλυδωνισμοὶ αὐτοὶ δέν ἀπέφεραν κανένα σημαντικό πολιτικό ἀποτέλεσμα. Ἄν ἐξαιρέσουμε τό θεαματικό καί τελικά ἐφήμερο (;) στοιχείο τῆς δημιουργίας, στή βάση τέτοιων διαδικασιῶν, τῆς *Σοσιαλιστικῆς Πορείας* καί τῆς *Β' Πανελλαδικῆς*, καμιά ἰδεολογική ἢ πολιτική πάλη δέν ἀναπτύχθηκε, νέα στοιχεία συγκρότησης δέν ἀναδείχθηκαν, ἡ μητρικὴ ὀργάνωση διατήρησε, λίγο-πολύ, τήν ἡγεμονία της στὸν ἀντίστοιχο πολιτικό χώρο καί, πολύ περισσότερο, δέν ἐπηρεάστηκε, βέβαια, τό γενικό πλαίσιο. Τελικά, μπορούμε νά ποῦμε ὅτι ὁρατὸ προϊόν ὀλοκλήρης αὐτῆς τῆς διαδικασίας ὑπῆρξε μόνον ἡ παραγωγή ἐνός εὐρύτατου συνόλου ἀπὸ «τέως», ἢ ἐπιβεβαίωση καί ἡ παραπέρα καλλιέργεια τῆς τεχνικῆς τῶν χειρισμῶν – ἰστορικό προνόμιο τῶν «ἀριστερῶν» ἡγετικῶν ὁμάδων. Τὴν ἴδια περίοδο οἱ διάφορες ὀργανώσεις

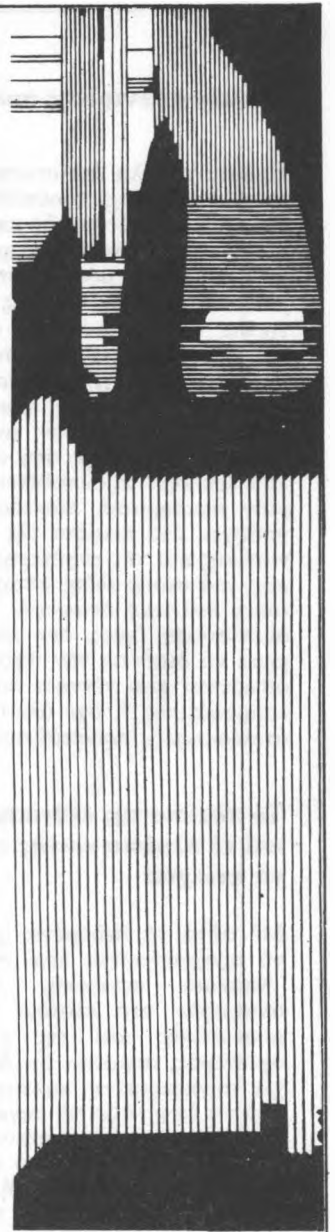
της εξωκοινοβουλευτικής άριστερας άκολούθησαν, στο δικό τους επίπεδο, αντίστοιχη πορεία. Παρόλο που ξεκίνησαν από τη θέληση άμφισβήτησης του υπάρχοντος πολιτικού πλαισίου, οι όροι με τους οποίους συγκροτήθηκαν, λειτουργήσαν και έδρασαν άποδείχτηκαν τέτοιοι που οδήγησαν και αυτές τις οργανώσεις στην άναπαραγωγή ενός ανάλογου του γενικού πολιτικού πλαισίου στη δική τους κλίμακα. Αντίστοιχες νομοτέλειες δημιουργήσαν και εκεί κάποια, ίσως ελαφρώς διαφορετικής μορφής, υποκατάστατα πολιτικής δράσης και λειτουργίας, διαμορφώθηκαν και εκεί οι αντίστοιχες ήγαιικές ομάδες και «ιστορικοί ήγαιτες» που άνάπτυσαν με ζήλο τις τεχνικές χειρισμού αντίθεσεων και άνθρώπων, παράχθηκαν και εκεί κατά μάζες οι «τέως».

Η συνολική εξέταση αυτής της διαδικασίας οδηγεί σε μία εμπειρική διαπίστωση: Παρόλη την τεράστια ποικιλία των άπόψεων και θέσεων - πολιτικών, ιδεολογικών, θεωρητικών, οργανωτικών κλπ - που σηματοδοτούν τις διαδικασίες διαχωρισμού θέσης, ουσιαστικά καμιά άπ' όλες τις διαφορετικές άφετηρίες δέν στάθηκε ικανή για να δημιουργήσει εκείνα τα ελάχιστα στοιχεία συγκρότησης που θα πολιτικοποιούσαν ουσιαστικά τό διαχωρισμό θέσης και θα παρήγαγαν κάποιο πολιτικό άποτέλεσμα. Αυτή η κοινή άδυναμία, με τη σειρά της, υποδεικνύει ότι κάτω άπό την ποικιλομορφία ίσως βρίσκεται ένα κοινό ύπόβαθρο, κάποιος κοινός παρανομαστής: ο διαχωρισμός της θέσης ίσως δέν στηρίχτηκε κύρια, παρόλες τις αντίθετες ρητές διατυπώσεις, στη διαφωνία ως προς την πλατφόρμα και τις θέσεις των αντίστοιχων κομμάτων ή οργανώσεων. Αυτό που, άμεσα ή έμμεσα άμφισβητήθηκε σε όλες τις περιπτώσεις μοιάζει πώς είναι ο συνολικός τρόπος πολιτικής παρεξης και πολιτικής λειτουργίας. Αν κάτι τέτοιο ίσχύει, αν πραγματικά αυτό είναι ο κοινός παρονομαστής της κριτικής και των άμφισβητήσεων, τότε σήμερα η κάλυψη του πολιτικού κενού, ή συγκρότηση κεντρικής πολιτικής άναφοράς δέ μπορεί να νοηθεί έξω άπό τις ουσιαστικές προϋποθέσεις της.

Και ουσιαστική προϋπόθεση είναι τελικά μία, αυτή που ή ιστο-

ρική πείρα άπό τις διαδικασίες συγκρότησης πραγματικού πολιτικού υποκειμένου υποδεικνύει, πείρα που, όμως, έχει κυριολεκτικά ταφεί κάτω άπό τα άγκωνάρια του πλαισίου σκέψης που καθιέρωσε ή Γ' Διεθνής. Είναι ή άποκατάσταση ενός κοινού πλαισίου πολιτικής λειτουργίας, όπου, πέρα άπό ορισμένες θεμελιακές κοινά άποδεκτές όριοθετήσεις, οι διαφορετικές άπόψεις θα συνυπάρχουν δυναμικά και θα δοκιμάζονται κοινωνικά, θα επιβεβαιώνονται ή θα άπορρίπτονται, θα συντίθενται ή θα αντιπαρατίθενται μέσα άπό διαδικασίες κοινωνικής πρακτικής, ιδεολογικής και θεωρητικής πάλης. Μέ άλλα λόγια σήμερα τό ζητούμενο δέν είναι ή σωστή άποψη με βάση την οποία θα στηθεί τό σωστό πολιτικό υποκείμενο που θα πράξει όσα όφείλει για την πολιτική άλλαγή και τό σοσιαλισμό. Ζητούμενο σήμερα είναι ή δημιουργία εκείνου του πολιτικού πλαισίου που θα διαμορφώσει κριτήρια κοινωνικού έλέγχου των άπόψεων, που θα επιτρέψει την ιδεολογική, πολιτική και θεωρητική συγκρότηση που δέ θα καταστρέψει τις αντίθεσεις αλλά θα επιτρέπει στις υπάρχουσες άπόψεις να λειτουργήσουν ολόπλευρα, να αλλάξουν οι ίδιες ή να πείσουν όχι μόνον τα μέλη κάποιου οργάνου αλλά τόν ίδιο τόν κόσμο που άφορούν.

Όμως σήμερα δέν είναι μόνο τό πρόβλημα της άνυπαρξίας κεντρικής πολιτικής άναφοράς που καθιστά άναγκαία τη διαμόρφωση ενός τέτοιου πλαισίου. Η αντίσταση που επιτάσσει σήμερα τό «άριστερό» ρεύμα πολιτικής βαρβαρότητας, δέν διαθέτει την πολυτέλεια να περιμένει να γίνει ενεργή διά μέσου της κάλυψης του πολιτικού κενού. Σήμερα ένα τέτοιο πλαίσιο είναι αυτό τό ίδιο και έντελώς άμεσα ένα άπό τα λίγα πιά μέσα αντίστασης για όσους εξακολουθούν, ένδεχομένως παράδοξα, να θέλουν να είναι άριστεροί. Μετά τη σινοσοβιετική ρήξη, μετά την Τσεχοσλοβακία, μετά τις πρόσφατες εξελίξεις στην Κίνα, μετά τις άλλεπάλληλες επιθετικές ή άμυντικές εισβολές στην Ίνδοκίνα, μετά την «άνεξήγητη» Περσική επανάσταση αλλά, και μετά τη Βάρκιζα, μετά τό 1949, μετά τό 1967, μετά τό θράσος των «έαμογενών» όλες οι λέξεις, όλα τα σύμβολα, όλα τα σχήματα που περι-

έκλειαν κάποτε τις ελπίδες της άνθρωπότητας προσέγγισαν κάποια έξχατα όρια άνυποληψίας. Όχι μόνον ο σοσιαλιστικός στόχος - τό περιεχόμενό του, ή διασφάλιση της σοσιαλιστικότητάς του, τά μέσα επίτευξής του - έπαψε να είναι όσο αυτόνόητος κωδικοποιούσε και δίδασκε ή ιερή μας παράδοση, αλλά έχουν διαπραχθεί και διαπράττονται τόσα στό όνομά του ώστε σε λίγο, κυριολεκτικά, θα ντρεπόμαστε να λέμε ότι είμαστε και ότι αισθανόμαστε άριστεροί.

Νά κηρύξουμε πόλεμο στην «άριστερή βαρβαρότητα»

Μπροστά σέ αυτήν τήν κατάσταση καί γιά νά μήν καταντήσουμε κοινωνικά καταγέλαστοι, δέν μᾶς μένει παρά νά ὑψώσουμε τή φωνή μας καί νά διατυπώσουμε μιάν ἄρνηση. Τό ὄραμα τῆς κοινωνικῆς ἀπελευθέρωσης δέν τό χωριόμαστε καί δέν τό χαρίζουμε. Ὅχι μόνον ἀρνιόμαστε τή μετατροπή του στό ἀντίθετο του ἀλλά κηρύσσουμε πόλεμο στό κυρίαρχο ρεύμα τῆς «ἀριστερῆς» πολιτικῆς βαρβαρότητας πού ξεδιπλώνεται μοιράζοντας ἀπλόχερα γραμμάτια κοινωνικῆς ἀποκατάστασης στήν νέα τάξη πραγμάτων πού ὑπόσχεται ὁ ἐκτετατισμός κάποιων «σοσιαλιστικῶν» κέντρων. Ἀλλά μιά τέτοια στάση γιά νά εἶναι ἠθικά, ἰδεολογικά καί, τελικά, πολιτικά φερέγγυα ἀπαιτεῖ μιάν εὐθύνη καί μιά δέσμευση. Νά μήν «ξεράσουμε» τή μήτρα ἀπ' ὅπου γεννηθήκαμε ἀλλά νά ἀναλάβουμε ἐμεῖς καί γιά δικό μας λογαριασμό τίς εὐθύνες τῶν παρελθόντων μας. Ὅσο δική μας τιμὴ εἶναι ἡ Κομμούνια, ὁ Ὀκτώβρης ἢ ἡ Μεγάλη Πορεία ἄλλο τόσο δική μας ὑπόθεση εἶναι οἱ δίκες τῆς Μόσχας, ἡ σινοσοβιετικὴ ρήξη, οἱ ἀμυντικοεπιθετικοὶ πόλεμοι στήν Ἰνδοκίνα, τὰ κάθε μορφῆς ψυχιατρεία τοῦ «ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ» ἢ ἡ Βάρκιζα καί ὁ Πλουμπιδής.

Ἡ ἀνάληψη αὐτῆς τῆς εὐθύνης καί αὐτῆς τῆς δέσμευσης δέν εἶναι ἀπλή. Χρειάζεται νά ἐντοπίσουμε καί νά ἱεραρχήσουμε τὰ προβλήματα, χρειάζεται νά ξεθάψουμε καί νά ἀκονίσουμε τὰ θεωρητικά μας ἐργαλεῖα, χρειάζεται νά ἀκούσουμε καί νά καταλάβουμε τίς ἀπόψεις πού διατυπώνονται καί νά ποῦμε τίς δικές μας, χρειάζεται νά μάθοιμε νά λειτουργοῦμε μέ τίς διαφορές μας καί, τό κυριότερο, χρειάζεται νά ἀναπτύξουμε μιά πρακτικὴ πού νά καθορεφτίζει ἄμεσα καί συγκεκριμένα τήν πείρα πού ἀποκοτῶμε. Ἐτσι, καί μέ αὐτὴν τὴν ἔννοια, ἢ διαμόρφωση ἐνός πλαισίου πολιτικῆς λειτουργίας, ὅπου συνυπάρχουν δυναμικά οἱ διαφορές καί διαχωρίζεται τό σωστό ἀπό τό λαθεμένο στή βάση μιάς κοινωνικῆς πρακτικῆς ἐπαλήθευσης, ἀποτελεῖ σήμερα ἄμεσα καί ἐπιτακτικὸ ζητούμενο.

Τὰ παραπάνω προσπαθοῦν νά περιγράψουν τὴν ἀπουσία σήμερα στά πλαίσια τῆς κομμουνιστικῆς καί τῆς εὐρύτερης ἀριστερᾶς, μιάς κεντρικῆς πολιτικῆς ἀναφορᾶς, ὅπως καί τὴν ἀναγκαιότητα διαμόρφωσης ἐνός πολιτικοῦ ὑποκειμένου πού θά στοχεύσει στήν κάλυψη αὐτοῦ τοῦ πολιτικοῦ κενοῦ. Ὅμως οὔτε τό πολιτικὸ κενὸ πού ὑπάρχει ἔχει πέσει ἀπὸ τὸν οὐρανὸ οὔτε, προφανῶς, τό νέο πολιτικὸ ὑποκείμενο θά προκύψει μέ παρθενογέννηση. Οἱ δυνατότητες διαμόρφωσης τοῦ πλαισίου πού προσπαθήσαμε νά περιγράψουμε ἐξαρτῶνται, ἀνάμεσα στὰ ἄλλα, καί ἀπὸ τὴ συνειδητοποίηση κάποιων ἐλληνικῶν κοινωνικῶν χαρακτηριστικῶν πού καθόρισαν τὴν ἀνυπαρξία κεντρικῆς πολιτικῆς ἀναφορᾶς.

Εἶναι γνωστὸ ὅτι τό πολιτικὸ ἐπίπεδο ἐνός κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ εἶναι τό ἐπίπεδο ὅπου συμπικνώνεται καί ολοκληρώνεται τό σύνολο τῶν ἀντιθέσεων πού κινοῦν τὸν κοινωνικὸ σχηματισμὸ. Μέ αὐτὴν τὴν ἔννοια τό πολιτικὸ κενὸ πού ἐπισημαίνουμε δέ μπορεῖ παρά νά παραπέμπει σέ μιάν ἔλλειψη πολιτικοποίησης τοῦ κοινωνικοῦ. Καί πραγματικά. Ἄν κοιτάξουμε γύρω μας, ἂν δοῦμε τὴν ἐμπειρία τῶν τελευταίων χρόνων θά διαπιστώσουμε ὅτι οἱ κοινωνικοὶ ἀγῶνες δέν σταμάτησαν νά ἀναπτύσσονται, ὅτι τὰ ἐργοστάσια, τὰ χωριά, οἱ ἐπαρχιακὲς πόλεις, τὰ σωματεία, οἱ σύλλογοι, ἢ νεολαία, ἀγωνίστηκαν μέ ὅλες τίς μορφές γιά νά διατυπώσουν καί νά διεκδικήσουν τὰ αἰτήματά τους, μερικὰ ἡγετικότερα. Ὅμως αὐτὰ τὰ κοινωνικά κινήματα στήν οὐσία οὐδέποτε πολιτικοποιήθηκαν. Ποτέ δέ μπόρεσαν νά βροῦν ἢ νά οἰκοδομήσουν ἐκεῖνο τό πολιτικὸ στήριγμα πού θά ἐπεξεργαζόταν καί θά ολοκλήρωνε τὴν ἐμπειρία τους, θά ἐντόπιζε καί θά ἐξέφραζε τὰ στοιχεῖα σύγκλισής τους καί θά τὰ ἔκανε ἔτσι νά δράσουν ἄμεσα καί ὄχι μόνον ἐμμεσα στή γενικὴ πολιτικὴ συγκυρία. Ὅμως ἡ πολιτικὴ, ὅπως καί ἡ φύση, ἀπεχθάνεται τό κενό. Τό πολιτικὸ ἀντίστοιχο, πού τὰ ποικίλα κοινωνικά κινήματα δέν μπόρεσαν νά βροῦν, ἐκφράστηκε ψευδῶνυμα ἀπὸ πολιτικῆς δυνά-

μεις πού ἡ βαθύτερη πολιτικὴ τους βούληση ἦταν ὁ σφετερισμὸς αὐτῶν τῶν κινήματων γιά τοὺς δικούς τους ἰδιοτελεῖς σκοποὺς. Ἡ συννενοχὴ πού ἀποκατάστησαν αὐτῆς οἱ πολιτικῆς δυνάμεις ὡς πρὸς τὴ νομὴ τοῦ κοινωνικοῦ ἐκφράστηκε, ἀνάμεσα στὰ ἄλλα, καί σάν μιά συνωμοσία σιωπῆς πού ἀπαγόρευε τὴν ἐπὶ τῆς οὐσίας ἰδεολογικὴ ἀντιπαράθεση αὐτῶν τῶν δυνάμεων στό ἐπίπεδο τῶν συγκεκριμένων προβλημάτων τοῦ συγκεκριμένου κοινωνικοῦ κινήματος. Καί αὐτό, πολὺ ἄπλά, γιατί μιά τέτοια ἀντιπαράθεση κινδύνευε νά ἀνοίξει μιά διαδικασία ἀποκάλυψης τῶν ἰδεολογικῶν καταβολῶν καί τῶν πραγματικῶν πολιτικῶν στόχων τῶν ἀντίστοιχων παρεμβάσεων διακυβεύοντας ἔτσι τὴν ἴδια τὴν ὑπόσταση αὐτῶν τῶν πολιτικῶν δυνάμεων, ὅπως καί τοὺς βασικοὺς ἀρμούς τοῦ πολιτικοῦ πλαισίου πού οἰκοδομήθηκε μετὰ τὴ μεταπολίτευση.

Ὅταν ὁμως ἡ πείρα πού συσσωρεύει ἕνας κοινωνικὸς ἀγῶνας δέν ἐκφράζεται πολιτικά, ὅταν οἱ ἰδέες δέν ἀντιπαρατίθενται καί δέν ολοκληρώνονται, ὅταν τὰ στοιχεῖα ρήξης πού ἀναδεικνύονται δέν συγκροτοῦνται τότε ὁ ἀγῶνας καί τὰ διδάγματά του μένουσιν μόνο στίς μνήμες ὅσον ἀγωνίστηκαν, ὁ καινούριος ἀγῶνας δέ μπορεῖ νά ξεκινήσει ἀπὸ τὴν πείρα πού συσσωρεύσει ὁ προηγούμενος καί, ἀνεξάρτητα, σέ τελευταία ἀνάλυση, ἂν ἡ κατάληξη εἶναι νίκη ἢ ἥττα, ἢ προσπάθεια στήν οὐσία τῆς παραμένει σισύφεια. Καί ἔτσι, προφανῶς, δέ μπορεῖ νά γίνει λόγος γιά δημιουργία κεντρικῆς πολιτικῆς ἀναφορᾶς καί κάλυψης τοῦ πολιτικοῦ κενοῦ.

Τὰ παραπάνω, βέβαια, δέν ἀποτελοῦν στοιχεῖα κάποιου καταχθόνιου σχεδίου. Εἶναι ἡ ἴδια ἢ ὁμοίη τοῦ ἐλληνικοῦ κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ πού παράγει πολιτικῆς δυνάμεις πού ἀρνοῦνται τὴν οὐσιαστικὴν πολιτικὴν λειτουργία καί ὑποκαθιστοῦν τὴ συγκροτημένη ἰδεολογικὴ ἀντιπαράθεση μέ ἐπιθετικὸς προσδιορισμοὺς καί καταγγελίες.

Ὁ χαρακτήρας τῶν κυρίαρχων οἰκονομικῶν σχέσεων στήν Ἑλλάδα καί ἡ κοινωνικὴ φύση τῆς ἄρχουσας τάξης διαμόρφωσαν ἱστορικά ἕνα πλαίσιο πολιτικῆς ζωῆς πού, σέ τελευταία ἀνάλυση,

δέν είχε ανάγκη τήν ιδεολογική συγκρότηση. Τά καθοριστικά κέντρα εξουσίας όντας έξω από τά ελληνικά σύνορα, ή ούσιαστική πολιτική δέσμευση και άρα ή αναπαγωγή τής εξουσίας τής άρχουσας τάξης δέ μπορούσε παρά νά αναφέρεται κυρίως σέ αυτά και όχι στίς έσωτερικές κοινωνικές διαδικασίες. Τελικά, ως προς αυτές, δέν άπαιτούνταν ή πειθώ αλλά άρκουσε ή άνοχη. Αυτή ή άνοχη, μέ τή σειρά τής, έπιτυχανόνταν άφ' ενός μέν και κύρια μέ τή βοήθεια ενός αναπτυνόμενου κατασταλικού μηχανισμού (πού έφτασε στά όρια του παροξυσμού μετά τόν εμφύλιο)

και άφ' έτέρου μέσα από ένα ευρύτατο πλέγμα μεταπρατικών σχέσεων σέ όλα τά επίπεδα, πού αποκαθιστούσε ένα αντίστοιχο πλέγμα κοινωνικής συνοχής και συννεοχής τόσο όριζόντια όσο και κατακόρυφα. Έπειδή δέ στήν πολιτική ζωή είναι ό αντίπαλος πού εκπαιδεύει και έπειδή ταυτόχρονα όλόκληρη ή κοινωνική πραγματικότητα ρέπει ιδιαίτερα έντονα προς τά εκεί, οι πολιτικές δυνάμεις πού προσπάθησαν νά άμφισβητήσουν, στόν ένα ή τόν άλλο βαθμό, τήν εξουσία τής άρχουσας τάξης δομήθηκαν τελικά πάνω σέ μιά αντίστοιχη ιδεολογική βάση.

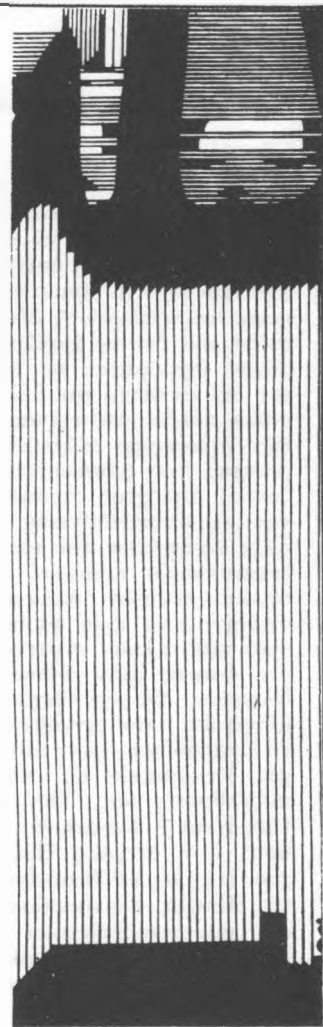
Η μηδενική στάθμη και ή άνάκτηση τής έλπίδας

Μιά τέτοια πραγματικότητα καθιστά άνεργή άν όχι άνυπόληπτη (ως γνωστό είναι τά κορόιδα πού θγάζουν τό φίδι άπ' τήν τρύπα) κάθε έννοια ούσιαστικής κοινωνικής ευθύνης και μετατοπίζει τήν ιδεολογική, θεωρητική και, τελικά, πολιτική δέσμευση από τίς διαδικασίες πρακτικής επαλήθευσης προς τήν πίστη και τή δέσμευση άπέναντι σέ κάποια σύμβολα, σύμβολα πού συμπυκνώνουν και τελικά υποκαθιστούν τή συσσωρευμένη όργή και τό όραμα τής κοινωνικής άπελευθέρωσης. Έτσι όχι μόνον ύπονομεύεται ή δυνατότητα συλλογικής συγκρότησης - ιδεολογικής, θεωρητικής, πολιτικής - αλλά και οι όποιες άτομικές προσπάθειες και πρωτοβουλίες εξαφανίζονται μέσα στίς μαύρες όπές τής καθημερινής ρουτίνας, τής καθημερινής άδιαφορίας και του «δέ βαριέσαι». Βιβλία και άρθρα γράφονται και άγοράζονται αλλά δέν διαβάζονται, κάθε προσπάθεια ιδεολογικής αντιπαράθεσης, όταν μάλιστα θίγει κάποιο επίσημο «προοδευτικό» κατεστημένο, εκλαμβάνεται καταρχήν ως ιδιοτελής και ύποπτη, κάθε προσπάθεια κριτικής σκέψης ύφίσταται τήν τρομοκρατία τών ήχηρών «ύπέρ του λαού και του τόπου» κενών υπεραπλουστεύσεων, άκόμη και ή σιωπή, έστω, προσωπική αντίσταση άποδιοργανώνεται κάτω από τή συνεχή πίεση του περιθρέοντος μεταπρατισμού, του καθημερινού κοινωνικού «άρπα-κόλα» και ιδεολογικού «άρτζι-μπούρτζι».

Βλέπουμε έτσι τελικά ότι ή άπουσία μιάς στοιχειωδώς έπαρκούς άριστερης κεντρικής πολιτικής αναφοράς είναι άμεσα έξαρτημένη - και δέ μπορούσε νά ναι άλλως - από τήν ούσιαστική άνυπαρξία τών αναγκαίων κοινωνικών προϋποθέσεων τής: τή σωστή πολιτικοποίηση τών κοινωνικών άγώνων, τήν κριτική επεξεργασία και ένταξη τής έμπειρίας κάθε τέτοιου άγώνα στή συσσωρευμένη, ελληνικά και παγκόσμια, συνολική κοινωνική έμπειρία, δηλαδή στή δυνατότητα ιδεολογικής σύγκρουσης και θεωρητικής συγκρότησης. Και αυτό πέρα από τά ήδη τεράστια προβλήματα πού δημιουργεί ή έκπτωση τών μέχρι πρόσφατα αυτόνόητων ιδεολογικών και θεωρητικών μας «κατακτήσεων». Η στάθμη πού θρυσκόμαστε σήμερα είναι έτσι, κατά μιά έννοια, ή μηδενική στάθμη. Δύσκολα μπορούμε νά φανταστούμε ότι ύπάρχει, για νά κατέβουμε, και παρακάτω σκαλί.

Όμως ή συνείδηση τής αδυναμίας μας είναι ταυτόχρονα και ή δύναμή μας. Έτσι ή άλλως ή ζωή, πού συνεχίζεται και έξω από μας, είναι τόσο άφορητη, πού έστίες αντίστασης όχι μόνο ύπάρχουν, όχι μόνο δέ θά πάσουν ποτέ νά ύπάρχουν αλλά ένδέχεται και νά γενικευτούν. Και τό γεγονός ότι οι παλιοί μύθοι έπесαν και πέφτουν συνέχεια κάτω από τά πλήγματα τής ψευδώνυμης «άριστερας», τό γεγονός ότι δέ φαίνεται νά διατίθεται σήμερα στήν πιάσσα κάποιος καινούριος μύθος πού θά δημιου-

γήσει τίς νέες μας αυταπάτες δίνουν, παράδοξα ίσως, κάποιες έλπίδες. Τήν έλπίδα ότι, άν εξακολουθήσουμε νά θεωρούμε τιμή νά θέλουμε νά είμαστε, νά αισθανόμαστε, νά ζούμε και νά δρούμε σάν άριστεροί, ό κρίκος πού διαφαίνεται σήμερα - ή δημιουργία ενός πολιτικού πλαισίου δυναμικής συνύπαρξης τών διαφορών και διαμόρφωσης κριτηρίων κοινωνικού έλέγχου και πρακτικής επαλήθευσης τών άπόψεων - ίσως μπορεί σήμερα νά σπάσει. Μέ άλλα λόγια ή δημιουργία αυτού του πλαισίου ίσως σήμερα νά είναι εφικτή.

Φοιτητικό κίνημα

μιά πολύ
συγκεκριμένη
ὄψη τῆς κρίσης
τῆς ἑλληνικῆς
ἀριστερᾶς

Συνήθως, μιλώντας ἢ σκεφτόμενοι γιά τήν κρίση τῆς ἑλληνικῆς ἀριστερᾶς, περιοριζόμαστε στίς ἐνδοοργανωτικές καταστάσεις τῶν κομμάτων τῆς ἀριστερᾶς, τίς στρατηγικές τους, τίς γενικές πολιτικές τους προτάσεις. Στά σημεῖα αὐτά διαπιστώνουμε τά φαινόμενα κρίσης, ὅμως ξεχνᾶμε ὅτι ὑπάρχουν καί οἱ συγκεκριμένοι κοινωνικοί χώροι καί τά κινήματα κοινωνικῆς κριτικῆς. Ἡ γενικευμένη κρίση τῆς ἀριστερᾶς προσβάλλει, ὅπως εἶναι φυσικό, καί τά κοινωνικά κινήματα πού ἔτσι ἀποδιοργανώνονται ἢ σβήνουν, ἀνατροφοδοτώντας μέ τή σειρά τους τή γενική κρίση.

Στή συζήτηση λοιπόν γιά τήν κρίση τῆς ἀριστερᾶς, κι ἄς φανεῖ κάπως «μερικό» τό ζήτημα, θέλω νά μιλήσω γι' αὐτή τήν ἀποδιοργάνωση-κρίση πού συντελεῖται στό φοιτητικό κίνημα, ὅπως τήν ξέρω, ὅπως τή ζῶ καθημερινά.

τῆς Γεωργίας Πετράκη

Μέρες πολλές πέρασαν ἀπό τότε πού ἔγιναν οἱ φοιτητικές ἐκλογές. Τό ἄρθρο τοῦτο εἶναι πιά «ἀνεπίκαιρο». Οἱ ἀπόκριες πέρασαν, οἱ ὁδοκαθαριστές μάζεψαν τά σκουπίδια τῆς χαρᾶς καί τοῦ κεφιοῦ. Ἐγώ, ὅμως, θέλησα νά δῶ ἀπό κοντά τίς σερπαντίνες, τίς μάσκες καί τά κομφετί πού γιά μιά ἐβδομάδα ἔκαναν τούς φοιτητές νά αἰσθανθοῦν φοιτητικό κίνημα, τούς ὤθησαν νά ἐπισκέπτονται συχνά πυκνά τίς σχολές τους, νά διαβάζουν προκηρύξεις, νά γίνουν ὀπαδοί καί προπαγανδιστές, νά αἰσθανθοῦν κυρίαρχοι στό χώρο τους. Ἐκαναν καί μένα, ὅπως καί τόσους ἄλλους, νά αἰσθανθῶ ἔνοχη γιά τήν ἀπραξία μου – ἀποτέλεσμα ὄχι κάποιας, ἴσως, ἀφ' ὑψηλοῦ ἀντίληψης γιά τά κοινά ἀλλά τῆς ἀκαμψίας τῶν φοιτητικῶν ὁργανώσεων. Γιατί σήμερα, ὅπως εἶναι τά πράγματα, ἀν δέν συμφωνεῖς μαζί τους μένεις στό περιθώριο.

Ἄρκετά πρὶν τίς ἐκλογές

Ὁ νόμος 815 ψηφίστηκε, ἀψηφώντας τίς «μαχητικές» ἐκδηλώσεις τῶν φοιτητῶν. Τό πρῶτο ἐρώτημα ἀφορᾶ τό ἴδιο τό γεγονός. Ἡ κινητοποίηση τῶν φοιτητῶν μᾶς δίνει τήν πρώτη ἀπάντηση. Ἄπ' τήν περυσινή ἀκόμη ἀκαδημαϊκή χρονιά εἶχε γίνει ἀντιληπτό ὅτι ἡ ἐμβέλεια

τοῦ φοιτητικοῦ κινήματος ἔχει φτάσει στό κατώτατο ὄριο. Οἱ κινητοποιήσεις ἐλάχιστα μαζικές, ἀποτελοῦν ἀπλή συνάθροιση διαφόρων παραταξιακῶν μειονοτήτων μέ διαφορετικό λόγο καθεμιά, ρευστή, μέ ροπές ἀντιθετικές καί ἀκανόνιστες, πού ἐξασφαλίζουν κάποια συνοχή μέ καταλύτη τόν ἐπιμαχο στόχο. Ἡ πάλοι ποτέ ἀντιδικτατορική αἴγλη δέν ἐπαρκεῖ, φυσικά, οὔτε γιά νά κινητοποιήσει τή μεγάλη μάζα τῶν φοιτητῶν οὔτε γιά νά ἐδραιώσει τό κύρος μας – ὁ λαός τώρα χαμογελά μέ τίς παρέες φωνασκούντων νέων – οὔτε γιά νά ἐπιβάλλει στήν κυβέρνηση τήν ὅποια ἐπανάστατική προοπτική. Ἡ εἰκόνα αὐτή, ἀντανάκλαση τῆς ἐσωτερικῆς ζωῆς τοῦ φοιτητικοῦ κινήματος, μᾶς ἀναγκάζει νά ὑποψιαστοῦμε ὅτι κάτι σάπιο ὑπάρχει στό βασίλειο τῆς Δανίας.

Καί πραγματικά, ὁλόκληρος ὁ ὁργανισμός τοῦ φοιτητικοῦ κινήματος βρίσκεται σήμερα σέ κατάσταση μαρασμοῦ.

– Ἄπό ἓνα κοινωνικό χώρο μέ πλούσιες μνήμες, θά περίμενε κανεῖς τή γονιμοποίηση τῆς παράδοσης κι ὄχι ἥρωικά ἀντάρτικα τραγούδια σέ καιρούς θλιβερούς.

– Ἄπό ἓνα κοινωνικό χώρο ὅπου οἱ ἰδέες κυκλοφοροῦν μέ τούς λιγότερους δυνατούς τροχονόμους, θά περίμενε κανεῖς ἀδέσμευτη καί οὐσιαστική διακίνηση ἰδεῶν (τό

φαινόμενο όπου εκατό φωνές λαλούν, χωρίς καμιά να παίρνει υπόψη της τις άλλες, κι όλες μαζί να δικαιώνουν την ύπαρξή τους σε κάποιους ψήφους, δεν είναι διακίνηση ιδεών, είναι Βαβέλ).

— 'Από ένα κοινωνικό χώρο που έχει κατακτήσει αυτόνομη δική του οργάνωση, μακριά από κρατικές παρεμβάσεις, θά περιμένε κανείς την αυτοοργάνωση και ενεργοποίηση των ανθρώπων που την αποτελούν.

— 'Από ένα κοινωνικό χώρο με ανεβασμένο αντικαπιταλιστικό κοινωνικό προβληματισμό, θά περιμένε κανείς ανάλογη κοινωνική συνείδηση.

— 'Από ένα κοινωνικό χώρο που αγκαλιάζει τη γνώση και την επιστήμη, θά περιμένε κανείς μία γλώσσα πιο γνωστική και συγκεκριμένη.

Όμως τίποτε από όλα αυτά δεν είναι αυτόνομο. 'Η κρίση αγκαλιάζει όλες τις λειτουργίες του φοιτητικού κινήματος: την όποια πολιτική του, τις εσωτερικές του λειτουργίες, τις οργανώσεις του, τον τρόπο που τό ίδιο μιλάει για τόν εαυτό του, τη γλώσσα του, την αντίληψή του για τη δημοκρατία και τό διάλογο, τη σχέση του με την πολιτική.

Κυβερνητική πολιτική — τί λέει τό φοιτητικό κίνημα

ΠΑΣΠ (Νεολαία ΠΑΣΟΚ): «'Η αντιφοιτητική και αντιεκπαιδευτική πολιτική της Κυβέρνησης στά ΑΕΙ εκφράζεται σήμερα με τόν αντιδραστικό νόμο 815. 'Ο Νόμος αυτός (...) στοχεύει σε μία λύση εννοική για τήν άρχουσα τάξη και τά μονοπώλια της ΕΟΚ.¹

Πανοπουδαστική - ΚΝΕ: «Τήν κρίση στά Πανεπιστήμια ή Κυβέρνηση προσπαθεί νά αντιμετωπίσει με μέτρα που ουσιαστικά αποσκοπούν στην καλύτερη εξυπηρέτηση των συμφερόντων των μονοπωλίων».²

Τά ίδια δηλώνουν και οι παρατάξεις ΠΠΣΠ (ΚΚΕ μ-λ), ΑΑΣΠΕ (ΕΚΚΕ). Διαφοροποιούνται φραστικά αλλά χωρίς νά δημιουργούν κάποιο άλλο κλίμα ό Δημοκρατικός 'Αγώνας (προσκειμένος στην ΕΚΟΝ Ρήγας Φεραίος, νεολαία του ΚΚΕ έσωτ.) και ή Β' Πανελλαδική.

'Η αναλυτική προσπάθεια των φοιτητικών παρατάξεων αρχίζει και σταματάει στό παλαιομαρξιστικό κλισέ: «ή κυβέρνηση αναπαράγει τά συμφέροντα των μονοπωλίων». Οί όποιοι αναλύσεις της κυβερνητικής πολιτικής αναδείχνουν τήν αυταρχικότητά της, τήν αντιδραστικότητά της, τόν αναχρονισμό της, τήν αντιφατική, αντιεκπαιδευτική της νοοτροπία και καμιά φορά εμπλουτίζονται με επεξηγηματικά στοιχεία όπως οί «ταξικοί φραγμοί που επιβάλλει» «ή εξάρτησή της από τό καθηγητικό κατεστημένο», ή προσπάθειά της νά «υποτάξει τούς φοιτητές», «νά διαμορφώσει μεσαία στελέχη», «ή φεουδαρχική δομή του Πανεπιστημίου»... κλπ., κλπ.

Φυσικά τό πρόβλημα δεν είναι άν ισχύουν ή όχι τά προηγούμενα στερεότυπα αλλά με ποιο τρόπο εξειδικεύονται κάθε φορά. Όμως τά κλισέ αυτά, έκτός από τήν αντικυβερνητική διάθεση των φοιτητών, διανθισμένη με μαρξίζουσα όρολογία, φανερώναυ:

— 'Οτι οί φοιτητικές οργανώσεις, οί άριστερές, στή θέση της ανάλυσης προτίμησαν τή θεωρητικολογία. Οί θέσεις τους, ακόμα κι όταν ισχύουν γενικότερα, επειδή ή λειτουργούν σαν κλισέ, δηλαδή σε ν κάτι αυταπόδεικτο που ισχύει πα - του, πάντα και με τόν ίδιο τρόπο, δεν έχουν τήν παραμικρή πολιτική χρησιμότητα. Μόνο που χαρίζουν βέβαια, σ' αυτούς που τις χρησιμοποιούν, τήν αίσθηση του αλάθητου.

— 'Οτι οί φοιτητικές οργανώσεις είναι άνίκανες νά έμβαθύνουν τήν πολυδιάστατη, πολύπλευρη και όχι γραμμική εξέλιξη της πραγματικότητας. Τό φοιτητικό κίνημα καταδικάζεται στό εύκολο άναμάσημα θέσεων χωρίς νά κατανοεί ότι λειτουργώντας έτσι ψεύδεται άπέναντι στον εαυτό του και στερείται τή δυνατότητα νά επέμβει σ' αυτή τήν πραγματικότητα προς μία κατεύθυνση άλλαγής της.

Οί «αναλύσεις» του τύπου αυτού έρχονται νά καταμαρτυρήσουν τήν πνευματική άποστέωση των παραγωγών τους, τήν ήρωική αλλά στείρα τροφή με τήν όποία τροφοδοτούνται, τή μακρινή σχέση τους με τήν όποια επιστημονική μέθοδο σκέψης. 'Η θεωρητική έπεξεργασία του φοιτητικού κινήματος (για τόν ίδιο τό χώρο του) είναι άνύπαρκτη. 'Ετσι, κι εδώ όπως και σε άλλους

χώρους, ή ριζοσπαστική διάθεση ένωμένη με άγαθό αλλά άφελή λαϊκισμό, και χάρη στην αντιμονοπωλιακή πίστη, μάς δίνει τήν νεκρή γλώσσα μας. ('Η γλώσσα του κινήματος άποτελεί θέμα άξιο για άνάλυση. Π.χ. συχνά παρατηρείται ό εξής τρόπος παραγωγής λέξεων: αντί, ή ά στερητικό + επίθετο. 'Ο συνδυασμός αυτός θά μάς δώσει τήν κενή περιεχομένου «αντιφοιτητική συμπεριφορά» που θά χρησιμοποιήσει ή ΚΝΕ για νά χαρακτηρίσει και τήν Κυβέρνηση αλλά και τούς φοιτητές που τήν αντιπολιτεύονται. Τό ίδιο ισχύει στις περιπτώσεις λέξεων όπως επιστημονικός → αντιεπιστημονική νοοτροπία, εκπαιδευτικός → αντιεκπαιδευτική νοοτροπία κλπ. Τί σημαίνουν όμως ακριβώς αυτές οί εκφράσεις;)

Τά παραπάνω ισχύουν όχι μόνο όταν αναλύεται ό «μονοπωλιακός εκσυγχρονισμός» (έκφραση της ΠΑΣΠ) αλλά για όλη τήν καθημερινότητα του φοιτητικού κινήματος. 'Απόψεις όπως φασιστικοποίηση του Πανεπιστημίου (άλιευμένη από τό σχήμα «ή καλπάζουσα κρίση του καπιταλισμού φασιστικοποιεί όλο και περισσότερο τις δομές του»), φεουδαρχες καθηγητές, καθηγητές διεκπεραιωτές της κυβερνητικής πολιτικής, αποτελούν τά μόνιμα «θεωρητικά» μοτίβα του φοιτητικού πολιτικού λόγου.

'Η άδυναμία του φοιτητικού κινήματος νά αναλύσει χωρίς άπλουστευτικά και γενικόλογα σχήματα τις ιδιομορφίες του χώρου του και τήν κυβερνητική στρατηγική τό υποχρεώνει στή σημερινή άνασθηλαλιά του εύκολου αντικυβερνητισμού.

Τά μέτρα για τις εξετάσεις ό 815

Μία πρώτη διαπίστωση είναι ότι τό εξεταστικό πρόβλημα δεν θεωρείται τμήμα του εκπαιδευτικού μηχανισμού αλλά τεχνικό ζητημάκι που με κάποιους καλούς νόμους μπορεί νά λυθεί ξεχωριστά. Αυτό άφ' ενός μέν ύπονοεί τήν άποψη ότι τό επίπεδο της παιδείας μας θά καλυτερεύσει άν διευθετηθεί διαφορετικά τό εξεταστικό ζήτημα και άφ' έτέρου καλύπτει τήν ανάγκη νά υπάρξουν ουσιαστικές εξετάσεις στό πλαίσιο μιάς συνολικής αναδιάρθρωσης των σημερινών εκπαι-

δευτικῶν μηχανισμῶν. Γιατί ὅπως ἀντιμετωπίζονται ἀπὸ τοὺς ὑπέρμαχους καὶ τοὺς πολέμιους τοῦ 815 οἱ ἐξετάσεις, ἀπλὰ καὶ μόνο μπαλώνεται ἓνα ἐξεταστικό σύστημα πού εἶναι συνδεδεμένο μέ τήν ἀποστήθιση, τίς ἀποσπασματικές γνώσεις λίγο πρὶν τίς ἐξετάσεις, τόν κατατεμαχισμό τοῦ γνωστικοῦ ἀντικειμένου, τήν ἀξιολόγηση τῆς επίδοσης μέ βάση ἀνασφαλή κριτήρια, τήν πνευματική ἐντέλεια ἀναπηρία τῶν πανεπιστημιακῶν πραγμάτων.

Ἄσχυρισμός γιά ἐξομοίωση μέ τά Εὐρωπαϊκά Πανεπιστήμια μοιάζει σχῆμα ὀξύμωρο ἂν σκεφτεῖ κανεὶς ὅτι ὅλη μας ἡ προσπάθεια θά ἀρχίζει καί θά ἐξαντλεῖται στό νά περάσουμε τά ἔτη πού πρακτικά σημαίνει: 2 χρόνια μετά τό τέλος τῶν σπουδῶν μας, δουλεύοντας σέ κάποια δημόσια ὑπηρεσία ὅπως ἄσχετη μέ τό ἀντικείμενο τῆς μόρφωσής μας, θά ἀναπολούμε τήν Πανεπιστημιακή ζωή καί μαζί μ' αὐτήν τίς γνώσεις πού ἀπαντήσαμε ἐπιτροχάδην, ὑπακούοντας στό παραγγέλματα.

Τό πρόβλημα γιά τοὺς φοιτητές δέν εἶναι νά ἀρνηθοῦν αὐτά ἢ ἐκεῖνα τά ἐξεταστικά μέτρα, ἀλλά νά διεκδικήσουν ἓνα ἄλλο σύστημα ἐκπαίδευσης, μιά ἄλλη ὁργάνωση σπουδῶν, μιά ἄλλη σχέση μέ τή μόρφωση καί μαζί μ' αὐτά ἓνα ἄλλο ἐξεταστικό σύστημα ὄχι πιά αὐτοσκοπό ἀλλά ἀναπόσπαστο τμήμα τῆς ἐκπαιδευτικῆς διαδικασίας. Γιατί ἂν ἡ Κυβέρνηση ἐξυπηρετεῖται (:) ἀπὸ τό σημερινό καθεστῶς τῆς ἀμάθειας καί τῆς «πονηριάς» τῶν ἐξετάσεων, γιά μᾶς ἀποτελεῖ ὄλεθρο.

Τί λέει τό φοιτητικό κίνημα

Τό φοιτητικό κίνημα ἀγωνίζεται γιά νά ἀποτρέψει τήν ἐφαρμογή τῆς λεγόμενης ἐντατικοποίησης. Ἀποχές, ψηφίσματα, συγκεντρώσεις, καταλήψεις. Εἶναι ἓνας ἀγῶνας πού ὀρίζει ἀνταπόκριση σ' ὅλους τοὺς φοιτητές ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἀφορᾷ ἓνα καυτό πρόβλημα, τίς ἐξετάσεις. Μέ τό νέο νόμο, ὅπως εἶναι γνωστό, καταργοῦνται ἡ γ' περίοδος, οἱ μεταφορές καί ὅλα τά μέτρα πού διευκολύνουν τοὺς φοιτητές νά περνοῦν τά μαθήματα καί τά ἔτη.

Οἱ ἀγῶνες αὐτοὶ θεωροῦνται ἐξαιρετικῆς σπουδαιότητας γιά τήν ἐξέλιξη τοῦ φοιτητικοῦ κινήματος. Ἄς ρίξουμε μιά ματιά στή σχετική ἐπιχειρηματολογία.

«Τά μέτρα τῆς ἐντατικοποίησης προωθοῦν τή βίαιη ἐπαναφορά τῶν φοιτητῶν στό Πανεπιστήμια ἐξαναγκάζοντάς τους ταυτόχρονα νά παραιτηθοῦν ἀπὸ τήν κριτική τους στάση ἀπέναντι στοὺς εκπαιδευτικούς μηχανισμούς καί τόν κοινωνικό ρόλο πού τοὺς ἀποτυπώνουν. Οἱ φοιτητές θά γυρίσουν ἀλλά θά γυρίσουν ἀφήνοντας ἔξω ἀπὸ τίς αἰθουσες διδασκαλίας κάθε ἀμφισβήτηση, κάθε ἐπιφύλαξη τους γιά τό περιεχόμενο σπουδῶν, τόν τρόπο διδασκαλίας...»³

Ἡ θέση αὐτή εἶναι ἀποψη τῆς Β' Πανελλαδικῆς ἀλλά ὄχι μόνο αὐτῆς. Ὅλες οἱ φοιτητικές παρατάξεις (ἐκτός Πανοπουδαστικῆς) ἔχουν λίγο πολύ τό ἴδιο σκεπτικό: Συνδέουν δηλαδή τήν κατάργηση τῶν ἐξεταστικῶν διευκολύνσεων μέ τήν «ἐνσωμάτωση» τῶν φοιτητῶν, τήν ἀκριτή ὑποταγή τους στήν παρεχόμενη σκέψη κλπ. Προτάσεις ὅπως «ἡ ἐντατικοποίηση προωθεί τήν ἐνσωμάτωση τῶν φοιτητῶν στήν τεχνοκρατική λογική, στό ἀκριτο διάβασμα, στήν ὑποταγή» κυριαρχοῦν σήμερα στό Πανεπιστήμια καί διανθίζονται μέ ἀναλύσεις ὅπως «ἡ Κυβέρνηση θάζει μέ τά ἐξεταστικά μέτρα ταξικούς φραγμούς στή μόρφωση, ἀποκλείει τήν ἐργατιά καί τήν ἀγροτιά».⁴ Ἡ «ἓνα ἀπὸ τά ἐπιχειρήματα ὑπέρ τῶν προόδων εἶναι ὅτι μέ αὐτές ἀφομοιώνουμε καλύτερα τήν προσφερόμενη ἔλθ, δηλαδή ἐνσωματωνώμαστε καλύτερα, καί σέ λίγο, χωρίς νά τό καταλάβουμε, θά ἀρχίσουν νά μᾶς ἀρέσουν αὐτά πού διαβάζουμε» Ἡ «στό Πολυτεχνεῖο πέρασε ὁ 815, καί τί γίνεται ἐκεῖ; Κανείς δέ σηκώνει κεφάλι. Ὅλοι διαβάζουν – διαβάζουν – διαβάζουν. Ἐμεῖς δέ θέλουμε νά διαβάζουμε ἔτσι, θέλουμε νά κρίνουμε κριτικά αὐτά πού μαθαίνουμε».⁵

Τά παραπάνω ἂν σέ κάποιους μοιάζουν πνευματικά καί γλωσσικά τερατογεγῆματα, ὥστόσο δέν παύουν νά ἀποτελοῦν τήν καθημερινή γλώσσα τοῦ φοιτητικοῦ κινήματος: ἂν γιά ἄλλους ἀποτελοῦν ἀφέλειες, γιά τήν πλειοψηφία τοῦ φοιτητικοῦ κινήματος ἀποτελοῦν μαρξιστικές ἀναλύσεις: ἂν καί κάποιους ὁμολογοῦν πνευματική

στεριότητα ἑνός χώρου, γιά κάποιους ἄλλους καταμαρτυροῦν τήν πνευματική εὐεξία του. Θά πρόσθετα ὅτι μαρτυροῦν ἐπίσης καί μερικά ἄλλα πράγματα πού, ἴσως, δέν θά φανοῦν αὐτονόητα στοὺς ὑποστηρικτές τῶν παραπάνω θέσεων:

1) Οἱ φοιτητές, σήμερα, δέν ἔχουν καθημερινή σχέση μέ τά Πανεπιστήμια (γι' αὐτό ἡ Κυβέρνηση θέλει νά τοὺς ἐπαναφέρει σ' αὐτά).

2) Ἄν οἱ φοιτητές δέν ἔχουν σχέση μέ τά Πανεπιστήμια ὀφείλεται στό ὅτι κρατοῦν κριτική στάση ἀπέναντι στοὺς εκπαιδευτικούς μηχανισμούς καθώς καί στό ὅτι ἀρνοῦνται τόν κοινωνικό ρόλο γιά τόν ὅποιο τοὺς προορίζουν.

3) Ἡ Κυβέρνηση ἐπιζητεῖ τήν βίαιη ἐπαναφορά στό μαθήματα ἐπειδὴ ἀκριβῶς θέλει νά ἀκυρώσει τήν κριτική στάση τῶν φοιτητῶν.

4) Ἄν ἀρνοῦνται οἱ φοιτητές νά διαβάζουν τά μαθήματα αὐτό δείχνει τήν κριτική στάση τους.

5) Ἐτσι προφυλάσσονται ἀπὸ τήν ἐνσωμάτωση.

6) Ἡ τεχνοκρατική λογική ἀπαιτεῖ (ἢ ταυτίζεται;) τό πολύ διάβασμα πού, σάν πολύ, δέν μπορεῖ νά εἶναι κριτικό διάβασμα: θά εἶναι διάβασμα ὑποταγῆς, ἐνσωμάτωσης.

Ὁ φαῦλος κύκλος ὀλοκληρώνεται.

Θά ἔλεγε κανεὶς ὅτι τό φοιτητικό κίνημα, αἰσθανόμενο τήν ἀνάγκη νά χρησιμοποιήσει ἓνα θεωρητικό μανδύα ἀλλά κακομεταχειριζόμενο κάθε θεωρία, ἀκόμη καί ἐκεῖνη πού ἐπικαλεῖται, φτάνει στό παραπάνω νοητικά δέλματα.

Ἡ Κυβέρνηση κινεῖ τά νήματα καί μεις χορεύουμε στό δικό της ρυθμό. Μᾶς ἀφαιρεῖ τήν γ' περίοδο καί μεις ἐπιδοθήκαμε σ' ἓναν ἀγῶνα δρόμου γιά νά τήν κατοχυρώσουμε. Ἀρνηθήκαμε νά ἀμφισβητήσουμε τήν ἴδια τήν ὁργάνωση τῆς παιδείας μας ἀποδείχνοντας ὅτι αὐτό πού μᾶς ἐνδιαφέρει δέν εἶναι ἡ μόρφωση, ἀκόμα κι ὅταν τήν προσθέτουμε στό αἰτήματά μας, ἀλλά τό νά περνᾶμε τά ἔτη.

Τό τελευταῖο αὐτό στοιχεῖο προσδιορίζει σήμερα τή στάση τῆς πλειοψηφίας τῶν φοιτητῶν (πολύ περισσότερο τῶν πολιτικοποιημένων, πού περιφρονοῦν τήν «ἀστική» γνώση) καί κερδίζει διαστάσεις τεράστιες στίς σχολές πού οἱ παρουσίες εἶναι προαιρετικές.

Έκεί συνήθως τό πτυχίο δέν αντιπροσωπεύει τίποτα άλλο από 4 ή 5 χρόνια φοιτητικής ζωής. Μιλᾶμε γιά μόρφωση καί μάλιστα ὑπερτονίζουμε τούς ταξικούς φραγμούς πού τήν περιορίζουν στούς λίγους ἀλλά διεκδικούμε τήν ἐγκατάλειψή της στά σημερινά ἀπαράδεκτα πλαίσια, ὄχι ἐπειδή φοβόμαστε τήν ἐνσωμάτωση (ποιός θά κρίνει ὅτι δέν ἐνσωματώθηκαν ἤδη) ἀλλά γιὰτί ἔχουμε βουλευτεῖ στή σημερινή κατάσταση. Διεκδικούμε τίς διευκολύνσεις μας, ἄλλωστε ἄρρηκτα δεμένες μέ ἕνα καθεστώς παλαιολογίας τῆς ἐπιστήμης πού ἀποτυπώθηκε καί σέ μᾶς τούς ἴδιους. Αὐτό δείχνει ἡ ἀδιαφορία μας γιά τό ἴδιο τό ἀντικείμενο σπουδῶν πού ἔχουμε διαλέξει ἀφήνοντας τήν Κυβέρνηση νά χειριστεῖ ἐν λευκῷ τό τεράστιο σημασία γιά μᾶς, καί γιά ὄλο τό λαό, ζήτημα τῆς πανεπιστημιακῆς ἐκπαίδευσης. Ἐμεῖς οἱ ἴδιοι σήμερα μέ τόν ἡμιμαθῆ – ὑπερπολιτικό λόγο μας εἴμαστε καθρέφτες τῆς κρίσης τῶν Ἑλληνικῶν Πανεπιστημίων, τῆς μικρῆς τους σχέσης μέ τίς ἐπιστήμες, τῆς δημοσιοὑπαλληλικῆς τους ἀντίληψης γιά τήν ἐπιστήμη. Καί ἐπικροτοῦμε.

Ἡ ἀλλαγὴ πρέπει νά ξεκινήσει ἀπό μᾶς. *Γιά νά ἀλλάξουν τά Πανεπιστήμια πρέπει νά ἀλλάξουμε ἐμεῖς οἱ ἴδιοι.*

Καί δέβαια ἡ κατάσταση δέν καλύτερεῖ ὅταν π.χ. τήν ἀναγκαιότητα γιά δημοκρατικές θεσμικές ἀλλαγές, μεταφράζοντάς την σέ στόχο, τήν ἐννοοῦμε κυρίως ὡς πάλι ἐναντίον τῆς ἐντατικοποίησης. Ὡστόσο οἱ πῖο πολλές παρατάξεις ἔχουν σήμερα υἰοθετήσει τή θέση γιά ἐπέμβαση στή μόρφωση. Ἦδη μετά τίς πρώτες ἀποτυχίες τῆς ἀποχουνοποίησης πολλοί στράφηκαν πρὸς τά κεί. Αὐτή ὁμως ἡ στροφὴ δέν ξέφυγε ποτέ ἀπό τά πλαίσια τῆς προγραμματικῆς διακήρυξης: προσθετικά, μαζί μέ ἄλλα αἰτήματα καί ποτέ σάν συνολική στρατηγική πάλης καί ἀλλαγῆς.

Μερικές πολιτικές δυνάμεις (Β' Πανελλαδική) χρησιμοποιοῦν τό ἐπιχείρημα τῆς «πολιτικοποίησης τῶν ἐξεταστικῶν διεκδικήσεων στό ἐπίπεδο τῶν δημοκρατικῶν μεταρρυθμίσεων». Ὅμως, πού καί πῶς ἐγινε αὐτό. Ξέρουν οἱ ἴδιοι ὅτι ὁ προηγούμενος συλλογισμός (νά πολιτικοποιούμε τή συνδικαλιστική δράση τῶν μαζῶν) εἶναι κενός περιεχομένου. Ἡ πραγματικότητα

μᾶς λέει ὅτι ἡ πολιτικοποίηση ἀναβάλλεται γιά τό μέλλον ὅταν θά ἔχει ἀναπτυχθεῖ... μαζικό κίνημα.

Οἱ φοιτητικές ἐκλογές

Μιά ὁλόκληρη ὁδομάδα τά Πανεπιστήμια γέμισαν.

Ὅλοι εἶχαν ἐτοιμαστῆ νά παίξουν τό ρόλο τους. Οἱ παρατάξεις εἶχαν ἐτοιμάσει «πλάνα ἐπιρροῶν», τή σχετική προπαγάνδα, προγράμματα γιά κάθε ξεχωριστὴ σχολή, εἰδικές προσοῦρες γιά τίς διαφορετικές κατηγορίες φοιτητῶν (ἐργαζόμενοι, γυναῖκες), προκηρύξεις, σημάτκια, ἐγγραφές, καί ἀφίσες, πολλές ἀφίσες, πού ὄλες ἐμοιαζαν μεταξύ τους. Ὅλοι προετοιμάστηκαν κατάλληλα γιά νά δελεάσουν τό ψηφοφόρο, τόν ἀδρανῆ, τόν ἀδιάφορο, τόν ἀνώνυμο. Ἐνα κανονικό ἐκλογικό πανηγύρι. Θά περίμενε κανείς, μέσα σ' αὐτό τό χώρο πού ἡ ἀριστερά ἔχει βάσει τῆ σφραγίδα της, μιάν ἄλλη ἀντίληψη, μιὰ διαφορετικὴ διάταξη, κι ὄχι τήν πρακτικὴ τοῦ ψηφοθήρα καί τοῦ ψηφοφόρου. Μόνο οἱ «αὐτόνομοι» «κατάγγειλαν» τό ἐκλογικό παζάρι καί ἀποχώρησαν. Ἡ ἄλλη πλευρά τοῦ ἴδιου φολκλόρ.

Ἐγινε καί μιὰ πορεία.

Ἡ ΕΦΕΕ θέλησε προφανῶς νά κάνει ἐφέ λίγο πρὶν τήν ὥρα τῆς τελικῆς μάχης, ἀλλά σίγουρα θά μετάνοιωσε γι' αὐτὴ της τήν ἀστοχὴ ἐνέργεια: ἡ συγκέντρωση, στήν ὁποία συμμετεῖχε καί τό ΕΔΠ, ἔδειξε κραυγαλέα τήν κατάσταση τοῦ κινήματος. Μερικές ἑκατοντάδες φοιτητῆς μαζεύτηκαν κάτω ἀπ' τίς διαφορετικὲς παντιέρες τους, ἀνταγωνίστηκαν στά συνθήματα καί μετά τράβηξαν τούς διαφορετικούς δρόμους τους. Ἄλλοι γιά τό σπίτι τους καί ἄλλοι πορεία στό Πολυτεχνεῖο. Οἱ ἀστυνομικοὶ μᾶς συμπαραστάθηκαν χαμογελώντας μέ καλοσύνη.

Ἐγιναν καί συνελεύσεις, καί μάλιστα σχετικά μαζικές. Ὅμως δέν ἀρκεῖ πιά νά μιλάς γιά παραταξιοποίηση, γιά γραφειοκρατικές διαδικασίες. Ὅλα εἶναι «στημένα». Κάθε παρατάξη διαβάσει τό πρόγραμμά της, κάποιοι χειροκροτοῦν, κάποιοι γιουχάρουν, κάποιοι ἀδιαφοροῦν, διαδικασία ἐπὶ τῆς διαδικασίας, ἀντιπαράθεση, πολεμική, φωνές, βρῆσιμο, καμιά φορά ξύλο, συνδικαλιστῆς πού ἔμαθαν νά

ἀνεβοκατεβάζουν τή φωνή τους, ἀνεξάρτητοι, «αὐτόνομοι». Ἡ Τό κλίμα ἀλλάζει κάπως ὅταν μιλά ἡ ΔΑΠ. Ὅμως ὄλοι ἀκούν γιά νά σφουρίξουν, νά γελάσουν. Ἡ ΔΑΠ εἶναι ὁ στόχος πού θά συγκεντρώσουν ὄλοι τά πυρά τους, πού θά ἐπιβδαιώσει τή δημοκρατικότητά τους, πού θά ἀναπτέρωσει τό ἠθικό διότι κοινός καί ταξικός ὁ ἐχθρός. Τά ἐπιχειρήματα; «Εἶναι τραμποῦκοι» (Ἡ ΚΝΕ στήν ΑΣΟΕΕ – ἐνόψει τῆς ἀπαρχῆς τοῦ Β' συνέδριού της – ἔσχισε *χωρὶς τήν παραμικρὴ ἀφορομῆ*, τά ταμπλώ τῆς ΔΑΠ καί τῶν ἀνεξάρτητων ἀριστερῶν ὁμάδων).

Ἄραγε μήπως φταίει ἡ νεανικὴ ἀγωνιστικὴ ὁρμὴ τῶν ἀριστερῶν φοιτητῶν ἢ μήπως οἱ ἀπόψεις αὐτῆς τῆς ἀριστερᾶς γιά τὴ δημοκρατία τελειώνουν ἐκεῖ πού ἀρχίζει ἡ δική τους ἐξουσία;

Μερικές διευκρινίσεις

1) Μὲτά προηγούμενα δέν θέλω νά πῶ ὅτι δέν πρέπει νά ἀντιμετωπίσουμε τὴ Δεξιά στά Πανεπιστήμια. Ὅμως ἡ ἀντιμετώπιση αὐτῆ πρέπει νά 'ναι πολιτικὴ καί ἰδεολογική. Καμιά ἀποψη γιά τὴ δημοκρατία δέν εἶναι δημοκρατικὴ ὅταν ἡ πολιτικοἰδεολογικὴ ἀντιπαράθεση ἐννοεῖται ὡς γελοιοποίηση τῶν φυσικῶν ἐκφραστῶν - φορέων τῶν ἀντίπαλων ἀπόψεων, ἢ διοικητικὴ ἀπομόνωση.

2) Ἡ κριτικὴ μου γιά τά ἦθη τῶν ἀριστερῶν παρατάξεων δέν προεξοφλεῖ ἀρνησὴ ἢ κατάργηση τῆς Ἀριστερᾶς. Δηλώνει ἀπλά τὴν διαφοροποίηση ἀπὸ μορφές πρακτικῆς, σάν τίς περιγραφόμενες, πού ἔχουν ταυτιστεῖ μέ τὴν ἀριστερά καί τείνουν νά βάλουν τὴν τελικὴ πινελιά στό χαμένο της πρόσωπο.

3) Ἡ μαρτυρία μου γιά τίς παρατάξεις δέν ὑποδηλώνει μιὰ θέση ἐναντίον στήν ὑπαρξὴ παρατάξεων, θέση πού συχνά ἀκούγεται καί, ἀπὸ τὴ μεριά της, δείχνει ἐπίσης τὴ σημερινὴ κρίση. Ἄλλὰ θέλω νά ὑπογραμμίσω ὅτι ἡ σημερινὴ λειτουργία τῶν παρατάξεων (ἀποτέλεσμα τοῦ ἀποστεωμένου κομματικοῦ λόγου πού τίς συντηρεῖ) ἔχει ἀποτυπώσει στό φοιτητικὸ κίνημα ἕνα στενὰ παραταξιακὸ χαρακτήρα μέ τέτοιο τρόπο καί τόσο σταθερὰ πού ὄλα φαίνονται ὀριστικά κλει-

στά, αμετάκλητα, όλα αποφασίζονται με κάποια χέρια - ψήφους, και οι πλατόφορμες απαντούν σ' όλα τα προβλήματα ενώ όλα τα προβλήματα μένουν αναπάντητα.

Η μιζέρια αυτή έχει θεβαίως δημιουργήσει και αντίπαλες φωνές. Κάποιες ομάδες ανεξάρτητων, κάποιους γκρινιάρηδες, κάποιες προσπάθειες. Όμως προς το παρόν οι φωνές αυτές δεν ξεχωρίζουν, όχι επειδή είναι άραιές και λίγες αλλά επειδή μέχρι τώρα δεν έκαναν κάτι ξεχωριστό. Για την ώρα είναι χαμένες μέσα στο πλήθος, που τα συνθήματά του δίνουν τό γενικό τόνο.

Λένε, καταγγέλουν, μιλούν για κρίση.

Όμως σήμερα δεν αρκεί πιά να μιλάμε για κρίση του φοιτητικού κινήματος. Πρέπει να σταθούμε ικανοί να την ξεπεράσουμε ξεπερνώντας και τα ήθη που μας κληροδότησε.

Οι θέσεις του φοιτητικού κινήματος

Όσο για τα αποτελέσματα των εκλογών, τίποτα τό καινούριο. Αυτό για τό όποιο μπορούμε να είμαστε υπερήφανοι είναι ή νίκη των προοδευτικών δυνάμεων ενάντια στη δεξιά. Κατά τά άλλα, επιτεύχθηκε ή «διευρυμένη» αναπαραγωγή του προηγούμενου συσχετισμού, αυτού που έχει συνδεθεί αμετάκλητα με τη σημερινή κρίση. Η διάταξη των δυνάμεων παρέμεινε ίδια, μέσα στις νέες υποσχέσεις της. Κάτι πολύ χαρακτηριστικό αποτελεί ή άμέσως μετά τις εκλογές εμφάνιση - δηλώσεις των φοιτητικών παρατάξεων.

Όλες οι προοδευτικές - άριστερες παρατάξεις 1) υπογραμμίζουν τη νίκη ενάντια στη Δεξιά, 2) διακηρύχουν τη νίκη τους, την επαλήθευση του στόχου τους: ή Ψσκ και ή ΠΑΣΠ ότι επιβεβαίωσαν τη σωστή και ένωτική αντίληψη τους: ή ΔΑ (ΚΚΕ έσωτ.) ότι ανασυγκρότησε τις κομματικές δυνάμεις: ή ΠΠΣΠ ότι επαληθεύτηκε ή κρίση του ρεφορμισμού: ή Β' Πανελλαδική ότι πέτυχε να υπάρξει και να καταγραφεί σάν πολιτική δύναμη στό φοιτητικό χώρο. Όλοι, έντέλει, μείναμε ευχαριστημένοι, έχθροι και φίλοι, έτοιμοι να παλέψουμε, ν' αγωνιστούμε... να διαψευστούμε.

Μιά άποψη εύρέως διαδεδομένη

Στις σχετικές με την κρίση της παιδείας μας αναλύσεις των πολιτικών φορέων, βλέπει κανείς την έξής θέση: «Τήν εύθύνη για την κατάσταση αυτή φέρουν άκέραια τό ύπουργείο Παιδείας και ή Κυβέρνηση που διατηρούν στό ΑΕΙ ένα βαθιά αντιδημοκρατικό, αναχρονιστικό καθεστώς, που προωθούν άνελεύθερα, άντιεκπαιδευτικού, αυταρχικού χαρακτήρα μέτρα και επιδιώκουν λύσεις που έξυπηρετούν τά γενικότερα ταξικά συμφέροντα της άρχουσας τάξης»,⁸ θέση που τό βασικό της πυρήνα - φταίει ή Κυβέρνηση - θά τόν συναντήσουμε σείδλους τούς πολιτικούς φορείς ως και στις δυνάμεις της άνανεωτικής Άριστερας.

Η θέση αυτή μπορεί να διαβαστεί ως έξής: «Φταίει ή Κυβέρνηση... επειδή έξυπηρετεί τά συμφέροντα της άρχουσας τάξης».

Έπίσης λογικά έμπεριέχει και τά ακόλουθα:

- 1) Έμεις δεν φταίμε.
- 2) Για μία μή άνελεύθερη, μή αντιδημοκρατική, μή αναχρονιστική παιδεία πρέπει να αλλάξει ή κυβέρνηση.
- 3) Άρα ή δράση του φοιτητικού κινήματος πρέπει να συνδράμει βοηθητικά τη συνολική δράση του κόμματος για την άνατροπή της Κυβερνήσεως.
- 4) Τά προγράμματα άλλαγής στην παιδεία δεν είναι παρά ύλικό ζύμωσης και προπαγάνδας ύπέρ του κυρίαρχου στόχου. Όχι στόχοι καθεαυτοί.

Στήν ίδια άνακοίνωση όμως διαβάζουμε: «Η μαζική πάλη φοιτητών - ΕΔΠ, καθηγητών - λαού άποτελεί έγγύηση για την άπόκρουση της δεξιάς». Θέση που μπορούμε να τη διαβάσουμε ως έξής: Η κυβέρνηση φταίει γιατί θέλει να έκφράσει τά συμφέροντα της άρχουσας τάξης (κι όχι των καταπιεζομένων): στην περίπτωση που όμως υπάρξει ένωμένη ή πάλη φοιτητών, λαού κλπ., τότε α) άν κάτι επιτευχθεί θά είναι επιτυχία του κινήματος β) άν δεν επιτύχουμε τίποτα, θά φταίει ή Κυβέρνηση που δεν δέχτηκε. Έκείνο που πρέπει να προφυλαχτεί είναι ή δικιά μας ένότητα, ή πίστη ότι δεν φταίμε έμεις αλλά ό έχθρος.

Άλίμονό μας άν άρχίσουμε να έξηγούμε την ιστορία της πάλης μας με βάση τις έσωτερικές της αντιφάσεις, με βάση και τις δικές μας αντιφάσεις. Τότε θά πρέπει να παραδεχτούμε ότι, τελικά, ή κρίση της Παιδείας ύπάρχει και επειδή ή πρακτική μας δεν την άντιμετωπίζει. Αυτό όμως θά ήταν καταστροφικό, θά ήταν άρνηση της ψεύτικης, χαρμόσυνης, εύδιόνης εικόνας που φτιάξαμε για τόν έαυτό μας. Και τό σημερινό φοιτητικό κίνημα έπιμένει να βλέπει τόν έαυτό του μέσα σ' αυτή τη χαρμόσυνη εικόνα. Μήπως, όμως, αυτή άκριβώς ή εικόνα δεν είναι και μία πλευρά της κρίσης της Άριστερας;

1. Άγωνιστής, άριθ. 85.
2. Ντοκουμέντα και ύλικά της ΚΝΕ, σ. 12.
3. Βλ. Χρύσανθου Λαζαρίδη, «Ίούσιος 78: Τό ελληνικό πανεπιστήμιο» περιοδ. Άγώνας, τεύχ. 2.
4. Όμιλία στελέχους της «Πανοπουδαστικής» μέλους του Δ.Σ. της ΑΣΟΕΕ
5. Βλ. Μαξιστές-Λενιστές κλπ.
6. Άξίζει να σημειωθεί, ότι οποιαδήποτε προσπάθεια σημειώθηκε μέχρι τώρα για σπάσιμο των καθιερωμένων σχέσεων εκπαίδευσης από προοδευτικούς καθηγητές (που θέλησαν να εισάγουν έρευνα και εργασίες, διαμορφώνοντας ένα νέο κριτήριο για την Πανεπιστημιακή δουλειά και όχι «να περάσουμε τις έξετάσεις») συνάντησαν την άδιαφορία των φοιτητών και ιδιαίτερα των πολιτικοποιημένων: οποιαδήποτε συμμετοχή σήμαινε άνάγνωση πλατόφωρας, π.χ. Πάντειος.
7. Στήν άπολογιστική συνέλευση της ΑΣΟΕΕ, ή Ψσκ ίσχυρίστηκε ότι «δεν μπορούν να μιλήσουν τόσο πολλοί γιατί δε θά τελειώσουμε. Ένας από κάθε παράταξη και τέλος πάντων οι δήθεν ανεξάρτητοι άς συντομούν».
8. Η πρόταση αυτή πασπαλίστηκε βέβαια με άναφορές στις δημοκρατικές διαδικασίες, στην πρόοδο του φοιτητικού κινήματος κλπ.
8. Άνακοίνωση του Π.Γ. της ΚΕ του ΚΚΕ, «Για να ξεπεραστεί ή κρίση στην Άνώτατη Έκπαίδευση».

και γραμματα ζωριζω • και γραμμα

παραγωγής (συναρμολόγηση, όπως μεταφράστηκε ο όρος articulation) της υπανάπτυξης και της εξαρτημένης ένταξης δίνουν στο συγγραφέα την ευχέρεια να εμβάλλει την αναλυτική επιχειρηματολογία του μέσα σ' ένα αυστηρό μεθοδολογικό πλαίσιο και να επεξεργαστεί ένα μεγάλο αριθμό προτάσεων οι οποίες, καιτοι όχι πάντα καινούριες, δέν έχουν ακόμη συζητηθεί επαρκώς ως αναπόσπαστα συστατικά μιάς κατανοητής και μέ συνοχή κατεύθυνσης σε μιά μακροπρόθεση διαδικασία ιστορικής ανέλιξης.

Έτσι, η εργασία του Μουζέλη είναι ανεκτίμητη, πολύ περισσότερο μάλιστα που αναγκάστηκε να αντιμετωπίσει πάμπολλες προκαταρκτικές δυσκολίες:

— Η αντικειμενική ανεπάρκεια των δημοσιευμένων ή προσιτών πηγών οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας θέτει σοβαρά και συχνά ανεπίλυτα προβλήματα. Τό υλικό δέν είναι μόνο σκόρπιο και ασυνεχές, αλλά και αναξιόπιστο και συχνά αντιφατικό.

Νεοελληνική κοινωνία: όψεις υπανάπτυξης του Νίκου Μουζέλη

Μετάφραση Τζένη Μαστοράκη

Έκδόσεις Έξάντας, Αθήνα 1978

Η συλλογή δοκιμίων του Νίκου Μουζέλη, *Νεοελληνική κοινωνία: όψεις υπανάπτυξης*, αποτελεί αναμφισβήτητα σημαντικότερη συμβολή στη γλίσχρα βιβλιογραφία για την κοινωνική και οικονομική ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας· καιτοι επιφανειακά μόνον ομοιογενής — τά οκτώ δοκίμια που περιέχονται στον τόμο γράφτηκαν ανάμεσα σε μεγάλα χρονικά διαστήματα και καλύπτουν ευρύτατο φάσμα θεμάτων — έρχεται να καλύψει ένα σοβαρότατο κενό. Είναι, ίσως, η πρώτη προσπάθεια να ερμηνευτεί η ολική ανάπτυξη της σύγχρονης ελληνικής συνάρθρωσης του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού στο διεθνές καπιταλιστικό σύστημα.

Η εισαγωγή των έννοιων — κλειδιά της συνάρθρωσης των τρόπων

— Άλλο σοβαρό εμπόδιο είναι η σπάνη σοβαρών αναλυτικών εργασιών πάνω σε κρίσιμα ερωτήματα. Μέχρι τουλάχιστον πολύ πρόσφατα, οι περισσότερες εργασίες για τη σύγχρονη ελληνική κοινωνία χαρακτηρίζονταν από ένα άκρото εμπειρικό ή μιά ακόμη πιο χανωντική έμμονή στη χρήση των «καθολικών» μαρξιστικών περιοδολογήσεων που φτιάχτηκαν για την Ευρωπαϊκή Ιστορία. Μόνον μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο κατόρθωσε η Ελλάδα να διασωθεί από τό «φεουδαρχικό» παρελθόν, ενώ μιά άπροσδιόριστη «ήμπερσοδαρχία» έλλοχεύει ακόμη κάπου στο βάθος. Η συσσώρευση κεφαλαίου, τό εργατικό κίνημα, οι κυρίαρχες μορφές κοινωνικής κινητικότητας, η δομή και οι λειτουργίες του Έλ-

ληνικού Κράτους, ιδού μερικά μόνο από τά ερωτήματα που για μās τά περιβάλλει ακόμη σχεδόν σκοτάδι.

— Τέλος, κάποιες αντικειμενικές ιδιαιτερότητες στην ανάπτυξη της σύγχρονης Ελλάδας δυσχεραίνουν ακόμη περισσότερο τις συνθετικές αποτιμήσεις. Αναφέρονται κυρίως στη διφορούμενη υπόσταση ενός Κεντρικού Κράτους που κάλυπτε μικρό μόνο τμήμα — τό φτωχότερο και λιγότερο αναπτυγμένο της ελληνικής εθνότητας. Επιπλέον, η συγκριτική έρευνα περιπλέκεται ακόμη περισσότερο από τό γεγονός ότι ορισμένες γεωγραφικές, οικονομικές και πολιτισμικές ιδιαιτερότητες ξεχωρίζουν, από τό 1830 και δώθε, την Ελλάδα από τον άμεσο βαλκανικό και μεσανατολικό περίγυρο της. Η πρώτη δημιουργία μιάς έμπορικής αστικής τάξης και ενός πρόωρα δυτικοποιημένου κράτους, η άπασχόληση Έλλήνων στα ναυτιλιακά επαγγέλματα, η μεγάλη και βαθύπλουτη διασπορά που διατηρεί στενούς δεσμούς με τη βαλτωμένη πατρίδα, και η πρόωμη οικονομική και πολιτισμική ένσωμάτωση του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού στο δυτικό σύστημα, όλα αυτά συνιστούν ιδιότυπα χαρακτηριστικά που αντιπαραθέτουν ποικιλοτρόπως την Ελλάδα στους έξιςου εξαρτημένους και περιφερειακούς Σλάβους και Μουσουλμάνους γείτονές της.

Η συμβολή του Μουζέλη είναι έτσι ακόμη πιο σημαντική μιά και καταπιάστηκε με όλες αυτές τις προκαταρκτικές δυσκολίες. Έχει έπιμελώς περισυλλέξει ένα σημαντικό πραγματολογικό υλικό, έχει έντοπίσει και αποτιμήσει κριτικά τις κύριες συσκοτιστικές επιδράσεις στη σύγχρονη ελληνική κοινωνική σκέψη και έχει καταφέρει να συγχανεύσει τις έπιμέρους πλευρές σ' ένα πειστικό και συνεπές γενικό ερμηνευτικό πλαίσιο. Κύριος ιδεολογικός του αντίπαλος είναι η θετικιστική — εμπειρική σχολή που στην Ελλάδα, όπως κι άλλου, πρυτανεύει με τη μορφή νεοεξελεικτικών και προχωρητικών αντιλήψεων για την υπανάπτυξη ως άπλή καθυστέρηση. Πράγματι, άπλουστευτικές εκφράσεις του τύπου «να φτάσουμε τη Δύση» — άπόψεις που

τα μωριζω • και γραμματα μωριζω

άπαντούν τόσο σε μελέτες για τη σύγχρονη Ελλάδα όσο και σε πολιτικές ιδεολογίες που τις χρησιμοποιούν κατά κόρον - αντιμετώπιζονται με τρόπο αξιολογικό και πειστικό. 'Απ' αυτή την άποψη, τα δύο θεωρητικά δοκίμια (κεφάλαια 2 και 3) είναι ουσιαστικά όσον αφορά την έσωτερική συνοχή της επιχειρηματολογίας: παρέχουν το γενικό έννοιολογικό σκελετό που διατρέχει όλο το βιβλίο καθώς και το συνδυαστικό κρίκο που επιτρέπει στο συγγραφέα να διερευνήσει μία σειρά επιμέρους προβλήματα σε καινούριο φως. Και παρά το γεγονός ότι μερικά από τα ερωτήματα που θέτει, επειδή ακριβώς καινοτομούν, δυσχεραίνουν τη διατύπωση κατηγορηματικών απαντήσεων, ή συμβολή του Μουζέλη είναι αναντίρρητα ουσιαστική σε πάρα πολλά σημεία. Μία από τις μεγαλύτερες αρετές του βιβλίου είναι η δεξυδέρκεια με την οποία προσεγγίζει τα προβλήματα καθώς και η ισορροπημένη και εύσυνοπτη διατύπωση των ερμηνειών του, ακόμη κι όταν τις εισηγείται ως επεξηγηματικές δοκιμές και μόνο.

Οι δεσμοί ανάμεσα στον κόσμο της πόλης και της υπαίθρου, ο ρόλος του στρατού, ή σημασία της διασποράς, ο πολιτισμικός επαρχιωτισμός και υπανάπτυξη, είναι λίγα μόνο από τα ζητήματα που ανακύπτουν μέσα στα πλαίσια μιας αυστηρής και διασαφηνισμένης περιοδολόγησης, και αντιμετώπιζονται μέσα στην ευρύτερη προβληματική της συνάρθρωσης των τρόπων παραγωγής. Έτσι, πολλές όψεις που ως τώρα παρακάμπτονταν έντελως φτάνουν στο στάδιο της ώριμης διατύπωσης.

Δέν είναι δυνατό να επεισέλθω στα αναρίθμητα ζητήματα που προβάλλονται στο βιβλίο. Υπάρχουν, παραταύτα, μερικά σημεία πάνω στα οποία διαφωνώ με τον Μουζέλη: σημεία που παραπέμπουν κυρίως σε θεωρητικές τοποθετήσεις αλλά και με κάποιες επιπτώσεις στην αντιμετώπιση συγκεκριμένων ερωτημάτων.

Καταρχήν, δέν νομίζω πώς ή έννοια του «νεομαρξισμού» που χρησιμοποιεί ο Μουζέλης σε αντιπαράθεση με το μαρξισμό τύπου 'Αλ-

τουσέρ είναι επαρκώς δουλεμένη. Ένώ επικρίνει, και δίκαια, μερικές απαράδεκτες συνέπειες των αντιλήψεων του δογματικού μαρξισμού, ο 'Αλτουσέρ, απ' την άλλη, δέν είναι ο μόνος που διαχωρίζει τη θέση του από τις επίσημες και μηχανιστικές μαρξιστικές ερμηνείες που δέσποζαν, μέχρι πρόσφατα τουλάχιστον, στην ιδεολογία των περισσότερων κομμουνιστικών κομμάτων. 'Αν τό πρόθεμα «νεο» επιλέγεται για να δηλώσει την πρόσφατη μαρξιστική φιλολογία για την υπανάπτυξη, μόνο σύγχυση μπορεί να προκαλέσει, στο βαθμό που ή συντριπτική πλειοψηφία των σοβαρών μελετητών που έμπνέονται από τό μαρξισμό ποτέ δέν απομακρύθηκαν από τις θεμελιώδεις έννοιες του Μάρξ. 'Εάν υπάρχει κάτι καινούριο σ' αυτήν την ανάπτυξιακή φιλολογία, είναι μάλλον τό αντικείμενο της έρευνας (οι εξαρτημένοι και υπανάπτυκτοι κοινωνικοί σχηματισμοί) παρά ή μεθοδολογία. Αυτό όμως δέν έχει καμία σχέση με την ανάπτυξη της μαρξιστικής σκέψης και αυτής. Πράγματι, μόνο μετά τόν Β' παγκόσμιο πόλεμο, και σάν επακόλουθο της κατάργησης της αποικιοκρατίας σε συνδυασμό με την ποσοτική αποτίμηση της ανάπτυξης, τό πρόβλημα της υπανάπτυξης πήρε διαστάσεις κεφαλαϊώδους ζητήματος, τόσο για τούς μαρξιστές όσο και για τούς μή μαρξιστές στοχαστές.

'Ετσι, ή διάκριση ανάμεσα σε νεομαρξισμό και μαρξισμό τύπου 'Αλτουσέρ στην ανάλυση του Μουζέλη δέν υπηρετεί τόσο την αναγνώριση μιάς σαφούς «νεομαρξιστικής» σχολής σκέψης, όσο την απόσταση που θέλει να πάρει από τόν θεωρητικισμό του 'Αλτουσέρ. Δέν θά ήθελα στό σημείο αυτό να παρεμβληθώ, στην κατά του 'Αλτουσέρ επιχειρηματολογία, μιά και είναι, πιστεύω, άσχετη όσον αφορά τά συγκεκριμένα ζητήματα. Θά ήθελα ωστόσο να υπογραμμίσω μιά κάποια αντιθεωρητική τάση που υποδόσκει στην έργασία του Μουζέλη με σοβαρές ένιστε επιπτώσεις στην αποτίμηση συγκεκριμένων προβλημάτων.

'Ενα παράδειγμα μās παρέχει ο τρόπος που ο Μουζέλης αποτιμά την ανάλυση του Πουλαντζά για

τήν άνοδο και την πτώση του καθεστώτος των συνταγματάρχων. 'Ο Πουλαντζάς συγκεντρώνει την ανάλυσή του κυρίως στή σύγκρουση ανάμεσα στα διάφορα τμήματα της αστικής τάξης μετά τό 1960. Πολύ σωστά ο Μουζέλης απορρίπτει την ανάλυση του Πουλαντζά, στό βαθμό που ανεπαρκής τεκμηρίωση παρατίθεται για να στηρίξει μιά κατά μέγα μέρος υποθετική πρόταση. 'Εντούτοις, ο Πουλαντζάς δέν κρίνεται στή βάση του «άλτουσερισμού» του, ό οποίος, σύμφωνα με τόν Μουζέλη, «είναι έγγενως άνίκανος να αντιμετώπισει την κοινωνική αλλαγή»· γιατί, αν μή τί άλλο, ο Πουλαντζάς προτείνει μιά έντελως «δυναμική» έρμηνεία και επιμένει στό ρόλο των δραστηριοποιημένων (actor oriented) τάξεων και τμημάτων τάξεων ως κύριων φορέων του κοινωνικού μετασχηματισμού. 'Η κριτική του Μουζέλη, επομένως, δέν είναι μεθοδολογική αλλά εμπειρική.

'Αντίθετα, όταν ο ίδιος ο Μουζέλης επιχειρεί να αποτιμήσει τά γεγονότα αυτά, σφάλλει προς την αντίστροφη κατεύθυνση: αυτή τη φορά, οι αδυναμίες δέν είναι εμπειρικές αλλά μεθοδολογικής φύσεως. Σωστά ο Μουζέλης επικρίνει όσους «προσπαθούν να εξακριβώσουν την ύπαρξη άμεσων δεσμών ανάμεσα στό ρόλο του μεγάλου κεφαλαίου και την άνοδο και πτώση της δικτατορίας». 'Αμεσοι δεσμοί είναι όντως όχι μόνο δύσκολο να εξακριβωθούν αλλά επιπλέον είναι συνήθως και ελάχιστα διαφανιστικοί για όποιον δέν ένστερνίζεται συνωμοτικές αντιλήψεις της ιστορίας. Αυτό όμως δέν σημαίνει πώς δέν υπάρχουν καθόλου δεσμοί: 'Ο Μουζέλης φυσικά αποδέχεται την ύπαρξή τους και συμφωνεί ότι «τό πραξικόπημα ήταν αστικό στό γενικό ταξικό χαρακτήρα του» (σ. 293). Διατείνεται όμως επίσης ότι ή ελληνική αστική τάξη δέν ήταν δημιουργός του πραξικοπήματος (σ. 293).

Σ' αυτό ακριβώς τό σημείο παρεμβαίνει τό ζήτημα της θεωρίας· γιατί ή ίδια ή αντίληψη του «δημιουργού» του πραξικοπήματος είναι ολοφάνερα άσαφής. Μιά συλλογική όντότητα, θεωρητικής κατασκευής, όπως ή τάξη, δέν μπορεί φυσικά να είναι ο φυσικός άυτουρ-

και γραμματα μωριζω • και γραμμα

γός ενός προνουντσιαμέντο. Άλλά στο μέτρο που αποδεχόμαστε τό θεμελιακό ρόλο που διαδραματίζει ή ταξική σύγκρουση, οί «άντικειμενικοί» δεσμοί και συμφέροντα είναι που αποτελούν τό υπέδαφος των πολιτικών εξελίξεων. Αυτό δέν σημαίνει πως τά ερωτήματα που θέτει ό Μουζέλης δέν είναι έγκυρα: κάθε άλλο. Άλλά ή γενική άπροθυμία του νά απομακρυνθεί από τά «άδύνατα» πραγματολογικά στοιχεία τόν οδηγεί σέ βαθμιαία έγκατάλειψη των άρχων μέ τίς όποιες ξεκίνησε. Σέ μία κρίσιμη παράγραφο, όπου διατυπώνει τήν όλική του έρμηνεία του πραξικοπήματος, διωλισθαίνει ανεπαίσθητα από τό ένα έρμηνευτικό επίπεδο στό άλλο. 'Η βασική ταξική άναμέτρηση, λέγει έν όλίγοις, λύεται διαμέσου τής πολιτικής έξισορρόπησης μιάς «τριαρχίας», υπό μορφή συμμαχίας ανάμεσα στό Παλάτι, τό Κοινοβούλιο και τό Στρατό. "Όταν ό τελευταίος άπειληθεί, μία μετατόπιση τής εξουσίας μέσα στό Κράτος άποκαθιστά τό υπό άπειλή σύστημα κατασταλτικών έλέγχων μέ τή μορφή του πραξικοπήματος του 1967. Σέ γενικές γραμμές, ή έρμηνεία αυτή ευσταθεί" είναι όμως άνεπαρκής. Γιατί, άν άληθεύει ότι

«οί συναχτιμοί ανάμεσα [στις εξελίξεις στην ταξική δομή] και στό πολιτικοστρατιωτικά γεγονότα, που οδήγησαν στην κατάργηση του καταπιεστικού κοινοβουλευτισμού, είναι πολύ πιό σύνθετοι άπ' ό,τι αφήνουν νά έννοηθεί άπλουστευτικές προκατασκευασμένες φόρμουλες» (σ. 293)

άληθεύει επίσης και τό ότι άν δεχτούμε τήν ταξική άνάλυση ως τήν πιό κατάλληλη μέθοδο έρμηνείας των κοινωνικών αλλαγών, αυτές άκριβώς οί περίπλοκες και διόλου έμφανείς σχέσεις θά έπρεπε νά συνιστούν τό άντικείμενο τής έρευνας. Σ' αυτό άκριβώς τό σημείο ό Μουζέλης διατάζει: άφού έχει παραδεχτεί ότι ό νεανικός χαρακτήρας του πραξικοπήματος ήταν άστικός, αφήνει τό ζήτημα αίωρούμενο. Έτσι, κατά μία έννοια, εάν ή τοποθέτηση του Πουλαντζά δέν ευσταθεί γιατί τής λείπει ή έπαρκώς τεκμηριωμένη έπιχειρηματολογία, ή άνάλυση του Μουζέλη παραμένει άνεπαρκής παρά

τήν άποψη και προσεγγμένη τεκμηρίωσή της. Έτσι, «τό περίπλοκο παιχνίδι φορέων ταξικής δράσης (class actors)» παραμένει κατά μέγα μέρος άδιερεύνητο.

'Η στάση αυτή του Μουζέλη άπορρέει, σέ μεγάλο βαθμό, από τήν άντιθεωρητική του τοποθέτηση που ένίοτε καταλήγει σέ έκλεκτικές προσεγγίσεις των προβλημάτων. 'Ο ίσχυρισμός του ότι ή ταξική άνάλυση θά πρέπει νά άποτελεί όχι τήν άποκλειστική αλλά τήν κύρια στρατηγική έρευνα είναι άπόλυτα παραδεκτός, άν μ' αυτόν έννοούμε ότι προσεγγίσεις μέσης έμβέλειας, που χρησιμοποιούν έμπειρικές ή φονξιοναλιστικές μεθοδολογίες, παρέχουν συχνά τίς άπαραίτητες βάσεις για τήν τεκμηρίωση των ταξικών άγώνων. Άλλά, άπό μαρξιστική άποψη, οί όποιες έναλλακτικές στρατηγικές έρευνας είναι συμπληρωματικές και ποτέ υποκατάστατες. Έπιπλέον, αυτό καθαντό τό έννοιολογικό εργαλείο τής έμπειρικής μεθοδολογίας θά πρέπει νά υπόκειται σέ έξονυχιστική εξέταση και νά μή μεταποιείται άκριτα σέ χρηστικά έξαρτήματα τής ταξικής άνάλυσης.

Η διαφωνία μου όφείλεται στό γεγονός ότι ό Μουζέλης έχει τήν τάση νά έξαρτάται υπερβολικά από ένα έξ όρισμού άνεπαρκές ύλικό, πράγμα που, κατά συνέπεια, τόν άπομακρύνει από τήν άρχική του προβληματική όποτεδήποτε ή σπάνη των έξακριβώσιμων στοιχείων δέν επιτρέπει τήν συγκρότηση μιάς συνεκτικής εικόνας. Άναμφισβήτητα ή τάση του αυτή άπορρέει από μία βασική πνευματική ειλικρίνεια: σέ πολλές περιπτώσεις όμως έχει σάν έπακόλουθο τήν έγκατάλειψη τής άνάλυσης εκεί όπου περισσότερο χρειάζεται. Γιατί, σέ πολλά σημεία, ή άνεπαρκεια άποδεικτικών στοιχείων είναι δυνατό νά άποτελέσει άφετηρία όχι για νά παραμερίσουμε τό ίδιο τό πρόβλημα αλλά για νά διατυπώσουμε υποθέσεις μεγάλης έμβέλειας, παρά τήν άδυναμία των πραγματολογικών στοιχείων νά υποδείξουν περαιτέρω πεδία έρευνας, έστω κι άν πρόκειται νά χρησιμοποιηθούν ως έρευνητικό εργαλείο και μόνο.

"Άλλο παράδειγμα των περιορισμών που ό Μουζέλης επιβάλλει στόν έαυτό του είναι ό τρόπος που χρησιμοποιεί τόν όρο πατρωνεία. Για μία άκόμη φορά, ή άνάλυσή του για τήν έγκαθίδρυση και τήν άναπαραγωγή των κυκλωμάτων πατρωνείας στην Έλλάδα είναι εύσυνοπτη και έντελώς πειστική. Έντούτοις, ή διάκριση ανάμεσα σέ πολιτική πατρωνείας και ταξική πολιτική (και συνακόλουθα ή μετατόπιση από τή μία στην άλλη) τείνει νά άποσπάσει τήν πρώτη άπ' όποιοιδήποτε ταξικό καθορισμό. "Όμως, ή «πατρωνεία» δέν άναπτύσσεται βέβαια σέ κοινωνικό κενό: άκόμη κι άν άληθεύει ότι, σέ γενικές γραμμές, ή πολιτική πάλη στους προκαπιταλιστικούς κοινωνικούς σχηματισμούς άποτελεί έμμεση μόνο άντανάκλαση τής ταξικής πάλης - σέ αντίθεση με τήν «ταξική» πολιτική - , τό ζήτημα τής ταξικής ύποδομής παραμένει άνοιχτό. Άλλο πράγμα είναι νά άπορρίπτε κανείς τούς προκατασκευασμένους ταξικούς προσδιορισμούς κι άλλο νά παραβλέπει έντελώς τίς, όσοδήποτε έμμεσες, διασυνδέσεις που ύφίστανται ανάμεσα στην ταξική δομή και τήν πολιτική οργάνωση. 'Ο Μουζέλης, καιτίο έχει πλήρη επίγνωση του ζητήματος, στην πραγματικότητα ρέπει προς τή δεύτερη κατεύθυνση: καταπιάνεται νά άπορρίψει τόσο τήν «οικονομιστική» εκδοχή του μαρξισμού, ή όποια θεωρεί τίς μορφές πολιτικής πρακτικής ως άμεσες άντανάκλασεις των ταξικών θέσεων, όσο και τίς άνιστορικές άπλουστεύσεις του έμπειρισμού. Στο βαθμό όμως που αυτό τό έμμεσο ταξικό περιεχόμενο τής πατρωνείας άπλώς ονομάζεται χωρίς πουθενά νά αναλύεται, ή φονξιοναλιστική ατμόσφαιρα τής «πατρωνείας» ως ολοκληρωμένης και αυταπόδεικτης πολιτικής μορφής άναρριπίζεται. Πράγματι, ό Μουζέλης μοιάζει νά προσπαθεί νά χαράξει μία «μέση όδό», άποφεύγοντας όλες τίς «άκραίες» άντιλήψεις. Άλλά ή διαφορά μαρξισμού και έμπειρισμού δέν είναι διαφορά βαθμού: οί δύο μέθοδοι είναι θεωρητικά και έννοιολογικά άσυμβίβαστες. Άπό μαρξιστική σκοπιά, δέν νοείται αύτοφυής μορφή πατρωνείας ιδιαίτερη και άπομονωμένη

τα γουριζω • και γραμματα γουριζω

από την ταξική πολιτική. Η πολιτική αντιστοιχεί πάντοτε προς την ταξική ύποδομή, καίτοι οι άναμεταξύ τους σχέσεις είναι πάντοτε έμμεσες και συγκεκριμένες. Ακόμη και στις σημερινές με ύψηλό βαθμό όργανωσης μαζικές κοινωνίες, ή πολιτική δράση δέν άποτελεί άμεση και αυτονόητη άντανάκλαση μιás δεδομένης μορφής ταξικής πάλης. Έάν έπομένως όρίσουμε την πατρωνεία ως μορφή πολιτικής όργάνωσης πού άναπτύσσεται στον κάθεται και όχι τον όριζόντιο άξονα, τότε ή άνάλυση των συγκεκριμένων μορφών ρήξης δέν άρκει. Τό κύριο έρώτημα θά πρέπει νά τεθεί ως προς τους ιδιαίτερους παράγοντες πού όριοθετούν τις μορφές πατρωνείας και πού μπορούν νά άναζητηθούν μόνο στην άνέλιξη των ταξικών σχέσεων. Έτσι, ή πατρωνεία στην Έλλάδα διαμορφώνεται κατά τρόπο θεμελιακά διαφορετικό άπ' ό,τι στην Λατινική Άμερική, λόγω χάρη, ή τή Νότιο Ίσπανία.

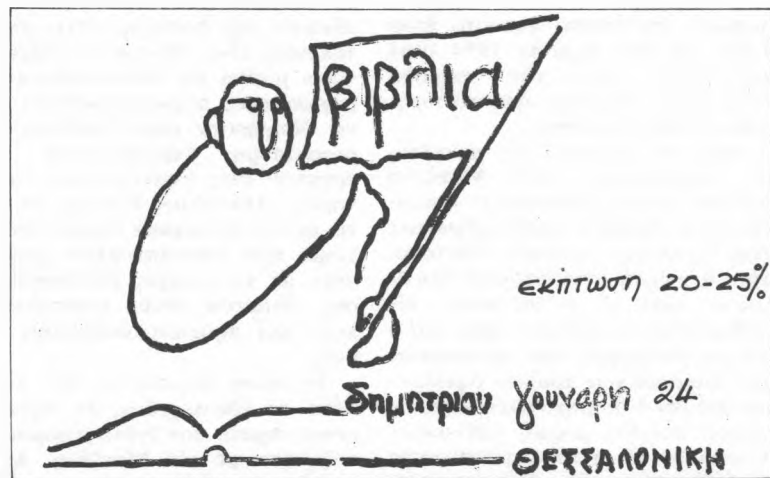
Οί διαφορές αυτές είναι κατανοητές μόνο άν έρμηνευτούν με όρους διαφορών στην ταξική δομή. Η ύπαρξη μεγάλης γαιοκτησίας, ή σχέση άνάμεσα στην κυδερνώσα τάξη και τό Κράτος, ό κοινωνικός ρόλος του Κράτους στη διαδικασία κατανομής του οικονομικού πλεονάσματος, είναι όλοι σημαντικοί παράγοντες πού καθορίζουν τις συγκεκριμένες μορφές της πατρωνείας.

Θά ήθελα νά τονίσω ένα άλλο σημείο πού μάς μεταφέρει κατευθείαν στό επίκεντρο της προβληματικής του Μουζέλη: την έννοια της ύπανάπτυξης, σέ στενή συνάρτηση προς την άντι-εξελικτική άποψη της δυσανάπτυξης ή όποία διαπερνά όλόκληρο τό βιβλίο. Η άφετηρία του Μουζέλη δέν είναι άπλώς σωστή: παρέχει και διορατικές παρατηρήσεις πού άποδεικνύουν τόν άπατηλό χαρακτήρα όσων συλλήψεων έπιχειρούν μία γραμμική και προχωρητική έρμηνεία της ελληνικής ανάπτυξης. Η ιστορία της σύγχρονης Έλλάδας πράγματι ταυτίζεται με τις έπιπτώσεις πού έπισώρευσε στην ανάπτυξη των έσωτερικών συναρθρώσεων και άποδιαρθρώσεων του τρόπου παραγωγής ή ένσωμάτωση της Έλλάδας στό διεθνές καπιταλιστικό σύστημα. Στη γενική προσ-

έγγισή του, ό Μουζέλης θέτει τό πρόβλημα με παραδειγματική σαφήνεια. Για μία άκόμη φορά, ωστόσο, έχει την τάση νά παλινδρομήσει σέ θέσεις πού μόλις προηγουμένως επέκρινε. Η άνάλυσή του για τις «άποδιαρθρωτικές» εκφάνσεις της έξαρτημένης ένταξης διατυπώνεται με όρους πόλωσης άνάμεσα σέ προκαπιταλιστικούς (άπλους έμπορευματοικούς) κλάδους με χαμηλή παραγωγικότητα και παραχημένη τεχνολογία. Η διαδικασία άποδιάρθρωσης διερευνάται στη συνέχεια με όρους άρνητικών δεσμών και συναρθρώσεων άνάμεσα σέ δυό σαφώς προσδιορισμένους τομείς και στη βάση της άποτελεσματικής συγκρότησης καπιταλιστικών «θυλάκων» μέσα σ' ένα κατά κύριο λόγο προκαπιταλιστικό κοινωνικό σχηματισμό. Καίτοι άφεικτής ή άντιμετώπιση έτούτης δέν είναι άναληθής, μπορεί νά είναι παραπλανητική. Διότι ή πόλωση άνάμεσα σέ δυό μη ένταγμένους τομείς πού άναπτύσσονται άνταγωνιστικά, δέν άπέχει πολύ από την κλασική πόλωση μεταξύ «παραδοσιακού» και «σύγχρονου» ή όποία, με τή σειρά της, εύκολα καταλήγει στην προβληματική του «έκσυγχρονισμού» έπανασυνδέοντας όλα τά έξελικτικά και προχωρητικά παρακυκλώματα. Δέν είναι φυσικά αυτή ή θέση του Μουζέλη, ό όποιος είναι πολύ επιφυλακτικός

άπέναντι σέ τέτοιου είδους έρμηνείες της ανάπτυξης. Έντούτοις, ή υιοθέτηση της προβληματικής των «θυλάκων» δέν είναι δίχως επακόλουθα. Όταν χρησιμοποιείται χωρίς διάκριση για νά δηλώσει όποιαδήποτε άρνητική διάρθρωση, ή άντιμετώπιση αυτή τείνει νά παραβλέψει τό γεγονός ότι ή διεύθυνση του καπιταλισμού συχνά συνεπιφέρει τή διατήρηση προκαπιταλιστικών μορφών, συναρθρωμένων και ένταγμένων μέσα στις κυρίαρχες καπιταλιστικές μορφές. Έπιπλέον, ή γενική χρήση της προβληματικής των «θυλάκων» πιθανόν νά οδηγήσει σέ άπλούστευση και ίσοπέδωση των φαινομένων της έξάρτησης. Όπως έπισημαίνουν οι Cardoso και Faletto, ή ένταξη των έξαρτημένων σχηματισμών στη διεθνή άγορά έμφανίζει τέτοια πληθώρα και ποικιλία συγκεκριμένων μορφών, πού όποιαδήποτε προσπάθεια νά άπομονώσουμε κάποιους προκαθορισμένους σιδηρούς νόμους της ύπανάπτυξης είναι καταδικασμένη νά άποτύχει.

Έν πάση περιπτώσει, οι «θύλακες» σαφώς δέν άποτελούν την κύρια τρέχουσα μορφή έξαρτημένης ένταξης. Μπορούμε νά μιλάμε για θύλακες, με την άυστηρή έννοια του όρου, μόνον όταν οι έπενδύσεις κεφαλαίων προέρχονται σχεδόν άποκλειστικά από τό έξωτερικό, τά κέρδη έξάγονται, τά προϊόντα προορίζονται για ξένες άγορές, ενώ ή μοναδική άποτελεσματική συνάρθρωση προς την έσωτερική

και γραμματα γνωρίζω • και γραμμα

άγορά συνίσταται στην πληρωμή φόρων και μισθών και την εκμετάλλευση πρώτων υλών.

Εάν η μορφή αυτή δεν σπανίζει σε χώρες με οικονομίες υπερενδοκιμωμένες και υπό τον άμεσο έλεγχο του ξένου κεφαλαίου, είναι βέβαιο πως δεν ισχύει στην περίπτωση της Ελλάδας, όπου η βιομηχανική ανάπτυξη συμπορεύτηκε με την εξάπλωση της ντόπιας αγοράς, και διατήρησε πάντα στενούς και πολύπλοκους δεσμούς με την υπόλοιπη οικονομία. Δεν προτιθέμαι να διαφωνήσω με τον Μουζέλη πάνω σ' αυτό το σημείο, όταν μάλιστα ο ίδιος, στή συνοπτική και άκριδη περιγραφή του των κύριων γραμμών συσσώρευσης κεφαλαίου στην Ελλάδα, έχει πλήρη επίγνωση του προβλήματος. Έντούτοις, νομίζω πως αυτή καθαυτή ή επιλογή του εννοιολογικού πλαισίου έχει κάποιες επιπτώσεις. Έτσι, τό ότι επιμένει να αναφέρεται σε θύλακες, που αδυνατούν να μεταφέρουν «τό δυναμισμό και την υψηλή παραγωγικότητά τους» στους καθυστερημένους τομείς της οικονομίας, αναπόφευκτα τόν οδηγεί σε όρισμένα σφάλματα. Διότι και η γεωργία και η μικρή βιομηχανία (που εσφαλμένα θεωρεί πως λειτουργούν μέσα στην άπλη έμπορευματική παραγωγή) δεν μπορούν να θεωρηθούν λανθάνοντα κατάλοιπα μιας άλλης εποχής: και οι δύο αναπτύχθηκαν έντυπωσιακά τα τελευταία είκοσι χρόνια. Πράγματι, η παραγωγικότητα της γεωργίας, στά μετά τα 1955 χρόνια, αυξήθηκε με πολύ υψηλούς ρυθμούς (τό ετήσιο ποσοστό ήταν 2,8% για την περίοδο 1954-1964 και 6,8% για την περίοδο 1961-1971, ασφαλώς από τα υψηλότερα στην Ευρώπη).

Αυτό δεν κλονίζει τις γενικότερες τοποθετήσεις του Μουζέλη σχετικά με τις αυξανόμενες ανισότητες και δομικές αποδιορθώσεις στην ελληνική οικονομία. Ωστόσο, μήτε η υψηλή συγκέντρωση κεφαλαίου, μήτε οι αυξανόμενες εισοδηματικές ανισότητες, μήτε και ο υπερπληθωρισμός των τριτογενών και παρασιτικών τομέων οφείλονται στο ότι ο βιομηχανικός καπιταλισμός παίρνει μορφή «θύλακα». Όλοκληρο τό σύστημα έσωτερικής συνάρθρωσης των παραγωγικών

κλάδων μεταμορφώνεται ταχύτατα. Οι «καθυστερημένοι» τομείς της οικονομίας στην πραγματικότητα διέρχονται μιá διαδικασία ριζικού μετασχηματισμού, με την έννοια ότι ολόκληρο τό πλέγμα ταξικών σχέσεων έχει σημαντικά μετατοπιστεί. Έτσι, ακόμη κι αν ή «δυϊστική» προβληματική δεν ήταν από μόνη της, όπως πιστεύω προσωπικά, ανεπαρκής, ή ελληνική οικονομία δεν είναι με κανένα τρόπο δυϊστική.

Θά πρέπει επίσης να σημειώσουμε πως ή ίδια προβληματική οδηγεί τόν Μουζέλη στην υπόθεση ότι ή ιδιαίτερη αποδιόρθωση ανάμεσα σε καπιταλιστικούς και μη καπιταλιστικούς τρόπους παραγωγής στους εξαρτημένους κοινωνικούς σχηματισμούς παραπέμπει σ' έναν τύπο συσσώρευσης κεφαλαίου του οποίου ο δυναμισμός βασίζεται σε κάποιον ταξικό συσχετισμό, όπου οι εργατικές τάξεις υφίστανται εκμετάλλευση μεγαλύτερη απ' ό,τι στή Δύση, πράγμα άφραυτο άμφισβητήσιμο. Ο μόνος τρόπος για να άποτιμήσουμε ποσοτικά την εκμετάλλευση είναι να υπολογίσουμε τά διαφορικά ποσοστά της υπεραξίας, πράξη που συνεπάγεται έναν άσχηρο προσδιορισμό του κόστους παραγωγής. Η συζήτηση για τό θέμα αυτό κάθε άλλο παρά έχει κλείσει, και ή εκβάση της εξαρτάται από τό εάν τό κοινωνικά αναγκαίο κόστος της αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης θά υπολογιστεί σε εθνική (Μπετελέμ) ή σε παγκόσμια (Έμμανουήλ) κλίμακα. Μόνο μέσα στά πλαίσια της δεύτερης επιχειρηματολογίας είναι δυνατό οι χαμηλότεροι μισθοί να «άντισταθμίσουν» μεγαλύτερες παραγωγικότητες και να οδηγήσουν στην υπόθεση της μεγαλύτερης εκμετάλλευσης των εργατών στις υπανάπτυκτες οικονομίες. Αυτό όμως δεν έχει να κάνει με τόν έσωτερικό ταξικό συσχετισμό των υπανάπτυκτων χωρών, μήτε με τις μορφές αποδιόρθωσης, ανάμεσα στους καπιταλιστικούς και προκαπιταλιστικούς τομείς.

Έν πάση περιπτώσει, δεν είναι αυτό τό (δευτερεύον, έν προκειμένω) σημείο που ένδιαφέρομαι να συζητήσω με τόν Μουζέλη. Αυτό που έχει μεγαλύτερη σημασία είναι

οι τελικές συνέπειες αυτής της ποσοτικής διάκρισης. Διότι, με τό να επιμένουμε στο θέμα της «μεγαλύτερης» εκμετάλλευσης και της «μεγαλύτερης» χειραγώγησης και του «μεγαλύτερου» ιδεολογικού άποπροσανατολισμού, κινδυνεύουμε να παλινοδοεύσουμε σε γραμμικές και προχωρητικές θεωρήσεις της υπανάπτυξης. Τό ίδιο ισχύει δσον άφορά την προβληματική της «κακής κατανομής» των οικονομικών, πολιτικών και πολιτιστικών πόρων. Τό να υπογραμμίζουμε πως ή κατανομή είναι λιγότερο άποτελεσματική και ίκανοποιητική από τή σκοπία της πλειοψηφίας του λαού, εύσταθεί μόνον ως γενικόλογη, περιγραφική εκτίμηση. Αυτή ή τελευταία προβληματική, που οδηγεί κατευθείαν σε ερωτήματα σχετικά με τό βαθμό κακής κατανομής των πόρων, για μιá ακόμη φορά μπορεί να είναι παραπλανητική. Ο ίδιος ό όρισμός του καπιταλισμού έξυπονοει μιá κακή κατανομή των πόρων, μή ίκανοποιητική για την πλειοψηφία, είτε πρόκειται για τίς μητροπόλεις είτε για τούς περιφερειακούς κοινωνικούς σχηματισμούς. Και τό ερώτημα της «άποτελεσματικότητας» στην κατανομή των πόρων μπορεί να θεθεί μόνο μέσα στην προβληματική ενός δεδομένου τύπου ανάπτυξης, δηλαδή

τα γυμνάζω • και γραμμάτα γυμνάζω

του καπιταλιστικού. Αυτό φυσικά δέν συνεπάγεται πώς ή κατανομή των πόρων είναι «έξισου» ή «ίσο-δύναμα» μή ικανοποιητική σέ όλες τις καπιταλιστικές χώρες. Θέλω άπλώς νά ύπογραμμίσω ότι είναι άναγκαίο νά όρίσουμε άυστηρά τά κριτήρια κατανομής. Έάν δέν προσδιοριστεί, ή έννοια τής κατανομής θά ήταν πράγματι δυνατό νά οδηγήσει σιωπηρά στην άκριτη υιοθέτηση τής αντίληψης μιάς «φυσικής» βελτισποίησης στην κατανομή των πόρων, διαμέσου ενός ουδέτερου, αντικειμενικού μηχανισμού, δηλαδή, τής ιδεώδους, άναπτυγμένης καπιταλιστικής άγοράς. Τέτοιες προθέσεις μέ κανέναν τρόπο δέν μπορούμε νά άποδώσουμε στον Μουζέλη. Όμως ή παρουσία παρόμοιων συλλήψεων μπορεί νά συνοχοτίσει μιά κατά τ' άλλα σαφή και όρθή έπιχειρηματολογία.

Νομίζω ότι ή προβληματική των θυλάκων είναι άκόμη πιό κατάφωρα άναρμόδια για τήν αντιμετώπιση των προβλημάτων παιδείας (κουλτούρα) και ιδεολογίας. Κατά τον Μουζέλη, και ή περιγραφή του στό σημείο αυτό είναι έν πολλοίς πρωτότυπη και όξυδερκής, τό πιό έντυπωσιακό χαρακτηριστικό των πολιτικών και πολιτιστικών μορφών πρακτικής στην Έλλάδα είναι ό φορμαλισμός πού δεσπόζει σ' όλες τις σφαίρες τής κουλτούρας. Βασικά όρθή, καιτοι ίσως άνεπαρκώς δουλεμένη, είναι και ή περιγραφή του δίχασμού και του γλωσσικού ζητήματος ως αντικειμενικών μηχανισμών μετατόπισης πού παροχετεύουν τις μάζες από τά ουσιαστικά ζητήματα. Όμως και πάλι ή αντίληψη του «θύλακα» έλλοχεύει στό βάθος και θολώνει κάπως τά πράγματα. Δέν ύπάρχει άμφιβολία ότι ή μαζική εισαγωγή δυτικών πολιτικών και πολιτιστικών θεσμών κατά τον πρώιμο 19ο αιώνα και τό άμφιβολο συννοθύλευμα πού προέκυψε από τή συγχώνευσή τους μέ τήν ένδογενή κουλτούρα έχει έκτοτε σημαδέψει τήν Έλλάδα. Είναι όμως άμφιβολο κατά πόσο μπορούμε νά μιλάμε για άποδιάθροση άνάμεσα στην κυρίαρχη κουλτούρα και τή ζωντανή παράδοση σάν νά έπρόκειτο για δύο ξεχωρες και ανεξάρτητες όντότητες. Διότι και ή «κυρίαρχη» όπως και ή

«λαϊκή» κουλτούρα είναι έξισου παραμορφωμένες σέ σχέση μέ τήν άρχική μορφή τους. Η άντιπαράθεση έλληνικότητας και ευρωπαϊσμού σημαδεύει τήν Έλλάδα εδώ και έναμιση αιώνα. Άλλά ό «ευρωπαϊσμός» στην Έλλάδα μόθρεσε νά άναπτυχθεί μόνο μέ άραιομένη και παραμορφωμένη μορφή, και ή «έλληνικότητα», άπ' τήν άλλη, έκλογικεύτηκε κυρίως μέσα από έπείσακτους ιδεολογικούς φακούς. Έτσι, πιστεύω πώς είναι παραπλανητική ή μνεία κάποιας «άμιγους» αυτόχθονης λαϊκής κουλτούρας πού αντίκειται σέ μιά καθαρά έπείσακτη «κυρίαρχη» κουλτούρα πού παραμένει έγκλωβισμένη σέ «θύλακα». Στο βαθμό πού οι δύο πόλοι είναι διακριτικοί, καθορίζονται και οι δύο από τήν «ανάπτυξη τής πολιτικής ύπανάπτυξης». Δέν είναι λοιπόν τόσο ή άποδιάθροση μεταξύ δύο πολωμένων και άλληλοαναιρούμενων πολιτισμικών ύποσυστημάτων πού σημαδεύει τήν κουλτούρα τής σύγχρονης Έλλάδας, όσο οι έπιπτώσεις τής εξάρτησης σ' όλα τά ιδεολογικά ύποσυστήματα.

Σέ διαφορετικούς βαθμούς και μέ άπρόβλεπτους τρόπους, όλες οι μορφές πολιτιστικής και ιδεολογικής πρακτικής άποτελούν παραμόρφωση σέ σχέση μέ τήν άρχική, ιδεατή και γι' αυτό «ανεφάρμοστη» μορφή τους. Άπ' αυτή τήν άποψη, πιστεύω πώς είναι πολύ πιό ένδιαφέρον νά στοιχειοθετήσουμε τήν άνάλυση μέ όρους ταξικού περιεχομένου – έξ όρισμού έμμεσο, λύπλοκο και παραταυτά θεμελιακό – τής πολιτισμικής πόλωσης. Στο βαθμό πού και τά δύο συστήματα δέν μπορεί νά είναι παρά παραμορφωτικές προσεγγίσεις μιάς εξαρτημένης και ύπό άναστολή έθνικής πραγματικότητας, ή έσωτερική διάθροση (και άποδιάθροση) τους μπορεί νά έρμηνευτεί όρθά μόνο έάν τις εξετάσουμε από τήν άποψη τής συμβολής τους στην οίκοδόμηση των άέναα μετατοπιζόμενων κοινωνικών ίσορροπιών. Όπως τονίζει κι ό ίδιος ό Μουζέλης, οι έπείσακτοι πολιτικοί και ιδεολογικοί θεσμοί μήτε καταστρέφουν μήτε έντάσσουν θετικά τις προκαπιταλιστικές μορφές τής ύπερδομής. Αυτό όμως δέν σημαίνει πώς ό «πολιτιστικός ίμπεριαλι-

σμός» έγκλωβίζεται σέ «θύλακα»: ή ίδια ή διαδικασία τής εξαρτημένης ένταξης ύπονομεύει και άφωδλώνει τά ένδογενή πολιτισμικά χαρακτηριστικά.

Όσον άφορά τό βιβλίο ως σύνολο, τά σημεία πού έθιξα μέ κανένα τρόπο δέν συνιστούν διαφωνία μέ τήν άνάλυση του Μουζέλη. Έάν συζήτησα μερικές από τις θεωρητικές προϋποθέσεις τής έπιχειρηματολογίας, τό έκαμα γιατί, αντίθετα, είμαι άπόλυτα πεισμένος για τήν καιρία σημασία και τήν όρθότητα του γενικού διαγράμματος πού προτείνει τό βιβλίο. Διατυπώνοντας μέ ένάργεια τά γενικά και κύρια ζητήματα πού θέτει, εδώ και έναμιση αιώνα, ή άνάπτυξη τής σύγχρονης Έλλάδας, ό Μουζέλης συμβάλλει τά μέγιστα σέ μιά συζήτηση πού ως τώρα παρέμενε κατά μέγα μέρος στάσιμη. Γιατί πράγματι, μόνο στή βάση συνεκτικών και προσεχτικά έπιχειρηματολογημένων γενικών εκτιμήσεων – κι εδώ ή έργασία του Μουζέλη άποτελεί πρωτοπόρο παράδειγμα –, θά κατορθώσουν οι Έλληνες νά θέσουν τό πιό φλέγον πραγματικό πολιτικό πρόβλημα: όπως αναφέρεται στό τέλος του βιβλίου, ή *ανάπτυξη τής χώρας μας δέν είναι θέμα μίμησης ή «φτασίματος» τής Δύσης. Αντίθετα είναι θέμα ξεπεράσματος, ύπέρβασης των άντινομιών και του περιφερειακού και του μητροπολιτικού καπιταλισμού άνακαλύπτοντας και άκολουθώντας νέους όρμούς άνάπτυξης, νέα στρατηγική.*

Κωνσταντίνος Τσουκαλάς

Ν Ω Ε
Ε. Νικολός
Μπουμπουλίνας 48
Πειραιάς

*Ένα καινούριο βιβλιοπωλείο
ένήμερο – μοντέρνο*

Κ. Βάρναλης – Κ. Καρυωτάκης

του Βάσου Βαρίκα

Β' έκδοση, εισαγωγή – επιμέλεια Α. Ζήρα,

έκδ. «Πλέθρον», 1979

Μέ το γενικό τίτλο «Θεωρία λογοτεχνίας και κριτικής» και με επιμελητή της σειράς τόν Άλέξη Ζήρα, κυκλοφόρησαν πρόσφατα τὰ ἐξῆς βιβλία ἀπὸ τὶς νέες ἐκδόσεις «Πλέθρον»: 1) Βάσου Βαρίκα, Κ. Βάρναλης, Κ. Καρυωτάκης, 6' ἐκδ., 2) Ἀλ. Ζήρα, Θεωρία μορφῶν και 3) Μ. Nadeau, Ἱστορία τοῦ σουρρεαλισμοῦ. Τὸ ἐκδοτικό ἀποτέλεσμα τοῦ «Πλέθρον» θαυμάσιο – τὸ σημειώνουμε μὲ ἔμφαση μιά και συνήθως γκρινιάζουμε γιὰ τὸ ἀντίθετο στὴν ἑλληνική ἐκδοτική ἀγορά. Βέβαια, ὅσοι συναισθάνονται τί σημαίνει σήμερα «Θεωρία λογοτεχνίας», θὰ καταλάβουν ἤδη ἀπὸ τοὺς τίτλους ὅτι ὑπάρχει μιά διάσταση μεταξύ «σημαίνοντος και σημαίνομενου» – χρησιμοποιοῦ τὶς λέξεις αὐτές δὲν τὸ νόημα ἀκριβῶς πού κατὰ κόρον τοὺς ἀποδίδει μιά τάση κριτικῶν πού ἐμφανίστηκαν κάπου μέσα στὴ δικτατορία, χρησιμοποιώντας αὐτὴν τὴν ὀρολογία. Τὸ ἴδιο θὰ μπορούσε νὰ σκεφτεῖ κανεὶς και γιὰ τὸν τίτλο τοῦ βιβλίου τοῦ Α. Ζήρα, διότι τὸ «Θεωρία μορφῶν» παραπέμπει ἐπίσης σὲ μιά συγκεκριμένη προβληματική στὴ θεωρία, κάτι σχετικὰ μὲ τὸ φορμαλισμό. Ἀλλά, στὴ δεύτερη περίπτωση δὲν μπορεί νὰ τοῦ καταλογίσει κανεὶς «λάθος» – στὸ βιβλίο του κανεὶς θάξει ὀποιοῦ τίτλο| θέλει, και μπορεί ἐπιπλέον νὰ ἐπικαλεστεῖ τὸ διφορούμενο και τὴ δισημία τῶν λέξεων.

Παραβλέποντας κανεὶς τὸν παραπλανητικό τίτλο τῆς σειράς, θὰ μπορούσε νὰ ἀναζητήσει κάποιον ἐσωτερικό δεσμό ἀνάμεσα στὰ παραπάνω βιβλία: και τὰ τρία ἔχουν κάποια σχέση μὲ λογοτεχνικά πράγματα τοῦ μεσοπολέμου. Οἱ συγγραφεῖς πού μελετᾷ ὁ Ζήρας στὸ δικό του βιβλίο (Ζίντ, Κάφκα,

Χεμινγκουαίη, Μαυρώ, Καμύ, Σάρτρ) δὲν εἶναι φυσικά αὐτὸ πού λέμε οἱ συγγραφεῖς τοῦ μεσοπολέμου. Ὅπως και ἡ δική μας «Γενιά τοῦ '30» – ἀναλογικά (ἐπεξηγηματικά) τὸ λέω, καθόλου συγκριτικά – δὲν μπορεί νὰ θεωρηθεῖ ὡς ἡ Λογοτεχνία τοῦ Μεσοπολέμου, χωρὶς ὅμως νὰ ξεχνοῦμε ὅτι ὄλοι αὐτοὶ ἔγιναν συγγραφεῖς πρὶν ἀπὸ τὴν καθοριστική τομὴ τοῦ Β' παγκόσμιου. Ἡ Ἱστορία τοῦ σουρρεαλισμοῦ τοῦ Μ. Nadeau εἶναι ἡ ἀριότερη, ἡ κλασική πλέον μελέτη αὐτοῦ τοῦ κατεξοχὴν προπολεμικοῦ πνευματικοῦ φαινομένου και ἐλπίζουμε τὸ περιοδικό ν' ἀσχοληθεῖ σύντομα μὲ τὴν παρουσίαση αὐτοῦ τοῦ βιβλίου.*

Θὰ ἀρκεστῶ νὰ μιλήσω γιὰ τὴν ἐπανέκδοση τῶν δύο μελετημάτων τοῦ Βάσου Βαρίκα.

Πρόκειται γιὰ δύο αὐτοτελεῖς μελέτες τοῦ Βάσου Βαρίκα γιὰ τὸν ποιητὴ Κ. Βάρναλη (Γκοδόστης, 1936) και τὸν Κ. Καρυωτάκη (Γκοδόστης, 1938). Ὅπως ἀναγγέλλει στὴν εισαγωγή ὁ ἐπιμελητὴς τῆς ἐκδόσης Α. Ζήρας, θ' ἀκολουθήσει σύντομα και τὸ τρίτο, χαρακτηριστικό αὐτῆς τῆς περιόδου του, μελέτημα τοῦ Βαρίκα Ἡ μεταπολεμική μας λογοτεχνία (Γκοδόστης, 1939). Ἡ εισαγωγή τιτλοφορεῖται ἐπίσης ὑπερραϊσιόδοξα, ὅπως μεγάλος ἄσχημα βαφτίστηκε και ὀλόκληρη ἡ σειρά: «Ὁ Βάσος Βαρίκας και ἡ λογοτεχνική κριτική τοῦ μεσοπολέμου». Πρόκειται ὅμως γιὰ ἕνα κείμενο πού παραπαλεῖ ἀναποφάσιστα μεταξύ δύο προσεγγίσεων. Ἀπὸ τὴ μιά, θέλοντας ν' ἀνταποκριθεῖ στὸ αἶτημα πού ὑπόσχεται νὰ ικανοποιήσει μὲ τὸν τίτλο του, ἐπιδιώκει νὰ δώσει ὀρισμένα ἱστορικά στοιχεία, λίγα, πολὺ λίγα ὅμως, – τὰ ἦδη πα-

σίγνωστα – πού δὲν φωτίζουν ἀπὸ καμιά πλευρά τὴν πολυτάραχη αὐτὴ ἐποχή.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη ὅμως – τὰ παραπάνω θὰ τὰ σχολιάσουμε ἀμέσως διεξοδικότερα – ὁ Α. Ζήρας μεταπηδάει σὲ κάποιες ἀξιολογήσεις, ἐξίσου ἀσαφείς, ὅπως χαρακτηριστικά κλείνει τὴν εισαγωγή του μὲ τὴ σκέψη ὅτι τὰ κείμενα αὐτὰ τοῦ Βαρίκα «ἐξακολουθοῦν (μολονότι πέρασαν τόσα χρόνια και μολονότι εἶναι ἔργα νεανικά) νὰ εἶναι βασικά δοηθήματα γιὰ τὸν ἀναγνώστη τῆς ποιήσεως τοῦ Βάρναλη και τοῦ Καρυωτάκη». Ἡ ἀντίρρηση μου δὲν σχετίζεται μὲ τὴν ὑπεράσπιση τοῦ μύθου τῆς ἀντικειμενικότητας τοῦ ἱστορικοῦ, κάθε ἄλλο: φράσεις ὅπως οἱ παραπάνω, ὅταν κανεὶς δὲν μπαίνει οὐσιαστικά σ' αὐτὰ πού ἀπαιτεῖ τὸ ἀντικείμενό του, αὐτόν ἀκριβῶς τὸ μῦθο ἐνισχοῦν.

Γιὰ νὰ τελειώνουμε ἐξαρχῆς μὲ τὴν ἀντίρρησή μας στὴ γενική τοποθέτηση τοῦ Ζήρα: Σήμερα, ἡ μόνη κατὰ τὴ γνώμη μου γόνιμη ἀνάγνωση αὐτῶν τῶν κριτικῶν κειμένων τοῦ Βαρίκα θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ἡ «ἱστορική»: ἱστορική προσέγγιση ἱστορικῶν ντοκουμέντων τῆς ἱστορίας τῶν ἰδεῶν (κι ὄχι τῆς λογοτεχνίας) στὸ μεσοπολέμο. Χοντρικά, ἐμμένοντας στὴν ἱστορία, θὰ διακινδύνευα τὴν ἀσεμνη ἀποψη ὅτι ἐλάχιστα τὰ μελετήματα αὐτὰ τοῦ Βαρίκα ἔχουν νὰ προσφέρουν στὸ σημεινὸ ἀναγνώστη τοῦ Βάρναλη και τοῦ Καρυωτάκη. Εἶναι αὐτονόητο ὅτι πολλὰ ἔχουν νὰ πούν στὸ μελετητὴ τῆς πνευματικῆς και ἰδεολογικῆς ζωῆς τοῦ μεσοπολέμου και ὅτι ἐπίσης, ἂν ὁ τελευταῖος νοιαστεῖ νὰ ρίξει σωστὰ τοὺς προβολεῖς, τέτοια ντοκου-

* Ἀπαραίτητη μελέτη γιὰ νὰ μάθουμε ἐπιτέλους τί ἦταν αὐτὸς ὁ περίφημος σουρρεαλισμός. Σήμερα ἀκόμα, ἄνθρωποι πού θὰ ἦταν κανονικά ἡ δουλειά τους νὰ τὸ ξέρουν, διαπιστώνουμε ὅτι συχνὰ κατέχονται ἀπὸ μεγάλη σύγχυση. Συνέντευξη τοῦ ποιητῆ Μιχάλη Κατσαροῦ στὴν Ἐλευθεροτυπία 25 Μαρτίου 1979: «– Δηλαδή δὲν εἰστε σουρρεαλιστής; Κατσαρός: Ὁχι... Οἱ σουρρεαλιστές τί κάνουν; Λέγανε ὅτι αὐτὸ εἶναι σου-ρέ. Δηλαδή κάτω ἀπὸ τὰ πράγματα» (!).

τα μαρξιστικά • και

μέντα μπορούν να γίνουν συναρπαστικά για όποιονδήποτε σημαντικό άνησχο αναγνώστη. Κι αν αυτά δεν είναι άπλως για τον Βάρναλη και τον Καρωτάκη του Βαρίκα, ισχύουν αδιαφιλονίκητα (για να προλάβω την προσεχή εισαγωγή του επιμελητή) για την υπό επανέκδοση *Μεταπολεμική μας λογοτεχνία*.

Όποιος σήμερα θέλει να θεωρεί τον εαυτό του μαρξιστή, και μάλιστα μαρξιστή έπισημόνα, δεν μπορεί να αποδεχτεί τη μέθοδο του Βαρίκα ούτε ως επιστημονική ούτε ως μαρξιστική. Όσο για τό αν είναι «διαλεκτική», όπως περιορίζεται να τη χαρακτηρίσει ο Α. Ζήρας, ό όρος δεν σημαίνει απόλυτως τίποτε, ούτε ιδεολογικά, ούτε μεθοδολογικά. Τό να εκθέσουμε ποιές είναι σήμερα οι άναζητήσεις της μαρξιστικής έπισημονικής μεθοδολογίας και θεωρίας της λογοτεχνίας άποτελεί ένα τεράστιο ζήτημα, πού άλλωστε καμιά σχέση δεν έχει μ' αυτό τό κριτικό σημείωμα. Τό να εξηγήσουμε όμως τούς προβληματισμούς εκείνης της εποχής στον τομέα αυτό, να περιγράψουμε τό πλαίσιο δυνατοτήτων και περιορισμών μέσα στό όποιο μπορούσαν να κάνουν όρισμένες έπιλογές οι τότε λογικοί της λογοτεχνίας και μέσα άπ' όλα αυτά να υποψιαστούν όρισμένα ζητήματα, άποτελεί την ευμενέστερη αξιολόγηση πού μπορούμε σήμερα ν' αποτολήσουμε: να τούς προφυλάξουμε άπό την αντίληψη πού τούς θλέπει να κινούνται μέ την «πλήρη άποδοχή μιάς δογματικής γλώσσας και ενός αντίστοιχου τρόπου σκέψης» (Ζήρας, σ. 8) να είναι σχηματικοί, φανατισμένοι λόγω δικής τους περιορισμένης αίσθησης των φαινομένων.

Ό Α. Ζήρας, βέβαια, θέλει να ξεχωρίσει τον Βαρίκα σάν μιά διαφορετική αίσθηση πραγμάτων. Δεν ρωτάει όμως τά ίδια τά κείμενα πού επανεκδίδει. Δεν ρωτάει τά κείμενα, λέω, διότι, προς Θεού, δεν θέλω να πιστέψω ότι θά επέτρεπε έστω και ίχνος ύποψίας ότι τά τινά είναι πράγματα καλά και για σήμερα. Ένώ τά κείμενα του μεσοπολέμου είναι πλούσια (μέσα στην σχηματικότητά τους) και πρόσφορα για πολλαπλές αποκρυπτογραφήσεις, είναι άλλο τόσο διά-

Νέες εκδόσεις

Έλληνική πεζογραφία

Πέτρος Αμπατζόγλου	: Προσωπική αποκάλυψη (Διήγ.)
Θανάσης Βαλτινός	: Η κόθοδος των εννιά
Θανάσης Βαλτινός	: Τρία Έλληνικά μονόπρακτα
Στρατής Δούκας	: Δεσμός (Διήγ.)
Παντελής Καλιότσος	: Δεκεμβριανή νύκτα (Μυθ.)
Μένης Κουμαντάρεας	: Τό κουρείο
Χριστόφ. Μηλιώνης	: Τά διηγήματα της δοκιμασίας
Τατιάνα Γκρίτσιπ-Μιλιέξ	: Βυθοσκοπήσεις (Διήγ.)
Άριστ. Νικολαΐδης	: Ό κόσμος είναι άλλος (Διήγ.)
Μαρία Παπαδημητρίου	: Τό μαχαίρι (Νουβ.)
Γιώργος Χειμωνάς	: Οι χτίστες

Έλληνική Ποίηση

Κατερίνα Άγγελάκη-Ρούκ	: Ό θρίαμβος της σταθερής απώλειας
Τάσος Λεβιδάκης	: Οι τελευταίοι
Χριστ. Λιοντάκης	: Υπόγειο Γκαράζ
Τζένη Μαστοράκη	: Τά σόι
Λευτέρης Πούλιος	: Τό άλλοιωματικό σχολείο
Χάρης Σακελλορίου	: Άνεπίδοτα
Σωτ. Τσαμπήρας	: Όδές σ' έναν τουπαμάρο
Θ. Νιάρκος -	
Άντ. Φωστήρης	: Ποίηση '78
Άντ. Τριφύλλης	: Ταβέρνα τά τομάρια

Δοκίμια - Μελέτες - Ιστορικά

Μ. Αλεξανδρόπουλος	: Τό Ρωσικό χρονικό για τήν άλωση της Κων/πόλης (άπόδοση).
Φ. Ασμούς	: Άριστοτέλης
Ζ. Π. Βερνάν -	
Π. Βιντάλ Νακέ	: Μύθος και τραγωδία στην Αρχαία Ελλάδα
Ζινέτ Ραιμπό	: Τό παιδί και ό θάνατος
Στέλιος Ράμφος	: Αιώνια παιδιά
Στέλιος Ράμφος	: Υστερόγραφο

Θέατρο

Γάκωβος Καμπανέλλης	: Θέατρο, τόμος 1ος
---------------------	---------------------

Ξένη λογοτεχνία

Άλεξάντρ Πούσκιν	: Στίς άναμνήσεις των συγχρόνων του (Μετ. Ζωής Α. Νάσουτζικ)
Άνν Ουίλν	: Ένα καλοκαίρι κοντά στην θάλασσα
	: (Μετ. Στρατής Τσίρκας)

Ξένη Ποίηση

Κλειτός Κύρου	: Ξένες φωνές (μεταφράσεις)
---------------	-----------------------------

Έκδόσεις Τέχνης

Άγιωφω Άστεριάδης	: Λάρισα
Νίκος Χουλιαράς	: Ζωγραφική - Κείμενα
Λάο Τσάι	: Τάο τέ Κίνγκ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΚΕΔΡΟΣ

Πανεπιστημίου 44 - Τηλ 3615.783

και γραμματα πουριζω • και γραμμα

φανα, διότι γονιμοποιήθηκαν μέσα στά τόσο περιχαρακωμένα ιδεολογικά μέτωπα της εποχής. Γι' αυτό, όταν ο Α. Ζ. μάς προσκαλεί νά δεχτούμε ότι «οι σημαντικότερες δημοσιεύσεις ελληνικών και ξένων κειμένων πολιτικής ανάλυσης, λογοτεχνικής θεωρίας, αισθητικής και κριτικής, δέν πραγματοποιούνται ούτε στό επίσημο πολιτιστικό όργανο του ΚΚΕ, τούς Νέους Πρωτοπόρους (1931-1936), ούτε στην *Ίδέα* (1933 κ.έξ.)», θά πρέπει συγχρόνως νά εξηγήσει: «σημαντικότερες» σέ σχέση μέ τί; Όχι μάλλον γιά τό ρόλο πού διαδραμάτισαν τότε, στην τότε πάλη των ιδεών και τούς πολιτικούς αγώνες, κι όχι βέβαια μόνο διότι οι «άλλοι» δέν άκουγαν τίς σωστές φωνές, φωνές πού θά άνοιγαν κάποια διέξοδο από τά στεία χαρακώματα. Οι άπαντήσεις του τύπου ότι οι «αίρετικές ομάδες» έκαναν τίς «σημαντικότερες αναλύσεις» άκριβώς διότι ήταν «περιθωριακές (σ.8) και «λόγω της ορισμένης αυτονομίας τους» (σ.9), εξηγούν τό άγνωστο διά τό άγνώστου, και, αυτό πού μέ ενδιαφέρει κυρίως, δημιουργούν κάποια ανάλογα ψευτοδιλήμματα, όπως είναι όλα τά ψευτοδιλήμματα πού δημιουργούνται από την άνιστόρητη *ταύτιση* μέ μία φέτα της ιστορίας. Κάπως έτσι ψάχνουμε νά βρούμε και τίς «ρίζες μας», μέσα από μία σύγχυση της ιστορικής αυτογνωσίας μέ την αναδρομική ταύτιση. Όλα τά παραπάνω είναι γεγονότα. Δέν άμφισβητώ ούτε την ύπαρξη αίρετικών ομάδων ούτε τή σημασία των αναλύσεων. Γιά νά ζωντανέψουν όμως τά γεγονότα στό μυαλό μας, νά πάρουν κάποια θέση στην ιστορική αλληλουχία, αλλά και στη δική μας προσωπικότητα, πρέπει καταρχήν νά λέγονται, διότι τά όνόματα μάς παραπέμπουν σέ μία συγκεκριμένη γνώση. Αυτές οι άποσιωπήσεις δημιουργούν την έντύπωση κάποιας συννεοχής μεταξύ μελετητή και μελετώμενου. Όταν λέω συννεοχή δέν έννοώ συμφωνία άπόψεων, πράγμα πού θά τό θεωρούσα νόμιμο άν υπήρχε. Μιλώ γιά μία έντύπωση την όποία μπορώ νά εικονογραφήσω μέ τό εξής παράδειγμα: Στο σημείο πού ο Α. Ζήρας μιλάει γιά τά σημαντικά και άσημαντα περιοδικά του μεσοπο-

λέμου (σ.9) δέν μνημονεύει πουθενά τά *Νέα Γράμματα*. (Αυτό θυμίζει συνειρμικά ν' ένα άλλο σημείο: όταν αναφέρεται στον Vittì, μιλάει μόνο γιά την *Ιστορία της λογοτεχνίας* του, σαν ν' άγνοεί τή *Γενιά του '30*, έργο πού κατεξοχήν θά τον ενδιέφερε γιά τά θέματα πού διαπραγματεύεται). Άν ή άποψη του έπιμελητή είναι ότι πρέπει επιτέλους ν' αντικαταστήσουμε τά επίσημα, τά κύρια, μέ τά περιθωριακά, γιά νά ξεφύγουμε από την παγίδα του άριστερου και του δεξιού «κατεστημένου», οι *Νέοι Πρωτοπόροι* και ή *Ίδέα* συμβολίζουν αναμφισβήτητα αυτή την παγίδα. Άλλά τά *Νέα Γράμματα* ούτε ταξινομούνται μ' ευκολία δίπλα στην *Ίδέα*, αλλά ούτε και έμειναν έξω από τον άξονα της πνευματικής άγωνίας της εποχής. Στα δεύτερα όμως περιοδικά, αυτά πού κοράτησαν ως πούμε τή τρίτη όδό, μέ ποιό κριτήριο και πάλι δέν αναφέρονται π.χ. τό *Σήμερα* και ο *Κύκλος* ή *Τό 3ο μάτι*;

Η εισαγωγή είναι διαποτισμένη από έναν υπαινιγμό γιά κάποια τρίτη όδό, γιά μία άλλη ποιότητα πού αντιπαρατίθεται στην «δουλωτική ύποταγή στις έντολές της ήγεσίας του ΚΚΕ» (σ.8). Έκει ανήκει ο Βαρίκας. Τό μόνο κλειδί γιά νά έρμηνεύσουμε τή γένεση αυτού του ξεχωριστού φαινομένου κατά τον Α. Ζήρα είναι τό γεγονός της «ορισμένης αυτονομίας» αυτών των πολιτικών ομάδων ως προς τίς «κατευθυντήριες γραμμές της Κομμουνιστικής Διεθνούς» (σ. 9). Όμως ή «ορισμένη αυτονομία» δέν συνιστά παρά έναν αναδρομικό έξωραϊσμό, γιά όποιον θέλει νά άποκωδικοποιήσει τά κείμενα πού έχει μπρός στά μάτια του και ξερει και λίγη πολιτική ιστορία. Οι ομάδες πού «δροούν αίρετικά ως προς τίς κατευθυντήριες γραμμές της Κομμουνιστικής Διεθνούς», την εποχή αυτή, ως ομάδες πολιτικές, ίσοϋνται, κυρίως, μέ διάφορες τροτσιστικές οργανώσεις (βλ. γιά ένημέρωση π.χ. Α. Στίνα, *Αναμνήσεις*, έκδ. Βέργος, 1977), οι όποιες άσπάζονται κάποιες, (γιατί όχι;) εξίσου «δογματικά» διαμορφωμένες πολιτικές άπόψεις. Άλλά, άν αφήσουμε κατά μέρος τά πολιτικά προγράμματα και ξαναγυρίσουμε στά προδλήματα τέχνης και λογο-

τεχνίας, τά πράγματα θά γίνουν ακόμη πιο μονοδιάστατα και φτωχά. Τό θεωρητικό όπλοστάσιο, ή παιδεία και τά διαβάσματα ενός άριστερου κριτικού στην περίοδο του μεσοπολέμου (κι όταν μάλιστα είναι 24 έτών μονάχα), είναι λίγο άπίθανο ότι διέφεραν ειδολογικά από αυτό πού τότε κυκλοφορούσε στην άριστερή άγορά, συνέπιπτε δηλαδή λίγο-πολύ μέ τό μαρξιστικό corpus και των «δογματικών». Θά ήταν πράγματι θετική συμβολή ή άποδελτίωση αυτού του corpus της προπολεμικής μαρξιστικής παιδείας. Προς τό παρόν ψάχνουμε εμπειρικά, βοηθούμενοι από τά κείμενα της εποχής και ορισμένες μαρτυρίες.

Ήταν μία ευκαιρία (χαμένη) νά προσθέσει ο μελετητής του «Βάσου Βαρίκα και της λογοτεχνικής κριτικής του μεσοπολέμου» ένα λιθαράκι (κατ' αυτόν τό πρώτο, αφού άγνοεί την *Γενιά του '30* του Vittì) στην μελέτη αυτών των προδλημάτων, νά μάς δώσει μία πληρέστερη και έντιμη εικόνα του Βάσου Βαρίκα. Η συμβολή του θά ήταν πολύτιμη. Τά μοναδικά όμως συγκεκριμένα στοιχεία περί Βαρίκα (έκτος από τό βιογραφικό σημείωμα στην δ' έξωφύλλου) ύπάρχουν στις σσ. 10 και 11. Σελίδα 10: «*Άν επιχειρήσουμε νά του αποδώσουμε συγγένειες ιδεολογικές μέ συγχρόνους τον θεωρητικούς της λογοτεχνίας και της πολιτικής, οι συγγένειες αυτές είναι περισσότερο ενδιάκριτες την εποχή εκείνη στις περιπτώσεις του Αί. Χουρμούζιου και του Μ. Σπιέρον (Ράντον) και λιγότερο σέ εκείνες του Γ. Κορδάτου ή του Ν. Καρβούνη*». Έδώ θά ήθελα νά ξαναπώ ότι δέν μπορούμε νά μιλάμε στην Ελλάδα του '30 γιά «θεωρητικούς της λογοτεχνίας», και έμμένω σ' αυτό, διότι φοβάμαι πως γρήγορα θά μάς κατακλύσει ο όρος «Θεωρία λογοτεχνίας», ο όποιος θά σημαίνει *λογοτεχνική κριτική*, όπως κατοπάθαμε μέ τό σημαίνον-σημαινόμενο πού συνήθως έσήμαινε άπλως μορφη-περιεχόμενο. Χουρμούζιος, Σπιέρος, Κορδάτος, Καρβούνης. Τή στιγμή πού ο Α. Ζήρας δέν αναφέρει την ύπαρξη βιβλίων πού διεξοδικότερα ασχολούνται μέ την εποχή, θά έπρεπε τουλάχιστον νά μάς φωτίσει ζωντανά, κι όχι «στα-

τα γνωρίζω • και γραμμάρα γνωρίζω

τικά», αυτές τις προσωπικότητες. Ἀκόμη καί ὁ Κορδάτος, πού μάς εἶναι πασίγνωστος, ἐδῶ μνημονεύεται ἀπλῶς ἀντιθετικά πρὸς τοὺς Χουρμούζιο, Ράντο. Ὁμως ὁ Κορδάτος, γιὰ νά δείξουμε πόσο ἐπιφανειακές εἶναι οἱ μονολεκτικές τοποθετήσεις τοῦ ἐπιμελητῆ, εἶχε, περίπου τὴν ἴδια ἐποχή, τὸ 1932, διαφωνήσει καί ἀποχωρήσει ἀπὸ τοὺς *Νέους Πρωτοπόρους* καί συνεργαζόταν στό περιοδικό τοῦ Χουρμούζιου, τὴ *Νέα Ἐπιθεώρηση*.

Ἡ δευτέρα πληροφορία ἀφορᾷ τὴν πνευματικὴ διαμόρφωση τοῦ Βαρίκα, «τίς ἀρχικές καταβολές τῆς κοινωνιολογικῆς κριτικῆς πού ἐφάρμοσε» (σ.11). Ὅποιος συναίσθάνεται τί σημαίνει ἡ διερεύνηση τοῦ πνευματικοῦ φάσματος ἐπιγρωῶν, ἡ διαφώτιση τοῦ τύπου: «ἔχει τίς ἀρχικές καταβολές τῆς (ἡ μέθοδος πού ἐφάρμοσε) στὸν Γκόρχι καί στοὺς Ρώσους κριτικούς τοῦ 19ου αἰῶνα (Μπιελίνσκι, Ντομπρολιούμπο) καθὼς ἐπίσης στὸν Λένιν, τὸν Τρότσκι, τὸν Μπερντιάεφ καί τοὺς Γάλλους σουρεαλιστές» (σ.11), λίγα σηματοδοτεῖ. Αὐτὸ τὸ ἀνακάτωμα ὀνομάτων καλύπτει τὰ πιὸ ἐτερόκλητα πράγματα, ἔτσι ἀνοίγει ἡ δεντάλια σ' ὄλο τὸ εὖρος τῶν πιθανοτήτων. Στὴν παράθεση αὐτῶν τῶν ὀνομάτων δὲν ἔχω νά ἀμφισβητήσω τίποτε πραγματολογικά, ἀπλῶς μοῦ γερνιοῦνται ἀπορίες, ἐρωτήματα πρωτογενῆ θάλεγα, πού εὐκόλα μπορεῖ νά θέσει ὅποιος ἔχει τὴ στοιχειώδη ἐγνοια νά μεταφράζει σέ συνεχές νόημα αὐτὰ πού διαδίδει. Γιατί ἡ κουλτούρα τοῦ Βαρίκα εἶναι ἀποκλειστικά ρωσικὴ ὡς τὴν ἐμφάνιση τοῦ Γαλλικοῦ σουρεαλισμοῦ; Κυρίως, πῶς ὅλες αὐτές οἱ ἐπιρροές ἀποκρυπτογραφοῦνται ὄντας ἀφομοιωμένες μέσα στὰ ἴδια τὰ κείμενα τοῦ Βαρίκα πού ἔχουμε μπροστά μας; Φυσικά ἡ μέθοδος τοῦ Βαρίκα εἶναι βασισμένη «στό μαρξισμό καί στὴ διαλεκτικὴ» (σ.12). Τὸ ὅτι ὁ Βαρίκας δὲν τὴ μεταχειρίζεται (τὴ διαλεκτικὴ) «σάν κλειδί πού μπορεῖ νά ἀνοίξει κάθε πόρτα καί πού μπορεῖ νά προσφέρει ἐρμηνεῖς γιὰ τὰ πάντα» (σ.12), δὲν βλέπω, ἂν ψύχραιμα διαβάζω ὅσα γράφει, γιατί νά ἰσχύει ἰδιαίτερα γιὰ τὸν Βαρίκα καί ὄχι γιὰ τόσους ἄλλους μαρξι-

Ἐκδόσεις «ΝΑ ΥΠΗΡΕΤΟΥΜΕ ΤΟ ΛΑΟ»

**Ποιά εἶναι ἡ Ρωσία σήμερα;
σοσιαλισμός ἢ καπιταλισμός
καί φασισμός;
βοήθεια στὰ κινήματα ἢ ἡγεμονισμός;
ὕφεση ἢ πολεμικὲς προετοιμασίες
καί ἀπειλή;**

**Τὸ πρῶτο καί μοναδικὸ βιβλίο
στὴν Ἑλλάδα πού ἀπαντᾷ, ἀναλύει
καί ἀποδεικνύει μὲ ἀναρίθμητα στοιχεία
καί αὐθεντικὰ ντοκουμέντα!**

580 σελίδες, 25 ἀναλύσεις, 20 χάρτες

Ἀπὸ τὰ περιεχόμενα: Εἰσαγωγή Π. ΣΤΑΓΚΟΥ • Γ. ΜΥΡΝΤΑΛ (*Σουηδία*) χαιρετισμός • Ν. ΧΟΛΜΠΕΡΓΚ (*Σουηδία*) τὰ ἐσωτερικὰ αἷτια τοῦ σοβιετικοῦ ἐπεχθατισμοῦ • Β. ΚΑΪΖΕΡ (*Γερμανία*) οἱ ταξικοὶ ἀγῶνες στὴν ΕΣΣΔ • Β. ΧΑΝΤΕΛ ἡ σοβιετικὴ ψυχιατρικὴ • Κ. ΣΛΕΓΚΕΛ ἀγῶνες τῶν μαζῶν στὴν ΕΣΣΔ • Ρ. ΒΑΓΝΕΡ τὸ ἡγεμονιστικὸ δόγμα τῆς σοβ. ἡγεσίας • Ν. ΧΕΝΝΙΓΚΣ τὸ ναυτικὸ δόγμα τῆς ΕΣΣΔ • Ρ. ΜΠΙΛΛ (*Ἀγγλία*) ἡ «ὑφεση» • Β. ΣΒΙΝΤΡΤΣΙΚ (*Γερμανία*) ἡ Γερμανία καί οἱ δύο ὑπερδυνάμεις • Β. ΧΟΪΛΕΡ ἡ «ΚΟΜΕΚΟΝ» • Ζ. ΜΟΜΠΕΡ (*Γαλλία*) σοσιαλμπεριαλισμός καί Γαλλία • Ν. ΦΕΡΝΜΠΑΧ (*Ἀγγλία*) ἡ κοινωνικὴ βάση τῆς φιλοσοβιετικῆς ἰδεολογίας • Τ. ΜΠΡΟΥΝΙΛΑ (*Φινλανδία*) Σ.Ε. καί Φινλανδία • Σ. ΛΙΝΤΓΚΡΕΝ (*Σουηδία*) «Φιλανδοποίηση» ἢ «σοουδοποίηση»; • Ν. ΣΙΝΖΙ (*Ἰαπωνία*) ἡ ΣΕ καί τὰ Ἰαπωνικὰ συνδικάτα • Χ. ΟΣΑΝΑΪ (*Ἰαπ*) ΗΠΑ καί ΣΕ στὴν Α. Ἀνατολή • Κ. ΧΕΝΣΜΑΝ (*Σρι Λάνκα*) Τρίτος κόσμος καί Σ.Ε • Χ. ΣΑΡΜΑ (*Ἰνδία*) Σ.Ε καί Ἰνδία • Π. ΜΑΓΓΙΟΥΜΠΝΤΑΡ (*Μπαγκλαντές*) ἡ ΣΕ στό Μπαγκλαντές • Κ. ΜΕΛΧΕΡΣ (*Γερμανία*) ἡ ΣΕ στὴν Ἀφρική • ΚΑΪΖΕΡ-ΜΑΪΝΣ Σ.Ε καί Κούβα στὴν Ἀγκόλα • Β. ΚΡΑΟΥΖΕ οἱ αἰγυπτο-σοβιετικὲς σχέσεις 1956-1976 • Γ. ΝΤΑΓΚΙΕΛΙ (*Τουρκία*) ἡ σοβ. πολιτικὴ στὴ Τουρκία • Π. ΣΤΑΓΚΟΣ (*Ἑλλάδα*) ἡ Ρωσικὴ ὑπερδύναμη ἀπέναντι στὴν Ἑλλάδα τὴ κρίση στὴ Κύπρο καί τὸ Αἴγαιο • Π. ΣΤΑΓΚΟΥ (*Ἑλλάδα*) — Γ. ΝΤΑΓΚΙΕΛΙ (*Τουρκία*) κοινὴ δήλωση

Τιμὴ 390 δρχ. Ἀποστέλλεται καί ταχυδρομικά, (μὲ ἔξοδα τῶν ἐκδόσεων), γράφοντας καί ἐπισυνάπτοντας ταχυδρομικὴ ἐπιταγὴ σέ διαταγὴ Η. Πέτρου στὴν πιὸ κάτω διεύθυνση.

**Κεντρικὴ διάθεση:
Βιβλιοπωλεῖο Ἀκαδημίας 57
Στοὰ κινηματογράφου ΟΠΕΡΑ.
Τηλ. 3600235**

και γραμματα γουριζω • και γραμμα

στες της εποχής. Αυτή ή «μέθοδος» ήταν λίγο πασαρτού της τότε επαναστατικής ιδεολογίας: γενικές εισαγωγές για την κρίση και την παρακμή του καπιταλισμού, κρίσεις και παρακμές που οφείλονται κυρίως στο γεγονός ότι είναι καπιταλιστικές και άστικές (ο ιστορικός χρόνος καθορίζεται συνήθως από τη αναφορά στους πολέμους) πάνω από την «άποσύνθεση του άστικού πολιτισμού στο σύνολο του» (Βαρίκας, σ.30) ξεπροβάλλουν οι νέες δυνάμεις, οι νέες ιδέες «που προορίζονται για την αντικατάστασή του» (σ.30). Μετά από αυτό το πρώτο μέρος, που χαράζει το γενικό πλαίσιο και συχνά είναι μακροσκελέστατο, ανοίγει το δεύτερο κεφάλαιο που ψάχνει στο περιεχόμενο του λογοτεχνικού έργου, μόνο στο περιεχόμενο, την έκφραση του ενός από τους δύο «πολιτισμούς». Ενδιάμεσα παρεμβάλλονται και κρίσεις ή περιγραφές της «μορφής»: με τις γνωστές τεχνικές της πελατημένης φιλολογικής μεθόδου. Κι όταν το κλειδί της «διαλεκτικής» δεν μπορεί να ανοίξει κάθε πόρτα, χρησιμοποιείται αβθονη ηθικολογία με τό ευγενές όνομα «ψυχικά κίνητρα». Δεν έχω καμιά απόλυτως πρόθεση να είρωνευτώ αυτές τις προσπάθειες, όχι μόνο διότι ξέρω ότι δεν μπορούσαν να είναι διαφορετικές, αλλά και διότι ήταν ηρωικές χειρονομίες που πασχίζαν να βρουν κοινωνική φόρτιση στα πολιτιστικά ζητήματα. Ξέροντας, κυρίως, πώς αυτές οι προσπάθειες έπαιζαν σημαντικό ρόλο στους τότε κοινωνικούς και ιδεολογικούς αγώνες και πώς ή εμβέλεια και ή δραστηριότητά τους με καμιά σημερινή θεόσωστη σκέψη ή μέθοδο δεν μπορεί να συγκριθεί. Αλλά όσο δεν δεχόμαστε να μās επιδίδεται ή αλάθητη 60χρονη ιστορία του ΚΚΕ με τρομοκρατικές άφισες και πανηγύρια, άλλο τόσο δεν θέλουμε να εμπλακούμε σε ψευτοπροβλήματα και ψευτοδιλήμματα όπως αυτό, ότι ο Βαρίκας «άποτολμā να φρεννήσει τά ψυχικά κίνητρα που διαμόρφωσαν τό ποιητικό πρόσωπο του Καρυωτάκη, πράγμα που θά ήταν άδιανόητο για έναν λογοτεχνικό κριτικό της τότε «ορθόδοξης» άριστεράς» (σ.13). Στο πασίγνωστο άρθρο του Γληνού στους Νέους Πρωτοπόρους

(1932-33) «Πνευματικές μορφές της αντίδρασης», που κατά κάποιον τρόπο έπαιξε τότε στις γραμμές της «ορθόδοξης» άριστεράς τό ρόλο «μανιφέστου» ή οδηγού για τά πολιτιστικά ζητήματα, ο Γληνός κάπου λέει και τά εξής: «Τό πώς γίνεται ή μετουσίωση των ομαδικών αναγκών και συναισθημάτων μέσα στην άτομική ψυχή και την προσωπικότητα του καλλιτέχνη, ή ανάλυση των στοιχείων της καλλιτεχνικής ιδιοφυΐας και της καλλιτεχνικής προσωπικότητας και ή συσχέτιση όλων αυτών με τό καλλιτεχνικό δημιούργημα, που έτσι θά εξηγηθεί γενετικά, καθώς και ή επενέργεια του καλλιτεχνικού έργου στη μάζα και ή επίδρασή του σ' αυτήν, είναι θέματα σημαντικά προβλήματα άδιερεύνητα, ακόμα στις λεπτομέρειες τους από την άποψή μας. Όμως ο διαλεκτικός ματεριαλισμός χρησιμοποιώντας μάλιστα και τά πορίσματα της ψυχανάλυσης για μερικά απ' αυτά, πιστεύω πώς πολύ γρήγορα θά τά διαφωτίσει» (Δ. Γληνού, Έκλεκτές σελίδες, τ. Δ', σσ. 79-80). Ο Α. Ζήρας δούλεψε με συνομοταξίες ή απλώς εμπιστευτήκε την κρίση του Βαρίκα για τόν Γληνό (σ.35), όπου ο Βαρίκας κατηγορεί τόν Γληνό ότι λόγω κακώς εννοούμενης πολιτικής σκοπιμότητας άποσιώπησε τάχα ότι ο Βάρναλης «έπηρεάστηκε από τά εθνικιστικά ιδανικά»; Αντίθετα, ξέρουμε ότι ο Γληνός στο άρθρο του για τόν Βάρναλη μιλάει για «τή μεγάλη φυλή που τόν έχει μεθύσει από ένθουσιασμό», για τό «άσμα πρώτο του ιδεαλισμού», άρα κάθε άλλο παρά άποκρύπτει την «ιδεαλιστική» φάση του Βάρναλη (Έκλεκτές σελίδες, τ. Β', σ.

133-134). Αυτό όμως λίγο ενδιαφέρει, θά ήταν πιο χρήσιμο αν ο Α. Ζήρας, ενδιαφερόταν να μās εξηγήσει γιατί ο Βαρίκας επιτίθεται στον Γληνό...

Ένα άλλο στοιχείο που μās είναι γνωστό από σκόρπιες μαρτυρίες, είναι ότι πολλοί διανοούμενοι του μεσοπολέμου (και όσοι ήσαν «δογματικοί» και φανατικοί συνεργάτες των Νέων Πρωτοπόρων) είχαν διαβάσει τά κείμενα του Τρότσκι περί λογοτεχνίας και τέχνης. Την επίδραση του Τρότσκι θά έπρεπε να ψάχνουμε κάτω από πολλές γραμμές των τότε άριστερών κριτικών της λογοτεχνίας. Π.χ., πολλές σελίδες του Βαρίκα περί μεταβατικής μορφής της τέχνης, περί «άμιγους» προλεταριακής τέχνης (π.χ. σσ. 61-63) διαβάζονται παράλληλα με αντίστοιχες άποψεις του Τρότσκι (βλ. Τρότσκι, Λογοτεχνία και επανάσταση, Νέοι Στόχοι, 1971, σσ. 149 κ.έξ. και 161).

Έχω τή συναίσθηση ότι μ' όλα τά παραπάνω δεν συνέβαλα ούτε ελάχιστα στη γνώση και στην αποσαφήνιση του πνευματικού προσώπου της Άριστεράς στο μεσοπόλεμο. Άράδιασα πολύ άκατάστατα ένα σωρό έρωτήματα, έρωτήματα που μου γεννήθηκαν άμεσα από την ανάγνωση της εισαγωγής του Ζήρα. Κι αν τολμώ να τά θέσω, τό τολμώ διότι πιστεύω ότι πρέπει να άγγίξουν όποιον ανοίξει αυτό τό βιβλίο. Στην αντίθετη περίπτωση μπορεί να μās «εισάγει» σε άκόμη μεγαλύτερη άγνοια και συσκότιση απ' αυτήν που είχαμε πριν τό άνοίξουμε.

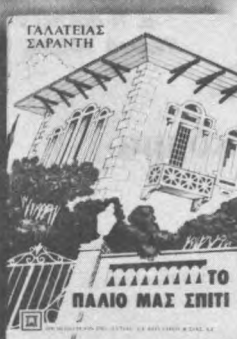
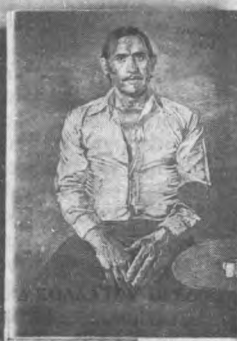
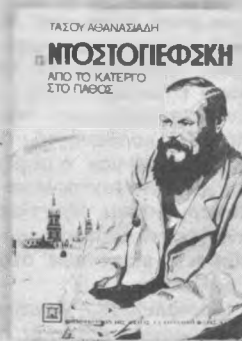
Μαριάννα Δήτσα

Καθε Σαββατο στη ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗ ΠΟΡΕΙΑ

αγωνιστική πληροφόρηση για
τους πολιτικούς και κοινωνικούς αγώνες

Πληρης ενημερωση για τα προβλήματα της Αριστερας

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Τάσου Ἀθανασιάδη: Ὁ Ντοστογιέφσκη
Μαρίας Ἰορδανίδου: Σάν τὰ τρελά πουλιά
Δημήτρη Κολλάτου: Οἱ Ἐλιές
Κώστα Οὐράνη: Ταξίδια, Ἑλλάδα
Αλέξη Πάρνη: Ὁ Διορθωτής
Σπύρου Πλασκοβίτη: Ἡ θύελλα καὶ τὸ φανάρι
Γαλάτειας Σαράντη: Τὸ παλιὸ μας σπίτι
Κώστα Χατζηαργύρη: Ὁ θρύλος τοῦ Κωσταντῆ
Πέτρου Χάρη: Ἡμέρες ὀργῆς

1885

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ «ΕΣΤΙΑΣ» Ι. Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΥ & ΣΙΑΣ Α.Ε.
Σόλωνος 60 - Ἀθήνα 135 - Τηλ. 3615077

και γραμματα ζωριζω • και γραμμα

κές διαστρεβλώσεις του) επικεντρώνουν τό ενδιαφέρον τών μελετητών. Καί οι δυό ανατέμνουν τό αντικείμενό τους μέ οξυδέρκεια, θεωρητική επάρκεια, επιστημονική βάση και σαφή γνώση τής πολιτικής βαρύτητας τών συγκεκριμένων ζητημάτων. 'Από μιάς άρχής πρέπει νά δηλωθεί ότι πρωταρχικός στόχος του λόγου τών συγγραφέων είναι α) νά νομιμοποιηθεί αυτή καθαυτή ή ύπαρξη τών αντικειμένων τους: νά γίνουν αποδεκτά ως «όντως όντα» κι όχι σάν κάποια έγκεφαλουργήματα διανοουμενιστικών σχετλιασμών. β) νά καθοριστούν τά περιγράμμάτά τους και γ) καταρχήν ν' άνιχνευθούν, είτε μέσα από τή διαδρομή τους ίσαμε δώ (Τζόνστοουν) είτε άκριβώς έν τώ γεννάσθαι ('Άλτουσέρ). Κι αυτό γιατί «εύκολα» μπορεί νά προσαφθεί υπέρβαρη άπλουστευτική λογική στον Τζόνστοουν, στον δέ 'Άλτουσέρ συγκινησιακή έκφόρτιση συνεπικουρούμενη από μικροκακιωμένη διάθεση του τύπου «καλά σάς τάλεγα».

α. *Τι πρέπει ν' αλλάξει στό κομμουνιστικό κόμμα, του Λουί 'Άλτουσέρ,*

Τί πρέπει ν' αλλάξει στό κομμουνιστικό κόμμα

του Λουί 'Άλτουσέρ
Μετάφραση Α. 'Ιωάννου

Σοσιαλισμός, δημοκρατία καί μονοκομματικό σύστημα

του Μόντυ Τζόνστοουν
Μετάφραση Γιώργου Καρρά

'Από τίς έκδόσεις «ΑΓΩΝΑΣ», στή σειρά ΣΗΜΕΡΑ, κυκλοφορούν δύο βιβλία πού - χωρίς νά διεκδικούν τό άλάθητο ή τελεσιδικές απαντήσεις - άσχολούνται μέ τόν πυρήνα τών σύγχρονων άναζητήσεων του παγκόσμιου εργατικού κινήματος: θεμελιακά προβλήματα (σχέσεις κόμματος - λαού, κόμματος - άριστεργού μπλόκ, ήγεσίας - βάσης, πορεία προς τό σοσιαλισμό, πλουραλισμός και μονοκομματικό σύστημα, δημοκρατικός συγκεντρωτισμός και γραφειοκρατι-

σέ μετάφραση του Α. 'Ιωάννου. Συγκεντρώνει τά τέσσερα άρθρα πού δημοσίευσε ό Γάλλος κομμουνιστής φιλόσοφος στή Μόνι τόν 'Απρίλη του 78, λίγο μετά τίς γαλλικές κοινοβουλευτικές εκλογές: τ' αποτέλεσμα τους έθεσε όξυ τό σκοπούμενο: χάθηκε και γιατί ή έξουσία; πού και γιατί τό Κ.Κ.Γ. στάθηκε αντιμετώπιση νικηφόρα δυναμική του Κοινού Προγράμματος; 'Ο 'Άλτουσέρ συγκεντρώνει τά πυρά του στή στρατηγικής μορφής όργάνωση του κόμμα-

τος πού: άκυρώνει τήν αυτενέργεια και τήν πολιτική συμμετοχή τής βάσης: τήν καταδικάζει (προληπτικά - έκτονωτικά) σέ ρόλο έκτελεστικό, αναπαράγοντας συνάμα τήν άστική λογική πού διέπει τίς σχέσεις κόμματος - έξουσίας: άπαρνεϊται, τελικά, τίς μάζες μέ τήν άσφυκτική όχύρωση της στά περί τήν Κ.Ε. बातά - πλήν άγωνα - έδάφη. Τά κείμενα, πόρρω άπέχοντα από τό νά έκληφθούν ως φιλοσοφικοί αυτάρκεις περιπαιχιδισμοί ή πολιτικές συνταγές άνώδυνης χρήσης, ξεπερνούν τό έθνικό τους πλαίσιο (Γαλλία - 1978) και διεκδικούν - τουλάχιστον - τήν αντικαταβολή στον κορβανά τής διαλεκτικής μας. Στά μέρη μας, ή μαρξιστική ανάλυση, αν δέν συτηρείται σέ κομματικά θερμολόγια, έκαντλείται σέ φωτοαντίγραφα άνανεωτικού τύπου. Οι έξαιρέσεις επιμένουν στον προαίτιο ρόλο τους.

β. *Σοσιαλισμός, δημοκρατία και μονοκομματικό σύστημα, του Μόντυ Τζόνστοουν, σέ μετάφραση Γιώργου Καρρά. Τό κείμενο δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά τό 1970 στό θεωρητικό όργανο του Κ.Κ. Μεγάλης Βρετανίας Marxism Today και, φυσικά, κατακρίθηκε ως αναθεωρητικό. Γνώρισμα του ή βαθιά μελέτη τών έργων τών Μάρξ, 'Ενγκελς, Λένιν: όχι τσιτάτα, όχι εύκολος έρανισμός, όχι ζήτωση οι κλασικοί μας.*

'Ο Τζόνστοουν διεξέρχεται τή συνολική παραγωγή τους ζητώντας τήν αίτιακή άλληλουχία τών γεγονότων πού οδήγησαν στό σταλινισμό, στή «συστηματοποίηση» του μαρξισμού και τήν ταύτιση του σοσιαλισμού μέ τό μονοκομματισμό, όπου κόμμα = κράτος, κόμμα = εργατική τάξη, τά τρίτοις ίσα...

Οι θεωρητικές συλλήψεις τών τριών για τό κόμμα, τό κράτος, τή δικτατορία του προλεταριάτου, τόν πλουραλισμό, τήν έλευθερία, αναδύονται σ' όλο τό εύρος τους μέ μία δημιουργική «αναπαράσταση» τής εξέλιξης τους. Οι αντιφάσεις τους φανερώνονται: ή σχέση τους μέ τήν πολιτική πράξη καταδειχνεται: τά άστικά ιδεολογήματα περί νεαρού Μάρξ, όραματιστή και ανθρωπίνου, συλλαμβάνονται μεγαλόθυμες ψευδώνυμες παραχωρήσεις: ή Ισοπεδωτική ταύτιση Λένιν και ΕΣΣΔ άποδεικνύεται ότι έμπεριέχει σέ λανθάνουσα μορφή τό νομοτελειακό της δόμησης του σταλινισμού σέ μήτρα ήδη φτιαγμένη. (Ίσως είναι από τίς σπάνιες περιπτώσεις: ό (νόθος υιός) διάδοχος πατροθετεί τήν ώρα πού

ρα ζωριζω • και γραμματα ζωριζω

δεξιά κι άριστερό συμπεθερίο εύλογεί και υπερτονίζει). Ή συνάφεια του βιβλίου μέ τά έν Έλλάδι, ώς αυτόνότη, μάς αναγκάζει νά τήν άποδείξουμε.

Τέλος, έπισημαίνουμε τή δόκιμη έμφάνιση τών εκδόσεων. Προσεγγμένες μεταφράσεις, όμοιομορφία και χρηστικό σχήμα πού ύπονοούν κάποια έσώτερη λογική του εκδοτικού.

Παντελής Μπουκάλας

"Ένα δελτίο – πηγή

Στήν πεντάχρονη θητεία του, τό δελτίο *Modern Greek Society, A social science newsletter*, – εκδίδεται μέ εξαμηνιαία περιοδικότητα στήν Άμερική – κατόρθωσε νά πραγματώσει τό στόχο του, τουλάχιστον έξωελλαδικά.

Χωρίς βαρύγδουπες διακηρύξεις, όντας άπλώς όργανο ένημέρωσης και

πληροφόρησης εκείνων τών μελετητών τής ιστορίας, τής οικονομικής και κοινωνικής έπιστήμης και τής άνθρωπολογίας πού έρευνητικούς τους τόπος είναι ή ελληνική πραγματικότητα από τό 1700 και μετά, παρέχει ύλικό έχέγγυο και έπιστημονικά έλεγμένο. (Γεγονός: τό δελτίο έξακολουθει νά παραμένει άγνωστο – άνευεργό στά καθ' ήμάς: *Ισχυρισμοί*: "Άν, όμως, έθβαινε στά ελληνικά;/ ή διαφήμιση... ή ειδίκευση, ή στενότητα του άντικειμένου... – άνασάναμε: οι ένοχές, και πάλι, φορτώθηκαν σ' άλλο όχημα).

Δείγμα δουλειάς, ή βιβλιογραφία γιά τήν Κατοχή και τήν Άντίσταση στήν Έλλάδα, 1941-44, πού δημοσιεύεται στά τεύχη του Δεκεμβρίου 77 και Δεκεμβρίου 78. Ή φροντίδα του Γερμανού ιστορικού Hagen Fleischer γιά τή συγκέντρωση τής πρώτης ύλης, τήν τακτοποίηση και άποδελτίωσή της έτσι ώστε ν' άναδειχθεί λειτουργική, άπάδει, φυσικά, στόν έμπειρικό μας έρασιτεχνισμό. Τό

πλήθος τών πηγών πού έπρεπε νά προσπελάσει ή κρυψίνια τών άρχειοφυλάκων κάθε είδους: οι χιλιάδες σελίδες γραμμένες σέ πολλές χώρες και περισσότερα χρόνια, άπέφεραν τελικά μέ τήν ταξινόμησή τους: 600 περίπου τίτλους βιβλίων, υπερεκατό άντιστασιακές έφημερίδες και περιοδικά, έπίσημα άρχειοθετημένα έγγραφα, μπροσούρες και μαρτυρίες πρωταγωνιστών και άνώνυμων, ήμερολόγια, ντοκουμέντα και κρατικά κείμενα. Κι αυτά, μ' όλο τόν καθηλωτικό τους όγκο, τουλάχιστον άναδείχνουν άκυρη τήν περιρρέουσα άποψη πώς, λίγο-πολύ, ή γνώση μας γι' αυτήν τήν καθοριστική περίοδο δυσκολεύεται, μιάς και ό γραπτός λόγος, έπιστημονικός ή άλλος, είναι λειψός.

Ή άπόδειξη νάτη, νά και οι πληροφορίες, συγκεντρωμένες και χειραγωγημένες. "Άν θέλουμε νά γνωρίσουμε τήν ιστορία μας, άς άρχίσουμε άπ' τή δική της ιστορία.

Πα. Μ.

ΚΕΡΑΜΙΚΑ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ

σταχυ
ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ

ΕΡΓΑ, ΤΕΧΝΗ
Φωτογραφία: Γ. Σπυρίδης
ΤΗΛ: 4123.28

ΜΗΝΙΑΙΑ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

Θεωρία και πραχτική τήν περίοδο του Μάο
του P. Sweezy

Ύπάρχει μή καπιταλιστικός δρόμος;
του Harry Magdoff

Κρίση μέσα στην κρίση
του P. Sweezy

Τό κράτος στις μεταποικιακές κοινωνίες
του H. Alavi

Οί αισθητικές ιδέες του Μάρξ
του Adolfo S. Vasquez

Άττικά
της A. Rubinstein

και γραμματα ζωριζω • και γραμμα

ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗΣ

Διαβάζοντας τό άρθρο του Π. Ζάννα, «Προβλήματα της μετάφρασης» (τεύχος 19, Μάιος 78), μου γεννήθηκε τουλάχιστον μία άπορία. Ο συγγραφέας παρουσιάζει τούς ήρωες του Μπόρχες και του Νάσου Βαγενά, τόν Πιέρ Μενάρ και τόν Πάτροκλο Γιατρά, σάν ύπαρκτά πρόσωπα χωρίς έστω και νά υποδηλώνεται πουθενά ή άληθινή τους προέλευση.

Τά κατορθώματά τους βέβαια δέν είναι διόλου μυθικά αλλά πραγματικά - και μάλιστα έπη στην κυριολεξία, αλλά μέχρι τώρα κανένας σχολιαστής του Μπόρχες ή του Βαγενά (άπ' όσο ξέρουν οί ίδιοι τουλάχιστον) δέν έκανε ανάλογη έπαγωγή στά πρόσωπα.

Αντί νά κατασκευάσω ύποθέσεις πού θά είναι στό μεγαλύτερο μέρος τους άτοπες, θά ήθελα νά παρακαλέσω τόν Π. Ζάννα νά έξηγήσει τήν πρόθεσή του πού ως ένα βαθμό διακινδυνεύει τή σαφήνεια του κειμένου.

Στέλιος Καφαντάρης

Και ή άπάντηση του συνεργάτη μας Π. Ζάννα

Λυπάμαι πολύ άν έδωσα τήν εντύ-

πωση στόν κ. Στ. Καφαντάρη (μήπως και σέ άλλους αναγνώστες του «Πολίτη»;) πώς είχα τήν πρόθεση νά παρουσιάσω τόν Πιέρ Μενάρ και τόν Πάτροκλο Γιατρά ως πραγματικά πρόσωπα. Ίσως τέτοια νά ήταν ή πρόθεση του Μπόρχες και του Βαγενά (πρόθεση δικαιολογημένη σ' ένα διηγηματογράφο), όχι ή δικιά μου. Νόμισα πώς τά άποσπάσματα πού παρέθεσα και οί βιβλιογραφικές αναφορές ήταν στοιχεία άρκετά γιά νά φωτίσουν τουλάχιστον τό δικό μου στόχο. Έφτασα μάλιστα στό σημείο νά σήσω από τό άρχικό μου κείμενο τρεις λέξεις πού μου φάνηκαν περιττές, αλλά πού θά διέλυαν κάθε παρεξήγηση. Μιλούσα γιά τίς «... ύποδειγματικές (γιατί και... φανταστικές) αυτές περιπτώσεις». Έξαφάνισα τίς λέξεις στην παρένθεση (βλ. «Πολίτης», τ. 19, σελ. 36 πρώτη άράδα).

Θαυμαστής του Μπόρχες αλλά και της «Συντεχνίας» του Νάσου Βαγενά, ήξερα τί χρωστούσε ο δεύτερος στόν πρώτο. Η ανάλυση και οί παρατηρήσεις του Τζώρτζ Στάνερ γιά τό κείμενο του Μπόρχες (και τό έγχειρημα του Μενάρ) μέ έκαναν νά τό συσχετίσω μέ τό κείμενο του Βαγενά (και τή μετάφραση του Γιατρά).

Αν, τελικά, οί δύο ήρωες είναι πρόσωπα ύπαρκτά ή όχι - ή άν δώσουν τή μία ή τήν άλλη εντύπωση -, έχει λίγη σημασία στά πλαίσια του άρθρου μου. Σημασία έχει τό γεγονός πώς μπορεί ή άβεβαιότητα αυτή νά «διακινδυνεύει τή σαφήνεια του κειμένου». Φοβάμαι πώς τή διακινδυνεύουσα και μόνο μέ τήν άπόφαση νά τό δημοσιεύσω σ' αυτή του τή μορφή - όταν μάλιστα ο δάιμων της φωτοστοιχειοθεσίας εξαφάνισε τήν προέλευση και τή δικαιολόγησή του. Ας μου επιτραπεί, έστω και καθυστερημένα, ή αποκατάσταση μιάς ύποσημείωσης: «Τό κείμενο πού δημοσιεύεται έδώ είναι τό πρώτο μέρος μιάς δίωρης όμιλίας πού δόθηκε στην Έταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας στις 21 Ιανουαρίου 1977. Έγιναν μόνο μικρές προσθήκες και διορθώσεις στό άρχικό κείμενο».

Διαπιστώνω τώρα πώς θά έπρεπε ίσως νά είχα κάνει μία, τουλάχιστο, διορθωση λιγότερη και περισσότερες προσθήκες.

Π. ΖΑΝΝΑΣ

ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΑ

Τόμος Ι, τεύχος Νο 2

ΓΕΝΑΡΗΣ - ΦΕΒΡΑΡΗΣ 1979

Οίκο...λογικά

Άστυφιλία: άπενέκρωση της παραγωγικής υπαίθρου, καταλύτης άσφυξίας της ζωής στην πόλη του Βασίλη Φίλια

Οί πόλεις-τέρατα εξαρθρώνουν τήν ανάπτυξη της έθνικής ένδοχώρας

Ο κόλπος της Έλευσίνας: από τή σκοπιά της συστηματικής έρευνας του Μιχάλη Σκούλλου

Άστικοί θόρυβοι

ή πιό ύπουλη ρύπανση του Γιάννη Σημαντάνη

Τό περιβάλλον μέσα στά μοντέλα γιά τήν παγκόσμια οικονομία του Guy Roquet

Ο πνεύμονας της γής στα χέρια των πολυεθνικών

Οικολογική Συνείδηση.

René Dumont

Ο δεκάλογος της σοσιαλιστικής οικολογίας

Τό κλίμα. Γιατί αλλάζει;

Έξοικονόμηση ενέργειας - Πρόκληση σοβαρότητας και ευθύνης

Βιόμαζα - Φυτείες ενέργειας

Βενζίνη από τά δέντρα

Τό παιδικό οικολογικό βιβλίο της Έλένης Παμπούκη

ΔΙΜΗΝΙΑΙΑ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ